

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

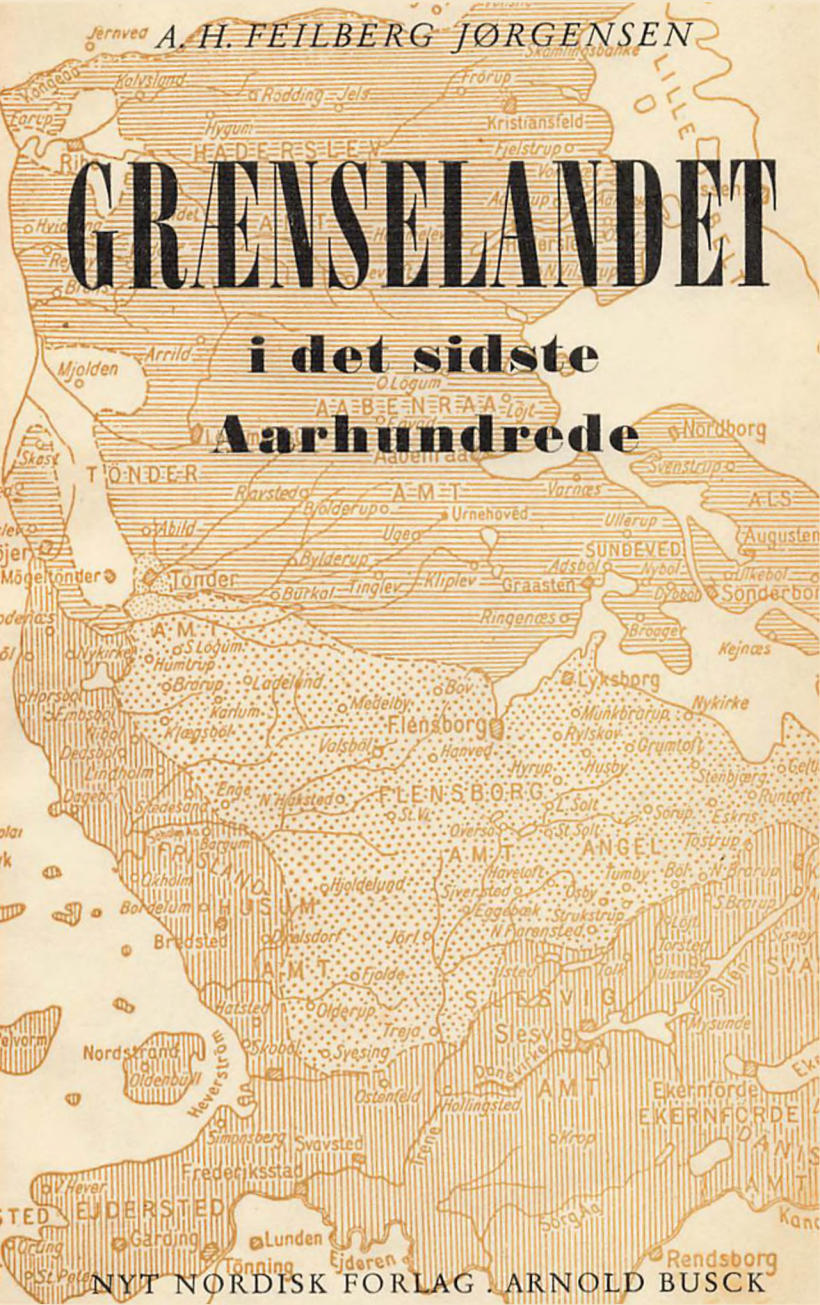
Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GRÆNSELANDET

i det sidste
Aarhundrede

Studenterforeningens danske Bibliotek. Fjerde Serie IV-V

GRÆNSELANDET

i det sidste Aarhundrede

Af

A. H. Feilberg Jørgensen

Udgivet af Studenterforeningen

NYT NORDISK FORLAG . ARNOLD BUSCK

KJØBENHAVN MCMXLVII

GRÆNSELANDET

i det sidste Aarhundrede

ca. 1830 til 1940

Trek af et folkeligt Nationalitetsrøres

Historie

Af

A. H. Feilberg Jørgensen

NYT NORDISK FORLAG . ARNOLD BUSCK

KJØBENHAVN MCMXLVII

*Til bogens udarbejdelse er der bevilliget tilskud
fra Dansk Kultursamfund, Carlsen-Langes Legat
og Grænseforeningen, hvorfor jeg her bringer
min tak.*

A. H. F. J.

INDLEDNING

Denne lille fremstilling skildrer hovedtræk af den sidste fase i Sønderjyllands tusindaarige brogede og omskiftelige historie, ved at følge den røde traad, der gaar gennem det hele: den jævne befolknings sejge vedhængen ved den fælles danske kulturarv, og fremhæver den linje, som den nationale kamp, fortrinsvis fra dansk side, har fulgt fra det øjeblik, den bevidste danskhed fik mæle, til udbruddet af det 20. aarhundredes anden storkrig.

Med stærk forenkling kan der fremhæves en politisk og en kulturel linje i landsdelens historie under fremmedherredømmet. Den politiske kamp falder stærkere i øjnene, men det var hverdagens stilfærdige kulturarbejde, der bragte sejren. Uwe Jens Lornsens og Peter Hiort Lorenzens politiske radikalisme — den ene med slesvig-holstensk, den anden med dansk-slesvigsk fortegn — gav skuffelser; der er rejsning og fanfare over »protestpolitikken« fra Krüger til Jessen; og det parlamentariske arbejde i Berlin gav H. P. Hanssen politisk træning og vidsyn, men dette arbejdes største resultat, optantkonventionen

1907, skal dog især ses som en frugt af storpolitiske konjunkturer, — en forbigaaende fordragelighed i den nordslesvigske lilleverden harmonerede i det øjeblik med Tysklands større interesser. — Det var »de tusind hjem«, højskolens paavikning, livet i forsamlingshusene og frimenighederne, de kulturelle organisationer, bibliotekerne og pressen som alle de smaa og store navne gav deres kræfter — det var alt dette, der byggede værnene for et levende dansk folkesamfund. Retfærdigvis maa det tilføjes, at de ringe resultater i Berlin hænger sammen med, at den tyske og preussiske folkerepresentation — med dens kun tre danske talsmænd — før verdenskrigen kun havde saare liden magt overfor kejser, kansler og embedsmaskineri.

Grænselandets aktuelle historie begynder der, hvor de nationale brydninger sætter det store skel, da patriotismen bliver til dansk nationalsfølelse, da »Sønderjylland vaagnede« for godt hundrede aar siden.

Det folkelige røre møder i Nordslesvig en fri og selvbevidst bondestand, som forstaar at udnytte de muligheder, som tidens nye politiske instrument, stænderforsamlingen, gav den overfor den tyskprægede embedsmandsklasse. Samtidig gøres fra dansk side et arbejde for udbredelse af dansk kultur i Sønderjylland, saaledes at en langsom vækst i dansk retning foregaar helt ned i Mellemslesvig, hvor jordbunden i national henseende var daarligst for danskheden.

Den storpolitiske udvikling levede ikke dette kulturarbejde den nødvendige groetid. Da de to slesvigske

krige ender med nederlaget i 1864 og afstaaelsen af Sønderjylland, har Nordslesvigs befolkning dog kræfter til at møde den preussiske overmagt og kæmpe, til sejren — ved Vestmagternes hjælp — blev vundet i 1920. Dog kun en delvis sejr. »Slesvig delt« var den bitre frugt af tysk kulturel og politisk ekspansion, fremmet af aarhundreders danske fejlgreb og forsømmelser. Afstemningsgrænsen markerer sindelagsskellet, og dermed opgivelsen af den historiske ret overfor selvbestemmelsesretten.

De tyve aar efter Versaillesfreden præges under et af genforeningens lykkelige vækst trods krisetid og uro. Det tyske mindretal faar verdens frieste vilkaar at arbejde under — ikke som en naadessag, men som en selvfølgelig konsekvens af det liberale demokratis ideer, der stod i fuldt flor efter sejren, og baaret frem af de lyse forhaabninger til en ny og bedre verden, hvor national uforsønlighed kunde afløses af samarbejde og forstaaelse.

Kun modstræbende akcepterede det tyske mindretal kulturkampens vilkaar, efter 1933 overholdt dets ledere ikke spillets regler, men droges mere og mere ind i pangermanismens tryllering, som brast 1945.

I dette historiens største, men ogsaa uværdigste nederlag var vore fraskilte landsmænd tvungne deltagere. I et kvart aarhundrede har den lille sydslesvigske danskhed haft haarde kaar, især under det nazistiske regime, som ikke indrømmede andre skyggen af de rettigheder, de krævede for sig selv, og den bitrest

tænkelige lod tilfaldt dem under storkrigen: for anden gang i dette aarhundrede maatte danske sydslesvigere kæmpe for et land og en sag, der ikke var deres, for en galskab, hvis maal var at udslette andre nationaliteter for at skaffe sig selv »livsrum«.

DET NATIONALE GENNEMBRUD.

Sønderjylland er det ældste navn, det blev brugt indtil sidst i middelalderen. Saa blev Slesvig den almindelige benævnelse indtil 1840erne, da navnet *Sønderjylland* igen vandt frem. Slesvig er den internationalt brugte betegnelse (f. eks. i Versaillestraktaten), og da landet syd for Skelbækken nu kaldes Sydslesvig, er den konsekvente benævnelse for landsdelen mellem Kongeaa og Skelbæk Nordslesvig. Imidlertid fik dette omraade i 1920 officielt navnet »De sønderjydske Landsdele«, men da dette føles for langt og kunstigt, bruges nu almindeligt, men misvisende navnet *Sønderjylland* om Nordslesvig. De preussiske myndigheder dømte det i sin tid som »grov uorden« at bruge navnet *Sønderjylland*, derfor kom den dansksindede befolkning til at holde af dette navn.

I denne fremstilling bruges for perioden til 1918 betegnelserne Slesvig og *Sønderjylland* i flæng, i tiden 1918—20 bruges benævnelserne Nord-, Mellem- og Sydslesvig, svarende nogenlunde til zoneinddelingen, og efter 1920 betegnes den genforenede del som Nordslesvig, landet syd for grænsen som Sydslesvig og helheden som *Sønderjylland*.

1. FORUDSÆTNINGER.

Ved folketællingen 1835 var *Sønderjyllands* befolkningstal 338,000; 1867 var folketallet steget til

404,000; 1895 til 412,000; 1940 er indbyggerantallet i Sydslesvig fra Danmarks sydgrænse til Ejder anslaaet til ca. 330,000, og i Nordslesvig lever i 1940 188,000.

Nordslesvigs folketal var 1864 ca. 151,000, i 1921 ca. 164,000 og i 1940 188,432.

Betragtes *erhvervsfordelingen*, sker der den samme forskydning som andetsteds fra landbrug over til haandværk, industri og handel; men i det udprægede landbrugsland med de smaa byer er tendensen mindre fremtrædende end f. eks. i kongeriget. I 1835 boede 17 pct. af befolkningen i byerne (købstæder og flækker), i 1864 var forholdet mellem by og land uforandret — i 1921 udgjorde bybefolkningen 24 pct., i 1935 27 pct. af hele befolkningen. De preussiske folketællinger 1867—1907 viser en nedgang i »landbrugsbefolkningen« fra 61 pct. til 51 pct. af hele befolkningen. I 1921 var landbrugsbefolkningen 43 pct. (hele Danmark 33 pct.), i 1930 38,5 pct. (hele Danmark 30 pct.). For haandværk og industri er der fra 1925—35 sket en forøgelse i antallet af virksomheder med 16 pct., beskæftiget personel med 5 pct. og mekanisk kraft med 35 pct. Samtidig vokser bybefolkningen jævnt, hvilket bl. a. faar følger paa det politiske omraade, idet arbejderpartiet især efter 1920 spiller en meget stor rolle i Nordslesvig, ogsaa i den nationale kamp.

Det mest paafaldende træk i *befolkningsudviklingen* er stagnationen fra 1864 til 1920. Den store udvandring i slutningen af det 19. aarhundrede (godt 57,000), tabene i første verdenskrig (godt 5000) og den afsides beliggenhed i »das grosse Vaterland« er hovedaarsagerne til stilstanden. Til sammenligning tjener, at Holstens befolkningsforøgelse i samme tidsrum er 14 gange større end Sønderjyllands; Nørrejyllands befolkning vokser i tiden 1860—1910 fra 700,000 til 1,2 Mill. (tilvæksten næsten 100 pct.), mens Sønderjyllands folketal i samme periode øges fra 409,000 til 429,000 (tilvæksten for Nordslesvig kun 11 pct.).

Selv om Slesvig statsretligt var og altid havde været en del af Danmark, beholdt det dog ogsaa i det 19. aarhundrede den særstilling, som den historiske udvikling gennem slægtleds strid og arvedelinger indenfor kongeslægten havde medført, til trods for at disse stridigheder for længst var bilagt.

Med Holsten havde Sønderjylland fælles *administration* (det tyske kancelli), fælles toldgrænser (Kongea og Elben) og siden 1813 fælles pengevæsen. Holsten var dog en del af det tyske rige og havde som retsgrundlag tysk lovgivning, mens Slesvig havde beholdt Valdemar Sejrs Jyske Lov, da selve kongeriget var gaact over til Danske Lov af 1683. I middelalderen var der appel fra Urnehoved landsting til Viborg landsting, men i 1834 bestemte Frederik VI, at der skulde oprettes en fælles slesvig-holstensk regering paa Gottorp og en fælles øverste domstol for hertugdømmerne i Kiel!

Under disse forhold bevarede det tyske element sin overvægt i Sønderjylland. De verdslige embedsmænds *sprog* var tysk, retssager førtes paa tysk. Da det 1768 bestemtes, at enhver embedssøgende i hertugdømmerne skulde have studeret to aar i Kiel, foretrak mange slesvigere at uddanne sig i Kiel fremfor i København. Det medførte, at ikke blot de administrative embedsmænd var tyskuddannede, men ogsaa mange præster var udgaact fra universitetet i Kiel (dog ikke i Tørninglen, i Enklaverne og paa Als, som hørte under henholdsvis Ribe og Odense bispestol). Mens den verdslige øvrighed brugte det tyske sprog i hele landsdelen, lød Dansk baade i kirke og skole i Nordslesvig, byerne dog undtaget, men syd for Flensborg-Tønderlinjen var tysk kirkens og skolens sprog uden hensyn til folkesproget.

Denne naturstridige ordning gaar helt tilbage til reformationstiden. I slutningen af det 18. aarhundrede maa generalsuperintendent (biskop) Struensee i Slesvig

i sine visitatsindberetninger fastslaa, at børnene er vel oplærte i de sogne, hvor folkets sprog bruges i kirke og skole, men i de sogne, hvor kirkens og dermed skolens sprog er tysk, er uvidenheden stor. At *Frederik VI* var klar over det vrangte forhold, ser vi af hans kendte reskript af 15. dec. 1810 til det tyske kancelli, hvori bestemmes, at de egne, »hvor det danske Sprog er Almenmands Sprog, er det vor Allerhøjeste Villie, at det tyske Sprogs Brug ved Gudstjeneste, Skoleundervisning og Rettergang skal ophøre, og det danske Sprogs Brug træde i sammes Sted« . . .«. Der er blot det triste ved det, at reskriptet aldrig blev ført ud i livet. Kongens raadgivere var uenige om det betimelige i reformen; derfor og under indtryk af de ulykker, der ramte staten i de nærmest følgende aar, har *Frederik VI* antagelig ikke ønsket at fremme sagen. Den blev henlagt. Det er hverken første eller sidste gang, man har grund til at tale om de forspildte nationale muligheder i regeringspolitikken i grænselandet.

Tilmed gjorde den store skolelov af 1814, der paa saa mange andre omraader betød et virkeligt fremskridt, skade i Sønderjylland ved yderligere at understrege tyskens overvægt: de lærde skolers og borger-skolernes sprog skulde være tysk, dog med nogle timer i dansk. I skolerne paa landet skulde dansk være undervisnings sproget, hvor det brugtes i kirken; altsaa atter Flensborg-Tønderlinjen som nordgrænsen for det danske skolesprog. Der blev intet hensyn taget til det danske folkesprog syd for denne linje.

Ved aar 1800 fulgte *det danske folkesprogs sydgrænse* stort set Slien-Dannevirke over til Frisland i vest, hvor ca. 23,000 talte frisisk. Chr. Paulsen opgør, at af hertugdømmets 330,000 indbyggere talte omkring 1830 de 185,000 dansk, men kun 109,000 af dem havde dansk kirke- og skolesprog, og i hele hertugdømmet var altsaa rets- og øvrighedssproget tysk. I tiden 1800—1840 veg sproggrænsen nordover, idet

Angels bondebefolkning (36 sogne med omkring 50,000 indbyggere) begyndte at opgive deres danske maal. Ved 1840 taltes der overvejende plattysk i Angels sydlige halvdel, mens det danske maal endnu taltes i en kile ned i midtlandet.

Dette skæbnesvangre sprogskitte, hvortil svarede et sindelagsskitte blandt Angels gamle danske bondebefolkning, der nu mere og mere stillede sig paa den frembrydende Slesvig-Holstenismes side imod alt dansk, var forberedt gennem det nationale misregimente, som af den danske regering var ført i denne del af Sønderjylland; og det fremmedes af godsejerklassens tyskthed og af praktiske overvejelser, betinget af handelsforbindelserne sydover. Da det nationale røre satte ind, var det saa godt som udelukkende tonerne sydfra, der fandt genklang i disse egne.

Endelig maa som forudsætning nævnes, at *bondestanden* — 83 pct. af befolkningen paa den tid — fra gammel tid havde en friere stilling end standsfællerne i kongeriget. I Nordslesvig, hvor kongen var den største godsejer, var der iøvrigt kun faa godser. Bøndernes ydelser bestod ikke i arbejde (hoveri eller lign.), men i pengeydelse. Frimandsfølelsen udvikledes ogsaa derved, at der baade i de kongelige og de tidligere gottorpske omraader var bevaret et ret omfattende selvstyre i landsbyen; endnu for hundrede aar siden deltog bønder som »Sandemænd« i retsafgørelserne.

Overfor embedsmandsklassen spores tidligt et modsætningsforhold i Nordslesvig. Det var to forskellige kulturer, der stødte sammen. Kampen for det danske var i første omgang en social kamp, en kamp mod embedsmændene.

2. SPIRENDE DANSK KULTURLIV.

Ved indgangen til den nye tid, der præges af liberalismen og nationalitetsrøret, staar som monumenter

friseren *Uwe Jens Lornsens* flyveskrift fra nov. 1830 »*Ueber das Verfassungswerk in Schleswigholstein*«^{*)}, hvori han formulerer kravet om en fri forfatning for et forenet Slesvig-Holsten i personalunion med Danmark, og professor *Chr. Paulsens* modskrift fra nyt-aarstid 1832 »*Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig; nebst Blicken auf den ganzen Dänischen Staat*«^{**)}).

Lornsen vil det radikale brud med fortiden (— »gamle historiske forhold kommer ikke os ved« —), Paulsens grundsyn er netop bestemt af de historiske og nationale faktorer. Hans berømte pjece udreder dels statsretten og paaviser, at Slesvig er et gammelt dansk kronland, Holsten en del af Tyskland, hvorfor tanken om et forenet Slesvig-Holsten maa kaldes en frit i luften svævende konstruktion; dels tager den sigte paa samtidsforholdene og behandler spørgsmaalet om sprog og kultur ogsaa i fremtiden: »*Sproget er Folkenes Helligdom . . . Det Folk, som helt opgiver sine Fædres Sprog for et fremmed, sønderriver derved sin inderste Livstraad! Sange og Sagn fra Fortiden forstummer, og selve Fædrelandet bliver paa en Maade fremmed for det*«. For at ikke dansk sprog skal uddø, som det var begyndt i Sydangel, fremsætter Paulsen visse maadeholdne reformønsker: Dansk som retsprog i Nordslesvig, dansk og tysk sideordnet i kirke og skole i Mellemslesvig. Uden fjendskab over for tysk kultur skitserer han et nationalt dansk program, hvis gennemførelse havde indebaaret muligheder for en mere harmonisk udvikling i grænselandet.

Til at begynde med vakte Paulsens skrift ikke megen opmærksomhed, det blev ganske vist mødt med velvilje ogsaa i regeringskredse, men det var den af-fable, uforbindende velvilje, som ikke omsættes i hand-

*) Om en Forfatning for Slesvig-Holsten.

**) Om Hertugdømmet Slesvigs Folkepræg og Statsret; tilligemed et Blik paa hele den danske Stat. (Oversat 1945.)

ling. Baade han og flere af de senere sønderjyske førere skulde erfare, at »kongevejen« ikke førte til de ønskede maal.

Gennem stænderinstitutionen fik bønderne adgang til politisk indflydelse. Deres valg af bonden *Nis Lorenzen, Lilholt*, til stænderdeputeret i Haderslev landkreds var især dikteret af modsætningen til embedsmandsvældet; den danske bonde vilde nu tale sin egen sag. Da stænderforsamlingen mødtes første gang i 1836 paa raadhuset i Slesvig by, fremsatte Nis Lorenzen det forslag om indførelse af dansk retssprog i Nord-slesvig, som først langt om længe skulde se lyset i 1840. Hans forelæggelsestale, som er inspireret, maa-ske udformet af docent *Flor*, viser, at bevæggrundene til forslaget ikke er nationale (— »Embedsmændene er dog vel i landet for Folkets skyld, Folket ikke for Embedsmændenes skyld« —).

Men snart præges modsætningen embedsmand-bonde af nationalitetsrøret. Paulsen og hans universitetskollega i Kiel *Chr. Flor* begyndte et nøje samarbejde, de fik kontakt med den frembrydende københavnske liberalisme, især med *Orla Lehmann* (hans skelsættende tale i »Trykkefrihedsselskabet« 1836), og aaret efter mødtes »de ensomme i Kiel« (*Flor* og *Paulsen*) med bogbindersvend *Niels Chr. Nissen* og købmand *Peter Chr. Koch*, begge fra Haderslev. Koch havde planer om et oplysende, religiøst opbyggeligt ugeblad paa dansk, men *Nissen* fik ham til at indse, at der trængtes til et nationalt vaaben »til Frelse for de mange Tusinde, som trues af aandelig Død, til Vækkelse af en livligere og friere Nationalaand i vort dybt faldne Fædreland«.

Ved disse fire mænds møde i sommeren 1837 paa *Lilholt* skabtes forudsætningerne for det frugtbringende samvirke mellem akademikerne i Kiel og borgerne i Haderslev, »de svorne Brødre«. Mange vanskeligheder var der at overvinde, før det ved *Flors*

forbindelser med tronfølgeren *prins Christian Frederik* i 1838 lykkedes at skaffe Koch kgl. bevilling paa udgivelsen af et upolitisk ugeblad. De var blevet klare over, at kampens udfald ahang af, om det lykkedes at give den jævne danske mand et dansk dannelsesgrundlag, derfor var alle enige om, at det nye blad ikke skulde være et politisk organ, men først og fremmest en kulturspreder. I den første tid var det *Flor*, der var den egentlige redaktør, og Ekernførde-lægen *Claus Manicus*, der bar det rent journalistisk, men Koch voksede med opgaverne, og det lille tungtlæselige og uanselige blad »*Dannevirke*« udvikledes til et fremragende, om end ofte lidt for lærd nationalt kampblad.

Aaret efter begyndte urmager *Fr. Fischer* i Aabenraa at udsende det lille ugeblad, der senere fik navnet »*Freja*«, og det lykkedes ham gennem aarelang kamp at faa samlet og opdraget en modig og selvstændig borgerskare til bevidst danskhed. Hans betydning kan ogsaa maales ved sammenligning med Nordslesvigs anden gottorpske by Tønder. Her var det den slesvig-holstenske propaganda, der helt havde overtaget, og den danske vækkelse kom først i slutningen af aarhundredet.

Sønderjyllands tredje dansksindede blad »*Flensburger Zeitung*«, som begyndte at komme i 1840, laa paa en lidt anden linje. Det vilde især fremme handel og industri, men ved ligesom de to andre at bekæmpe Slesvig-Holstenismen gjorde det ogsaa — om end indirekte — en indsats for danskheden.

I den første danske presses historie er der ingen eksplosiv udvikling eller 100 pct. tilslutning; ringe og svagt ser det ud i tallenes lys. »*Dannevirke*« var det største blad. Det begyndte med ca. 350 holdere, naaede i fyrreerne op paa 700 og holdt sig der i de følgende aar. Fischers blad begyndte med halvandet hundrede abonnenter og naaede efter nogle aar frem til ca. 200, og Flensborg-bladet havde i fyrreerne nogle faa hun-

drede holdere. Redaktørerne kunde nemt rammes økonomisk af deres modstandere, og man maa beundre den stædige vilje til selvhævdelse og de ofre for sagen, disse smaa avisers historie fortæller eftertiden om.

Aviserne var de første vejledere til dansk bevidsthed og kultur; Koch og Flor saa dog klart, at det gjaldt om at opelske læselysten i videre omfang, og Kochs iderige hjerne undfangede da planen til laanbogsamlinger. Enorm betydning fik det, at dansk litteratur og aandsliv i det hele siden Danmarks litterære guldalder stod paa højde med europæisk aandskultur, saa at bønderne kunde faa deres dannelses-trang stillet paa dansk.

Baade det danske Trykkefrihedsselskab og Koch og Flor arbejdede paa at skaffe bøger; det var dog især Kochs svoger, teologen *Nis Hanssen*, der virkelig satte gang i biblioteksarbejdet. Han var drivkraften i »Selskabet for dansk Lærnings Udbredelse i Slesvig« (1839) og fik oprettet 60—70 udlånsbiblioteker — de fleste i Haderslev amt. I tusindvis sendtes bøgerne derned (o. 14,000 i alt), og især fik Ingemanns historiske romaner den vækkende betydning, som var digterens haab med værket. I de fleste egne var læselysten stor, ogsaa i Angel, hvor det dog mest var den ældre litteratur, f. eks. Holberg, som læstes, da det kneb med at forstaa det nyeste dansk.

Gennembruddet i trediverne havde sit udspring i politiske begivenheder, inspireret især af Julirevolutionen, men sin langtrækkende betydning fik det i den folkeligt-kulturelle udformning, som »de svorne brødre« i Kiel og Nordslesvig gav det. Med gennemførelsen af sprogreskriptet 1840, som sætter skel baade politisk og kulturelt, afsluttes taaarets grøderige periode.

Dette forslag om dansk retssprog i Nordslesvig nød fremme i et selv efter danske forhold meget moderat tempo, idet Nis Lorenzen forelagde det i 1836, hvorefter det igen blev behandlet i 1838 for derefter at

indgaa som et andragende til kongen. Frygten for at forslaget skulde kunne opfattes som »dansk propaganda« kommer morsomt til udtryk i Nis Lorenzens »slesvigsk« prægede forelæggelsestale i 1838: ». . . det forstaar sig af sig selv, at der derved ikke tilsigtes nogen nærmere Forbindelse med Kongeriget, men vi betragter os som en uadskillelig Del af Hertugdømmet Slesvig og ingenlunde tænker paa at skille os fra Slesvig-Holsten«.

Det lykkedes trods den voksende nationale modsætning at samle de liberale om andragendet som et simpelt retfærdighedskrav. Og den 14. maj 1840 udstedte da den nye konge, *Christian VIII*, sprogreskriptet, hvis hovedbestemmelse var, at dansk rets- og øvrighedssprog efter aarhundreders forløb genindførtes i Nordslesvig. Trods dets maadeholdne karakter fik sprogreskriptet stor betydning; at der forelaa et sprogspørgsmaal, var nu officielt erkendt, der var slaet hul i det tyske sprogs monopolstilling i hertugdømmernes administration.

Flor forfattede en velformet takadresse til kongen med 2600 underskrifter og var særdeles tilfreds med resultatet. »Dannevirke« var mere reserveret i sit bifald og fremhæver, at skulde der være alvor i kongens program (— »at bevare hvad der er levnet« —), maatte al kraft rettes mod købstæderne og Mellemslesvig, saa dansk kirke- og skolesprog kunde blive indført i alle dansktalende egne.

Sprogreskriptet rejste en forbitrelsens storm i den tyske overklasse, ikke saa meget paa grund af sagens realitet som princippet. Koch fortæller Flor, at ». . . kun een Embedsmand har erklæret ikke at kunne Dansk . . . alle de andre Officianter (embedsmænd) have erklæret at kunne. Advokaterne gebærde sig i alle Dele her som Bersærker eller Vanvittige. »Nu er det forbi«, sige de til Bønderne, »nu ere vi alle under Jylland«. Det var især hertugen af Augustenborg, der

SPROGKORT OVER SØNDERJYLLAND.

- Rigsgrænse fra 1864—1920.
- ×××××× Tysk Folkesprog ca. 1800.
- ~~~~~ Tysk Folkesprog ca. 1840.
- ooooooooooooooooo Tysk Folkesprog ca. 1900.
- Dansk Folkesprog ca. 1900.

stod bag modstanden mod reskriptet, og hele den bevægelse, det rejste, var medvirkende til bruddet indenfor hertugdømmernes liberale parti.

3. MOD BRUDET.

Hertugdømmernes liberale parti blev stiftet af en kreds af unge, der paavirkedes af Uwe Jens Lornsens tanker; de dyrkede deres faldne høvding som martyr for bevægelsen og holdtes iøvrigt sammen af tidens almindelige frihedsideer og af frygten for at komme under kongeloven, som Hiort Lorenzen kaldte »Djævelen Griffenfeldts Værk«; de ønskede derfor en personalunion mellem kongeriget og hertugdømmerne. De fleste af dem var akademikere ligesom de øvrige landes liberale banebrydere; kun en repræsenterede det praktiske liv, købmanden *Peter Hiort Lorenzen* fra Haderslev. Fyrrernes sønderjyske historie indtil hans tidlige død i 1845 er overvejende hans (og Flors) historie. Hans store evner, stærke karakter og voldsomme temperament gør ham til disse aars høvdingeskikkelse. Ved sin optræden i stændersalen i november 1842 sprængte han grundlaget for den dansk-slesvig-holstenske helstat, saa at halvtredsernes forsøg paa at holde den sammen var dømt til at strandе.

Peter Hiort Lorenzen levede og aandede i politik, det folkeligt-nationale virke havde han ikke sans for i trediverne. Han var præget af oplysningstidens, af den store franske revolutions ideer og af engelsk liberalisme.

Som medlem af Haderslevs bystyre havde han foræves kæmpet for liberale reformer. Han var stolt over at være blandt folkets talsmænd i stænderforsamlingen og fuld af forventninger til arbejdets resultater. Snart blev han dog klar over to ting: »Den allerstørste del af stændermændene,« siger han, »ved slet ikke,

hvad de vil, og derfor er det en let sag for regeringspartiet at træde forhandlingerne flade«. Derfor skuffes han hurtigt i sine forventninger, og ved ethvert forsøg paa at vække en bevægelse i folket løb han panden mod censuren.

Det andet punkt, der klares for Hiort Lorenzen i 1840, var hans stilling til hertug *Christian August af Augustenborg*, Slesvig-Holstenismens samlingsmærke. Hertugen havde fremsat sin slægts arvekrav i 1837 og havde dermed bragt dette Sønderjyllands ulideligste og nu for almenheden ganske interesseløse spørgsmaal frem i første række. Men det viste sig, at han var saa konservativ, at det ikke lykkedes at holde en slesvig-holstensk enhedsfront. En »nyholstensk« liberal retning begyndte at arbejde for en fri forfatning for Holsten (uden Slesvig) under den stærkest mulige tilknytning til Tyskland (Olshausen). Og samtidig førte en række faktorer Peter Hiort Lorenzen frem til bruddet med hertugen og Slesvig-Holstenismen.

Anonymt rettede hertugen en række hadefulde bladangreb paa ham, den aristokratiske konservatismes afgjorte modstander — »skal jeg tilhøre et parti, maa det være folkets parti, det demokratiske parti«, udtaler Hiort Lorenzen paa denne tid; han fik nu kontakt med Orla Lehmann, den københavnske liberalismes bannerfører, og i tillid til den danske frihedsbevægelses styrke besluttede da Hiort Lorenzen og hans faa liberale fæller at vende sig mod nord og bryde med Slesvig-Holstenismen. Saa snart der i Danmark var proklameret en forfatning som den norske, »hvad enten det skete ved fredelige eller voldsomme midler«, skulde alt sættes ind paa »Slesvigs fuldstændige tilslutning til Danmark«. Hiort Lorenzen rejser her i et brev til Orla Lehmann i Juni 1840 intet mindre end det program om Danmark til Ejder, der fik saa indgribende betydning for de kommende aars politiske udvikling.

Efter alt dette nedlagde Hiort Lorenzen saa sit stændermandat og udsendte i august 1840 den berømte erklæring, hvori han overfor sine vælgere redegør for grundene til dette skridt: » . . . Jeg er nemlig kommet til den Overbevisning, at en Forfatning som den norske ikke kan opnaas i Forening med Holsten . . . Og selv om det ogsaa var muligt, at Slesvig fik en anden Forfatning i Forbindelse med Holsten, tror jeg dog, at dette kun vilde blive til Virkelighed, i Fald Slesvig blev indlemmet i det tyske Forbund, men til at virke herfor vil jeg aldrig kunne beslutte mig.«

Det var Hiort Lorenzens farvel til Slesvig-Holstenismen.

Mens Hiort Lorenzen hidtil havde staaet fjendtlig overfor »Dannevirke«, fordi det efter hans mening ikke var politisk nok, altsaa ikke gik kraftigt nok ind for en forfatning, indtraadte der i slutningen af 1840 en afgørende vending. Han indsaa nu, at »Dannevirke«s folkevækkende arbejde var nødvendigt netop som grundlag for en demokratisk politik. Der begyndte et samarbejde mellem ham og Koch, som i Januar 1841 fortæller Flor herom: » . . . Begge disse to Lorenzen'er (Nis L., Lilholt, og P. Hiort L.) ere et Par vældige Karle, især den haderslevske. Nu støtter han Ryggen til »Dannevirke«. . . . Hvad han før har nedbrudt, bygger han selv op . . .«

— Det første tiaars svage spirer havde livskraft i sig. I tiden fra omkring 1840 groede den nyvakte interesse for offentlige sager frodigt frem. Den danske folkevækkelse fik styrke ved Peter Hiort Lorenzens tilslutning.

Aaret efter (1841) var der *nyvalg til stænderne*, og Hiort Lorenzen blev valgt i Sønderborg, der altsaa var den første nordslesvigske købstad, der blev erobret fra Slesvig-Holstenerne. Ellers faldt valgene uheldigt ud for danskheden, ligesom i det hele aarene 1841 og 1842 var daarlige aar for den danske bevægelse. Christian

VIII's politik var svag og usikker, han haabede at kunne beherske modsætningerne og udjævne dem, men opnaaede kun at ophidse de to parter yderligere, saa sammenstødet blev uundgaeligt.

Som en stærk national udæskning virkede det, at kongen i foraaet 1842 udnævnte en række slesvigholstensksindede embedsmænd i hertugdømmerne, og især at Augustenborgeren, *prinsen af Nør*, kongens svoger blev statholder og kommanderende general. Og sprogreskriptets værdi forringedes ved en række lem-pelser, som ganske vist ikke berørte selve øvrigheds- og retssproget, men dog kun kunde opfattes som en vigen.

For de smaa danske blade var situationen sørgelig, de trivedes kun smaat, deres redaktører blev forfulgt paa enhver maade, ogsaa økonomisk, saa baade Koch og Fischer havde svært ved at finde udveje for at undgaa ruin.

I Tyskland kom der omkring 1840 en kraftig nationalisme til orde, f. eks. i sangen »Die Wacht am Rhein«; i København holdt Lehmann sin store tale, hvor han krævede »Danmark til Ejder« paa stænderforfatningsdagen 28. maj 1842. Han sluttede sig til sine slesvigske venners opfattelse af rigets rette grænse og erklærede, at Danmark ikke vilde opgive Slesvig til tyskerne: ». . . Og skulde det gjøres fornødent, da ville vi med Sværdet skrive paa deres Ryg det blodige Bevis for den Sandhed: Danmark vil ikke.«

Glæden over Hiort Lorenzens omsving var lige saa stor i den danske lejr, som forbitrelsen var det i den tyske, hvor han blev udskreget som forræder, men længe var der uklarhed over, hvilken politik han vilde følge. Han blev yderst oprørt over prinsen af Nørs udnævnelse — (»nu har Kongen sat Lovlighedens Stempel paa Oprøret ved at give det en Chef. Udbruddet er nu kun et Tidsspørgsmaal . . .«) — og han havde mest lyst til at skyde alle hensyn til side ved at foreslaa

stænderforsamlingen kongelovens ophævelse og indførelse af en fri forfatning. Han var klar over, at forslaget vilde blive forkastet, men derved vilde han paa demonstrativ vis have »stukket den konstitutionelle fane ud«.

Hans liberale venner i København fraraadede det, og da Hiort Lorenzen i efteraarets løb kom i stadig nærmere forbindelse med Flor, opfordrede denne ham til sammen med de andre dansksindede deputerede at tale dansk i stændersalen som demonstration. P. Hiort Lorenzens politiske og C. Flors nationale maal kunde naas under et, idet Hiort Lorenzen vilde sprænge den slesvig-holstenske klike omkring kongen og rydde vejen for en frisindet udvikling, mens Flor ved et sprogligt effektnummer vilde gennemføre den store adskillelse mellem dansk og tysk (P. Lauridsen). Begge dele kunde ske ved en og samme handling, og denne besluttedes. Det blev dog især Flor, der opnaaede, hvad han vilde ved aktionen.

Naar de dramatiske scener i stændersalen fra den 11. til den 16. nov., hvor *»den Deputerede for Sønderborg talte Dansk . . . og vedblev at tale Dansk«*, vakte saa kolossalt røre, skyldes det, at Hiort Lorenzen fik fremtvunget præsidentens, professor Falcks klare og utvetydige udtalelse: at han skulde tie, *fordi han talte dansk*. Det var de skæbnesvangre ord, der maatte føles som en dyb krænkelse af alle danske. Og sammenstødet gav da ogsaa genlyd over hele landet. Hiort Lorenzens maal var og blev den politiske frihed, men hans kamp fik især national betydning. Det var ham, der førte den danske sag i Sønderjylland frem fra en lille graa almuebevægelse til en dybtgaaende folkerørelse.

Den gamle tids mænd, helstatsmændene, forstod slet ikke sagens rækkevidde. Det gælder især kongen. Det fremgaar tydeligt af hans vaklende holdning og af hans endelige afgørelse i »Sprogpatentet« af 1844,

hvorved retten til at tale dansk begrænsedes til de stændermænd, »som ikke tiltror sig at være det tyske Sprog mægtige«! At han ansaa Hiort Lorenzen for en »demagog« har ogsaa influeret paa hans syn paa røret. Besynderligt virker, paa baggrund af de faktiske forhold og den voksende spænding i riget, Christian VIII's dagbogsnotits nytårsdag 1843: ». . . Kongen bør staa over Partierne og vedligeholde Tilstanden som den er . . . Endnu er Tilliden til Kongens Upartiskhed usvækket.«

Der kan næppe være tvivl om, at kongens sympati var paa den danske side, og at han havde mere forståelse for danskheden i Slesvig end Frederik VI eller nogen af hans raadgivere, dog med det væsentlige forbehold, at han ikke forstod eller i ethvert fald undervurderede de nye nationale bevægelser.

Hans udjævnings- og afspændingspolitik havde blot to mangler: den kom for sent til at beherske de ubændige kræfter, som nationalitetsbevægelsen paa begge sider udløste, og kongen manglede klarhed og karakterstyrke til at tage og fastholde et standpunkt.

Derfor var hans kurs svingende, og derfor opnaede han det modsatte af, hvad han tilsigtede, og den nationale spænding kom paa bristepunktet i løbet af hans niaarige regeringstid. Sprogpatentet mødte baade i Slesvig og i kongeriget den skarpeste modstand. En stor protestadresse med 10,000 underskrifter fra hele landet viser, i hvor høj grad det nationale røre var blevet en folkesag. Og fra Nordslesvig rettede man skytset direkte mod kongen. Selv hos en kongetro helstatsmand som Chr. Paulsen vakte Christian VIII's politik i Sønderjylland en saadan harme, at han i sin dagbog omtaler kongen som »denne svage raadvilde Mand«.

Fra sammenstødet i Slesvig stændersal i nov. 1842 udgik der mægtige folkebevægelser til begge sider. Slesvig-Holstenerne afholdt en række møder, der især prægedes af embedsmænd, godsejere og gæster sydfra;

man protesterede voldsomt mod tanken om de to hertugdømmers adskillelse, og man betragtede det danske røre som en uret mod den historiske udvikling. Udmærkede sangforeninger støttede agitationen, sangen »Schleswig-Holstein meerumschlungen« og den slesvig-holstenske landsfane kom i brug ved møderne. Det lykkedes dog hverken at skabe en folkelig organisation eller en tysk presse af nogen betydning. Et stærkt vaaben blev den økonomiske agitation, hvis hovedmaal var at paavise den danske stats »udsugelse« af hertugdømmerne og at kræve flere særinstitutioner oprettet.

Alt dette viser, hvor ræd man var for »fordanskningen«. Til at begynde med kunde man loyalt støtte sig til kongens konservative politik. »Den slesvig-holstenske patriotiske Forening« arbejdede for at befolkningen skulde »blive det, vi er, Slesvigere«. — Herfra gaar linjen op til en senere tids »hjemmetyskhed« i Sønderjylland. — Men fra 1846 — »Det aabne Brev«s udstedelse — kommer en anden tendens, den statsop-løsende, stærkere frem. Der tales mere og mere om »vort store Fædreland«. »Slesvig-Holsten, den tyske Grænsemagt i Norden skal give Hermannskikkelsen i Teutoburgerskoven Sværdet i Hænde«, og ved møder rundt om i Tyskland skabtes myten om »den forladte broderstamme i nord«.

4. DET DANSKE GENNEMBRUD.

Ogsaa for den svage danskhed virkede Hiort Lorenzens optræden mægtigt inciterende. Fra nu af var initiativet og frodigheden paa dansk side, og det blev sønderjyderne selv, der blev de drivende kræfter i arbejdet. Bønderne i Haderslevgnen ønskede at hylde Hiort Lorenzen ved et gilde efter stændermødet, og da ingen gæstgiver i Haderslev turde stille lokaler til raadighed af frygt for den tyske overklasse, mødtes

man i *Sommersted kro* den 21. februar 1843 til »det første sønderjyske møde« med et hundrede deltagere. Blandt talerne vakte den unge *Laurids Skau* mest opsigt, han var Flors nyeste «fund», en sjælden oratorisk begavelse, som i de følgende aar blev Flors talerør. *Ploug* skrev i sit referat, at der under festen »ikke var mangel paa slette viser og trohjertede, men lidet sigende taler«. Samværet prægedes dog ikke alene af festlige ord, der laa handling bagved. *Møller Staal*, Taarning, meddelte, at en kreds af mændene fra egnen havde købt »Kobbelet Höjskamling« paa 7 tønder land for at benytte dette Sønderjyllands højeste punkt til afholdelse af folkemøder i fremtiden.

Det var *Blichers* Himmelbjergmøder, der var forbilledet for de kendte møder paa *Skamling*. Ligesom der havde man for at gøre det hele saa fornøjeligt som muligt arrangeret et slags kildemarked med beværtnings-telte, danseplads og skydebaner. Det gjaldt om at lokke saa mange som muligt til og desuden at give festen et saa uskyldigt præg som muligt, da man ellers kunde frygte, at øvrigheden vilde forbyde den. Derfor var mødets officielle formaal ogsaa at fejre det kgl. sprogreskript af 14. maj 1840 — altsaa en saa loyal takkefest, at embedsmændene vanskeligt kunde skride ind.

Stævnet den 18. maj 1843 samlede henved 6000 deltagere, de fleste sønderjyske bønder; en række taler udgjorde mødets lødige del, og det fik to højdepunkter. Først *Laurids Skaus* indvielsestale med stærke ord om folkefrihed og selvstændighedsfølelse. Her talte en ung bonde paa en maade, som aldrig før var hørt. Det andet store øjeblik i festen var *Drewsens* overrækkelse af sølvdrikkehornet til *Hiort Lorenzen* som en hædersgave, fordi »han vedblev at tale dansk og lod os danske se, at mellem os og Slesvig-Holstenerne kan der aldrig sluttes Fred«. —

Paa Nordamerikas frihedsdag den 4. juli 1844 sam-

ledes danske fra kongeriget med dem fra hertugdømmet — i alt henved 9000 — til det største og betydningsfuldeste folkestævne paa banken. Nationalfølelsen slog bro mellem landsdele, klasser og partier.

Skau talte igen om modersmaalets hellighed og ret, besjælet af harme over »sprogpatentet«; Lehmann tilsagde Slesvigerne fostbroderskab i liv og død, Carl Ploug mindede om, at bag de danske sønderjyder stod de tre nordiske folk. Dagens betydeligste tale blev holdt af *Grundtvig*, som i fem kvarter holdt forsamlingen fængslet med sine vidtfavnende syner; han talte om den tusindaarige grænseskamp og om den folkehøjskole, som bønderne var ved at grundlægge. Hans ejendommelige, oldnordisk prægede ordvalg, hans patetiske stil og uhyre bredde virker vel trættende paa nutidslæsere, men paa tilhørerne virkede hans tale meget stærkt. Politikeren *N. J. Termansen*, der som ung bondekarl var med til mødet, skriver i 1871:

«. . . Hver Streng i mit Indre gav Genlyd, og jeg glemte næppe et Ord. . . . Det er den mærkeligste Dag i mit Liv, udbrod jeg, da den var til Ende — aldrig før var Ordets Magt blevet mig saa klar — nu var det værd at leve, thi nu var der noget at leve for.«

Den 12. juni 1843 stiftedes den unge danske bevægelses organisation, *Den slesvigske Forening*, hvis opgaver *Hierth Lorenzen* formulerede som baade politiske og kulturelle. Han var sjælen i de første aars arbejde; »det gav vor Virksomhed en Fasthed og Sikkerhed, som den uden *Lorenzens* Vejledning og Erfaring næppe kunde have faaet, da vi til Hobe endnu var unge i Kampen. Han opdrog os til de politiske Kampe, som siden blev os til Del,« siger foreningens mangeaarige sekretær *Laurids Skau*.

Det er med rette sagt om foreningen, at »det var frimandsfølelsen, som gjenfødes i den nordslesvigske bondestand«. Den virkede for en række praktiske reformer, hvoraf de vigtigste var stænderforsamlingens flyt-

ning til Flensborg og ophævelsen af toldgrænsen mellem Nørre- og Sønderjylland. Den tog Kochs planer for folkelige undervisningsanstalter op og havde en betydelig andel i, at højskolen i Rødding blev til virkelighed.

Da Hiort Lorenzen i anledning af »sprogpatentet« 1844 vilde bruge foreningen som politisk kampinstrumente, gik det imidlertid galt. Efter en »beklagende adresse« fulgte Skaus grove »opsigelsesbrev« til kongen, og 12. juni fik Hiort Lorenzen paa en ny generalforsamling vedtaget den saakaldte »protokolekstrakt«, vort første moderne agitationsmanifest. Opraabet, der varslede rigets nærforstaaende opløsning, var meget aggressivt, øvrigheden fandt senere baade majestætsforbrydelse og højforræderi i dets linjer.

Hiort Lorenzen vilde drive den københavnske liberalisme frem til en lige saa skarp holdning som den nordslesvigske, men han blev dybt skuffet og kom til at staa alene; begge steder var de loyale kræfter de stærkeste. Regeringen anlagde sag mod den slesvigske forenings formand (Hans Nissen fra Hammelev) og mod Skau, og foreningen blev midlertidigt forbudt. Det store Skamlingsbankemøde den 4. juli blev vel en betagende national demonstration, men Hiort Lorenzen blev tvunget til at moderere sin tale, som skulde »runge gennem Europa«, selv om han bagefter skulde slæbes lige ind i kachotten. Disse skuffeiser sammen med hans økonomiske vanskeligheder forbitrede hans sidste leveaar og bragte ogsaa splid og svækkelse i danskhedens rækker.

Ved et lykkeligt møde mellem bøndernes oplysningstrang og deres aandelige ledes initiativ fremgaar den nye skoleform, hvis tiltrækningskraft gennem generationer har beroet paa en kombination af frie rammer og særprægede personligheders budskab. Naar de grundtvigske tanker kunde slaa rod netop i Nordslesvig, viser det atter tydeligt, at nationalitetskampen i

høj grad var en kamp for dansk kultur og dannelse, som den blev det paa højskolen i Rødding.

Koch var den første, der indsaa, at kun en jævnbyrdig dansk kultur kunde tage kampen op mod tyskheden i Sønderjylland; ogsaa Hiort Lorenzen blev klar over, at den politiske liberalisme kun kunde styrkes gennem en folkelig underbygning; og for Flor var højskolen simpelthen hovedsagen. I et brev til Koch skrev han:

»Thi hvor ofte det end synes, at snart det ene og snart det andet kunde medføre vor Sags Sags Frelse og Sejr, saa er dog alting: Kongens Sindelag og Løfter, Nationens Begejstring, de liberales Bistand intet andet end Vindpust — Nordslesvigs Selvstændighed er det allereneste, som med Sikkerhed kan frelse, og den kan atter kun fødes til Verden ved en Anstalt som Højskolen eller noget sligt, som kan meddele Lys og Varme.«

Paa samme tid var der i Vestslesvig interesse for højskoletanken. Derude havde pietisme og herrnhutermision slaact rod, og da *Kristen Kold* i 1838 kom som huslærer til Forballum, var der god jordbund for hans folkelige vækkergerning. En kreds af præster med pastor *Hagen*, Mjolden, i spidsen arbejdede paa at realisere højskolen i 1841, ivrigt støttet bl. a. af Blicher. Det lykkedes Flor at forene de forskellige kræfter og faa den slesvigske forening til at tage sig af sagen; 14. august 1843 kom Flor til stede ved foreningens møde og fremstillede sin skoleplan, som vandt almindeligt bifald. En ren kundskabsskole vilde kun skabe en skadelig halvdannelse, hævdede han; det gjaldt om at tilstræbe baade »oplivelse« og oplysning for at skolen kunde blive et sikkert værn mod al borgerlig og aandelig undertrykkelse.

I københavnske kredse vakte tanken om denne skoleform nogen modstand, men de fleste støttede Flor, saaledes at han opnaaede baade et laan til starten og et aarligt tilskud. Kongen gav sin tilladelse til oprettel-

sen, og 7. november 1844 kunde præsten *Johan Wegener* indvi højskolen paa en gaard i Rødding; med *Ingemanns* kendte indledningsstrofer til »Valdemar den Store og hans Mænd«, satte han dens maal: at vække folkeaanden ved hjælp af fortidens store minder.

Det var kun en lille kreds, skolen samlede (første vinter 22 karle), og vanskeligheden ved at faa de store tanker til at slaa rod i hverdagen overvældede hurtigt Wegener, saa han i foraaet 1845 byttede Rødding med et roligt præstekald paa Lolland.

Flor følte det som en forpligtelse at tage fat for at faa skolen bragt i sikker gænge. Danskheden stod svækket i 1845; det var, ligesom højdepunktet var naaet 1844; høvdingepladsen stod tom, idet *Hiort Lorenzen* døde 1845, og der opstod splid mellem de andre førere. Derfor besluttede *Flor* at træde frem paa kamppladsen og ikke længere nøjes med at være raadgiver i det skjulte, men tage overledelsen i det nationale arbejde. Han opgav sin stilling ved universitetet i Kiel og overtog ledelsen af højskolen som ulønnet forstander, økonomisk uafhængig som han var.

Ligesom Wegener blev han dybt skuffet over vilkaarene for arbejdet, baade de ydre og de indre. Til dels skyldes skuffelsen hans oprindelse og uddannelse og den sene alder, i hvilken han omplantedes til det folkelige milieu. Som Wegener var han nationalromantiker og overvurderede paa forhaand mulighederne for at skabe en ny aand. Og der var langt mellem ham og hans elever. Snæversind og fordomme sad dybt i befolkningen, som gennemgaende ikke forstod betydningen af et folkeligt arbejde paa almenmenneskelig grund.

De økonomiske vanskeligheder fik han overvundet, og i de to aar, han var forstander, lykkedes det ham trods alt at give skolen et varigt præg. Selv om arbejdet i Rødding kun var en lille begyndelse, var dog formen skabt til virkeliggørelse af Grundtvigs kongs-

tanke, og efter 1864 var det »Flors drenge«, der førte an i kampen mod fremmedherredømmet, og Flors ideer, der prægede kampen. Som et synligt bevis paa forbindelsen mellem Flors reformatorgerning i Sønderjylland og den danske folkehøjskole bærer den gamle hovedbygning paa Askov højskole Flors navn. —

Fra 1845 bød *Christian VIII's* balancepolitik ham at slaa ind paa en skarpere kurs over for Slesvig-Holstænerne. Han forbød deres fane og gav univertitetsprofessorerne i Kiel en irettesættelse for deres separatistiske bestræbelser. Det var arvespørgsmaalet, der førte modsætningerne indenfor monarkiet ind paa den storpolitiske arena.

De augustenburgske arvekrav blev i agitatorisk form fremsat i den saakaldte »*Verwahrungsakt*«, vedtaget af den holstenske stænderforsamling 1844 og indeholdende den slesvig-holstenske bevægelses program med løsrivelse fra kongeriget som maalt!

Kongen udsendte da som svar »*det aabne brev*« af 8. juli 1846. Heri udtales, at kongeloven har gyldighed i hertugdømmerne, enkelte omraader i Holsten undtaget, og at kongen vil stræbe efter at fjerne disse sidste hindringer, for at riget kunde gaa udelt i arv videre frem. Dermed blev situationen kriseagtig: der indløb protester fra Holsten og fra Augustenborgerne, de slesvig-holstenske regeringsmedlemmer gik af, det tyske forbund blandede sig i sagen. Faren for en krig rykkede nær, og fra slesvig-holstensk side sigtede man da ogsaa mod et krigersk opgør i hvert fald fra slutningen af 1847, da Rensborg-kuppet var planlagt.

De sidste aar før treaarskrigen var ikke præget af samme liv og fremdrift som tiden op til 1844, men organerne, der skulde forme det nye, var skabt, og spirerne var lagt til eftertidens store folkelige arbejde.

Ved slutningen af fyrrerne var danskheden stærk i det nordøstlige hjørne af Sønderjylland, spredte steder i midtlandet og paa vestkysten, ret stærk i Sundeved

og paa Als, mens det meste af midtlandet prægedes af passivitet. I de nordslesvigske købstæder dominerede den slesvig-holstenske overklasse undtagen i Sønderborg, og i Flensborg synes Slesvig-Holstenerne at have tabt terræn.

I Mellem- og Sydslesvig beherskede Slesvig-Holstenismen købstæderne. Paa landet var hovedmassen enten loyal eller ligeglad, en del var aktive Slesvig-Holstenerne. Det store flertal var først og sidst »Slesvigere« med en indgroet skræk for at blive »daniserede«, og denne skræk benyttede den slesvig-holstenske agitation med held.

Alt det, vi sammenfatter i begrebet »*aanden fra 48*«, vil altid staa i en ganske særlig glans i vor historie, især af to aarsager. For det første, fordi dette frembrud af længe slumrende tanker og følelser gav, som *A. D. Jørgensen* siger, livet et højere værd, satte udviklingen nye opgaver og kaldte til kamp for indholdsrigge ideer. De mænd, som dengang tog til orde og viste vej, vil altid blive mindet, fordi de ikke holdt sig tilbage, da de var faa, mens mange og store fordomme, mange og mægtige modstandere ofte syntes at gøre deres sag haabløs.

Og det andet, der gør disse aar enestaaende, er dette: de viser os et saa omfattende og dybt realiseret folkefællesskab, som det sjældent er set i vor historie, og aldrig har der været kortere vej mellem det vækkende ord og den levende daad.

5. UNDER TREAAARSKRIGEN.

I Perioden 1848—64 spiller Sønderjylland en dominerende rolle i dansk historie, ja, dets problemer optager europæisk diplomati. De nationale modsætninger indenfor monarkiet blev for store, til at den aabne

konflikt kunde undgaas, og helstaten sprængtes. Danmarks udenrigspolitik og Sønderjyllands særlige forhold er kædet sammen i fortsat vekselvirkning lige til 1864. De to krige er righistorie og skal ikke skildres i denne sammenhæng. Set under eet har de bl. a. haft den betydning, at de har givet de danske sønderjyder et haandgribeligt bevis for, at Danmark var rede til at bringe de største ofre for deres skyld; de fælles oplevelser knyttede baandene stærkere.

Skønt vor første slesvigske krig militært var sejrrig, fik det spørgsmaal, man gik i krig om, ingen definitiv løsning, ja, det skæbnesvangre var, at krigens resultat blev stik modsat det Ejderprogram, der var de løfterige martsdages maal. Ved freden med Preussen 1850 og Londontraktaten 1852 bandt den danske regering sig til at føre helstatspolitik, at organisere riget som en »tredelet enhed«, og bestræbelserne for paa denne basis at finde en varig ordning optog vor statspolitik indtil midten af halvtredserne. Da en helstatsordning (især gennemført af *Carl Moltke* som minister for Slesvig 1852—54) viste sig uigennemførlig paa grund af de stærke nationale modsætninger, der bl. a. ytrede sig i, at slesvig-holstenerne systematisk saboterede ethvert forfatningsmæssigt samarbejde med danske politikere i monarkiets fællesanliggender, vendte vi tilbage til Ejderprogrammet, og denne politiks kulmination i Novemberforfatningen 1863 blev Preussens (Bismarcks) paaskud til den afgørende krig 1864.

Treaarskrigen medførte en væsentlig forandring i danskhedens vilkaar i Sønderjylland. Før 1848 havde det nye røre været i opposition til autoriteterne baade nationalt og politisk, hvilket prægede hele periodens problemstilling. Mellem de to krige blev danskheden støttet fra oven, af regeringen og administrationen, endda paa visse punkter ud over, hvad man fandt raadeligt og rigtigt.

Preussens hjælp til slesvig-holstenerne betød, at kri-

gen trak i langdrag. Den dansksindede befolknings stemning var udmærket. Loyale adresser med protester mod Slesvigs indlemmelse i Tyskland samlede flere tusinde underskrifter. *Laurids Skau* og *Hans Krüger* fra Bevtoft — kendt fra sin protest mod slesvig-holstenerne paa mødet i Rendsborg 18. marts 1848 — organiserede dels en væbnet folkelig modstandsbevægelse efter aftale med danske officerer, dels en efterretnings-tjeneste ud over Nordslesvig til stor nytte for den danske hær.

»*Fællesregeringen*« under første vaabentilstand var højst upopulær. Da den danske befolkning nægtede at betale skat til den, svarede man med skatteinddriving ved militærets hjælp. Stemningen, især paa vestkysten, kom paa kogepunktet, da slesvig-holstenerne begyndte at arrestere de værnepligtige, der ikke mødte til tjeneste. Forbitrelsen mod oprørerne fik nogen udløsning med »*affæren ved Brøns*« 22. jan. 1849, hvor et par hundrede slet bevæbnede bønder, der vistnok havde regnet med støtte fra de regulære danske tropper, kom i kamp med en deling slesvig-holstensk rytteri. Selv om aktionen var forhastet og mislykket, viser den dog befolkningens vilje til selvforsvar og fortæller eftertiden med mindstenens ord: »Ej Minde om en Glimredag, kun om et trofast Hjerteslag«.

En faktisk deling af Sønderjylland fandt sted under 2. *vaabenstilstandsperiode 1849—50*. En kommission skulde styre hele landsdelen, men Nordslesvig (efter en linje syd om Flensborg, nord om Tønder) besattes af svensk-norske tropper, Sydslesvig af preussiske. Derved uddybedes naturligvis skellet mellem nord og syd i Sønderjylland. I *Nordslesvig* styrkedes danskheden, de fordrevne loyale embedsmænd vendte tilbage, og regeringskommissionen afskedigede — efter at have udvist sand langmodighed — de embedsmænd, »som have aldeles nægtet os Lydighed« (Tillisch). Den nydannede »slesvigske Fællesforening« med hovedafde-

ling i Flensborg havde til formaal at støtte regeringskommissionen, saa at kongens ord om »den inderligst mulige Forbindelse med det øvrige Danmark« kunde virkeliggøres. Flor var nu igen i Sønderjylland og arbejdede ivrigt for at faa adresser frem fra befolkningen om kongeløftets opfyldelse; den store adresse fra 1850 havde op mod ni tusinde underskrifter, hvoraf ca. en tredjedel fra Sydslesvig.

I *Sydslesvig* lykkedes det slesvig-holstenerne at faa organiseret passiv modstand mod regeringen og »den kolde skulders politik« overfor danskerne. Tillisch udfoldede stor energi, for at det ikke skulde se ud, som om vi selv ansaa den danske sag for haabløs. men de faa loyale embedsmænd kunde næsten ikke holde modet oppe under de vanskelige arbejdsvilkaar. »Det er Jammer, hvorledes Danmark har forsømt dette Land og den troeste Del af sin Befolkning«, siger oberst *Ræder* i sine erindringer. Efter slesvig-holstenernes nederlag 1850 skete der dog et omslag, og loyalitetsstemningen var voksende.

Mange var tilfredse med den ro og fasthed, Tillisch' styre bragte, og den gamle helstatsmand *J. Wulffs* ord er typiske for et syn paa nationalitetsproblemet, der har tilhængere i landsdelen den dag i dag: »Forbandelse over dem, der have bragt denne Ulykke over vores før saa lykkelige, fredelige Land, saaet Tvedragtens Sæd, opvakt Had og Fiendskab mellem de forskellige Nationaliteter af Landets Beboere, der saa fredelig vandrede med hinanden Haand i Haand.«

6. DANSK KULTURPOLITIK.

Ved fredsslutningen 1850 udnævntes Christian VIII's tidligere kabinetssekretær *F. F. Tillisch* til overordentlig regeringskommissær i Sønderjylland med næsten uindskrænket myndighed. Han skulde bringe or-

den i de opløste forhold og havde gode forudsætnin-
ger herfor. Hans sagkundskab og kendskab til de sted-
lige forhold støttedes af store evner som administrator
og smidig forhandler, hvad han manglede var politi-
kerens overblik og handlekraft.

Hans nærmeste medarbejder blev den unge jurist
Regenburg, som fik overdraget ledelsen af alle sønder-
jyske kirke- og skolesager, et par aar efter med titel
af departementschef. Ogsaa han var født i Sønder-
jylland. Paa Sorø akademi prægedes han saa stærkt af
sin historielærer Wegeners opfattelse af Danmarks ret
i det slesvigske spørgsmaal, at han efter eget sigende
allerede som femtenaarig havde lagt programmet for
det arbejde, han skulde udføre mellem de to krige. I
skoletiden vandt han en skare venner, hvoraf mange se-
nere fulgte ham i det sønderjyske arbejde. Han var en
dygtig embedsmand, intelligent og retsindig, med evne
til at virke baade dæmpende og opildnende paa sine
medarbejdere.

Maalet for Tillisch's og Regenburgs arbejde var den
nøjest mulige forening mellem kongeriget og Sønder-
jylland og den størst mulige adskillelse mellem de to
hertugdømmer, men det vigtigste var at genindsætte
det danske sprog i dets naturlige rettigheder. De to
mænd havde *Frederik VII's* støtte i henhold til hans
ord: »Det maa nøie paasees i den Dansktalende Deel af
Slesvig, at Skolesproget og Kirkesproget der bliver
udelukkende Dansk, og at Skolelærerne, som nu ere
tydske, blive entledigede og nye Danske indsatte.«

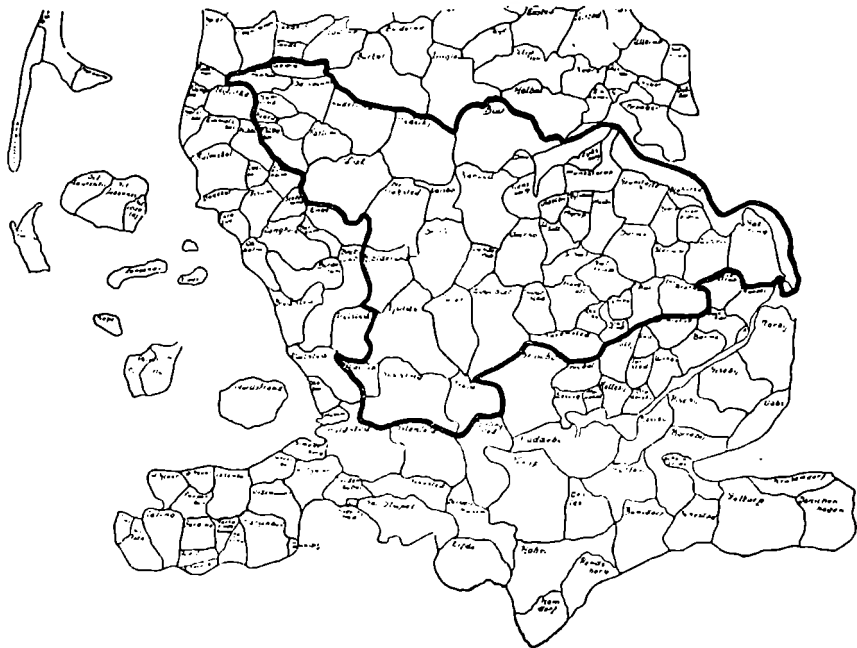
Hovedmaalet skulde naas ved de saakaldte *sprog-
reskripter*. Initiativet til dem maa tillægges Regen-
burg, som i tiden mellem krigene var Sønderjyllands
virkelige styrer. Ligesom det i 1840 var sønderjyder
(især Hiort Lorenzen), der opstillede programmet
»Danmark til Ejder«, var det ti aar senere en sønder-
jyde (Regenburg), der tilrettelagde dette tidsafsnits
kulturpolitik og dermed formede periodens skarpeste

konfliktstof mellem dansk og tysk (prof. Fabricius i Sønderjyllands historie), og gaar vi en menneskealder frem i tiden, var det sønderjyder (især A. D. Jørgensen og H. P. Hanssen), der førte den nationale deling af Sønderjylland til sejr i 1920.

Regenburg greb tilbage til *Frederik VI's reskript af 15. dec. 1810*, der som tidligere nævnt aldrig var blevet realiseret. I Nordslesvig og Sydslesvig laa sprogforholdene ganske klare, saavel folkesproget som kirke-, skole- og retssproget var det ene sted dansk, det andet sted tysk. I Mellemslesvig (mellem Dannevirke og Flensborg-Tønder) var først plattysk, senere højtysk rettens og administrationens, kirkens og skolens sprog. Folkesproget var længe dansk, men fra aarhundredets begyndelse trængte plattysk stærkt frem, især i Angel, baade fordi befolkningen ansaa tysk for det fine sprog — det, der taltes i skole, kirke og retssal, og som overklassen talte — og paa grund af handelsforbindelserne sydover.

Den *Tillisch-Regenburgske sprogordning* gjaldt i dette blandede omraade i Mellemslesvig (49 sogne) (se side 39). Dansk indførtes som undervisningsprog i skolen — idet der dog bevaredes indtil 4 timers ugentlig tyskundervisning —; i kirken blev de to sprog ligestillede, idet der prædikedes afvekslende paa dansk og paa tysk, og for retten var der ogsaa sproglig ligestilling, idet man selv kunde vælge forhandlingsproget. I de fire nordslesvigske købstæder stilledes de to sprog lige i kirken, og skolesproget blev dansk. I stænderforsamlingen blev begge sprog ligestillede.

Fra denne sprogordning undtog man *Frisland* i vest og det *sydlige Angel*, hvorved det blandede bælte kom til at mangle en naturlig sydgrænse. I *Flensborg* gik man frivillighedens vej og naaede gode resultater. Regeringen foretog ingen ændringer i det bestaaende, men de danske gudstjenester i Helligaandskirken forøgedes, og omkring denne dannedes en frimenighed

Sprogskriptionernes Omraade. (Efter Sprogforeningens Aarsberetning.)

med tilhørende dansk skole. Alle disse bestemmelser aabnede — for første gang i aarhundreder — veje, der kunde bringe Sønderjyllands danske befolkning i forbindelse med dansk og nordisk kultur.

Regenburgs store maal blev ikke naact, sprogreskripterne forfejlede af mange grunde deres virkning og er fra forskellige sider blevet haardt angrebet. I Mellem-slesvig blev de mødt med vrangvilje eller direkte fjendtlighed. Hvor det nationale ikke spillede ind, virkede nedarvet vane, tysk var nu engang for befolkningen blevet »det hellige sprog«. Kritikken kom til orde i *stænderforsamlingen*, der nu mødtes i Flensborg. Paa Grund af de konservative valgeregler var forsamlingens flertal tysk, og sprogreskripterne gav især anledning til de stadige rivninger mellem parterne.

Provst Otzen begrundede petitionerne om en tilbagevenden til tysk kirke- og skolesprog med, at angelboerne »ikke kan forstaa en højdansk Prædiken. Mange Udtryk, mange Betegnelser, der forekommer i enhver Prædiken . . . findes slet ikke i det Angler Dansk. Ja, naar en Københavner kommer til Angel og vil tale med Folkene om Heste, Køer og deslige, da vil Angelboerne meget godt forstaa ham, men naar han taler om »Fristelse«, »Samvitighed« o. s. v., saa forstaar Angelboerne ham ikke . . . Naar Angelboen vil udtale sig om aandelige og himmelske Ting, maa han tage sin Tilflugt til plattyske og tyske Udtryk«.

Under tryk fra Udlandet gav den danske regering da visse lempelser i sprogbestemmelserne med hensyn til adgang til privatundervisning og til konfirmations-sproget, men indrømmelserne tilfredsstillede ingen og virkede blot til at vedligeholde uroen.

Fra dansk side kom den vægtigste kritik af sprogreskripterne dels fra Flensborgeren, den berømte theologiske professor *H. L. Martensen* — han afslog gentagne tilbud om Slesvigs bispestol, fordi han var modstander af reskripterne — og dels fra grundtvigske kredse i

Vestslesvig. Støttet til højskolen i Rødding, hvor *Sofus Høgsbro* var forstander i disse aar, voksede befolkningens aandelige interesser. De to lærere *Sigfred Ley* og *Cornelius Appel* — begge direkte paavirket af Grundtvig — mødtes med en række andre mænd i fælles kritik af sprogreskripterne. De fik navnet *Klosterpolitikerne* efter deres mødested Løgumkloster, og herfra rettede de i maj 1861 en henvendelse til regeringen om en mere liberal sprogordning, uden at denne dog fik nogen indflydelse paa disse aars praktiske politik; det var som nævnt udenrigspolitiske forhold, der bevirkede ændringen i sprogreskripterne.

Hvad »Klosterbrødrene« tilsigtede, gjorde C. Appel rede for i »Vestslesvigsk Tidende«: Fuld frihed paa det kirkelige omraade, man burde kunne løse sognebaand og helt adskille konfirmationens kirkelige side fra den skolemæssige. Sprogreskripterens omraade skulde imidlertid opretholdes, det var endda nærmest trukket for snævert. Den frihed, som grundloven havde givet kongeriget, maatte ogsaa udstrækkes til Slesvig. Som gammel føjede Appel dertil, at klosterpolitikens egentlige formaal var at føre ordet for, at naar den fortyskede, men i grunden og munden danske del af Slesvig i aand og sandhed skulde generhverves for danskheden, da kunde dette kun lykkes ved en aaben, fri og frigørende brug af aandelige vaaben mod den kunstige fortyskning, der gennem slægtled havde tynget som et mæridt paa Mellemslesvig og havde fundet ly og raaderum under selve den danske regerings varetægt.

I kongeriget fik disse grundtvigske frihedsideer tidligt indflydelse paa lovgivningen vedrørende kirke- og skoleforhold; i Sønderjylland kunde »Klosterpolitikernes« tanker først omsættes i praksis i 1920 ved genførelsen, da *Jacob Appel* som undervisningsminister sammen med *H. P. Hanssen* og *H. Jepsen Christensen* skabte den yderst frisindede mindretalslovgivning med fuld kulturfrihed for det tyske mindretal.

Sprogreskripterne er i almindelighed af eftertiden blevet bedømt som uretfærdige og ukloge. Der ligger bag denne dom en tiltalende stræben efter upartiskhed, en efterleven af grundsætningen om ogsaa at høre den anden part, men man kan, som historikeren *Paludan-Müller* siger, ogsaa være saa billig — over for modstanderen — at man bliver uretfærdig — over for sine egne. I vurderingen maa tages i betragtning, dels hvad der tilstræbes med sproglovene, dels hvordan de virkede.

Med hensyn til maalet er der forskel mellem *Tillisch* og *Regenburg*. *Tillisch* skriver til udenrigsministeren i 1851: »Jeg har . . . respekteret den faktiske Tilstand, om end det laa klart for mig, at den kun ved de skændigste Machinationer var tilvejebragt. Jeg har ikke i et eneste Sogn, hvor Sproget var blandet, end mindre i noget tysk Sogn, hensat Præster eller Skolelærere, som ikke var det tyske Sprog mægtige . . . Jeg har ikke fjernet nogen Skolelærer, fordi han var tysk, men jeg har ansat Hjælpeskolelærere, hvor der tildels burde undervises i det danske Sprog, naar den ansatte Skolelærer ikke var dette Sprog mægtig . . . Kort, jeg er gaaet frem ogsaa i denne Henseende med den yderste Varsomhed og Upartiskhed, jeg har ikke indsat det danske Sprog i den fulde Ret, som vel kunde tilkomme det, men blot sørget for, at det ikke fremdeles skulde haanes og fortrænges, hvor det endnu eksisterer.«

Regenburg havde ønsket at udstrække det blandede distrikts sydgrænse til *Slien* ud fra den opfattelse, at blot iværksættelsen skete med lempe, kunde det danske sprog genoplives lige til *Slien*. Det blev altsaa *Tillisch's* mere forsigtige linje, der sejrede. Mange af de nye embedsmænd, der ansattes efter de nødvendige afskedigelser af direkte oprørske elementer, var *Regenburg's* venner fra skoletiden i *Sorø*; de fulgte ham nu besjælede af idealisme i dette arbejde, og om de fleste gælder det, at de nævnes med hæder i landsdelens historie, fordi de viste megen forstaaelse for de vanskelige for-

hold i Mellemslesvig og netop derfor gik frem med lempe.

Med hensyn til virkningerne af sprogeskripterne udtaler Regenburg til *Krieger* omtrent paa den tid, de udstedes: »Det vil gaae, naar vi ikke forstyrres, og det vil i saa fald være den væsentligste Fordeel, vi have haft af Krigen her i det Slesvigske«. Og ser vi paa biskop *Boesens* og præsternes indberetninger, synes hans opfattelse rigtig. Saalænge der var politisk ro om sagen, gik det alt i alt godt baade i Angel og i Midtlandet, men da den slesvig-holstenske agitation igen satte haardt ind op imod 1860, blev stemningen i befolkningen overfor den danske kulturs redskaber afgjort fjendtlig.

Det er uhyre vanskeligt at fælde en dom over re-skripterne, da de fik saa kort en levetid. Regenburg og hans folk var selv klare over, at der skulde generationer til, for at et kulturarbejde med disse store perspektiver skulde lykkes; det blev paa grund af den politiske udvikling kun til en halv snes aars fredeligt arbejde.

Endelig maa det tilføjes, at intetsteds i samtiden med undtagelse af Schweiz var forholdene for en national minoritet bedre, og ser vi paa eftertidens tyske »kulturpolitik« overfor danskheden i Sønderjylland fra 1864 og op til 1940, bliver der ikke megen basis for en reel kritik. Kærnen i sagen er, at stormagtsforholdene udviklede sig i ugunstig retning for Danmark.

Derimod kan vi bagefter se, at skulde arbejdet være lykkedes — og det vilde altsaa kræve lang tid — var det ikke nok at sende danske embedsmænd til landsdelen, et folkeligt arbejde paa bredt grundlag maatte være taget op, en levende vekselvirkning med landets øvrige egne maatte være skabt. Som det var, sad embedsmændene som ensomme forposter for nordisk kultur, stadig stærkere angrebet sydfra og uden den støtte, et interesseret dansk folk kunde have givet.

Efter de mislykkede forsøg paa at skabe en stabil helstatsordning gled den danske regering over mod en genoptagelse af *Martsprogrammet fra 1848 med en Ejderpolitik paa langt sigt*. I 1860 rejstes de slesvigholstenske krav om selvstændighed paany, og de tyske magters stadige indblanding forøgede uroen, 1863 sprængte det tyske flertal, som ved de foregaaende valg var blevet ret reduceret, stænderforsamlingen i Flensborg paa et formelt spørgsmaal straks ved aabningen.

Krüger krævede — forgæves — i stærke ord, at stænderforsamlingen skulde tage afstand fra de oprørske adresser: » . . . men skulde det ikke ske, at hine Udtalelser, hine Opfordringer til Oprør . . . tilbagevises . . . saa har den slesvigske Stænderforsamling efter min Formening solgt og prisgivet den slesvigske Befolkning i Oprørets og Forræderiets Tjeneste, saa har Stænderforsamlingen . . . tilintetgjort sig selv og sat Oprørets Præg paa sit Navn, saa har Stænderforsamlingen . . . krænket denne Sals Hellighed og gjort den til en Rendesten, en Retraite for oprørske og forræderiske Ekskrementer, saa har den endelig til sidst vanæret og besudlet det Flag, der i dette Øjeblik vajer over denne Sals Tag . . . »

7. UDLANDETS HOLDNING OG KRIGEN 1864.

Det slesvigske spørgsmaal blev mere og mere et europæisk problem. Som den største ulykke, der i dette øjeblik kunde træffe Danmark, kom *Frederik VII's død* 15. nov. 1863 midt under forhandlingerne om Novemberforfatningen, der skulde knytte Slesvig til Kongeriget og udsondre Holsten.

Da landsdelen efter Dannevirkes rømning blev besat af den fjendtlige hær, indrettedes et preussisk-østrigsk styre, som i Mellem- og Sydslesvig vendte sig mod alt

dansk, men ogsaa gik afgjort mod den slesvig-holstenske agitation, *Bismarck* ønskede ikke flere tyske lilleputstater. I Mellemslesvig skete der ikke saa store ændringer, da man indtil Londonkonferencens sprængning ansaa det for sandsynligt, at Danmark vilde faa lov at beholde den nordlige halvdel af Sønderjylland.

Paa *Londonkonferencen* har i virkeligheden kun delingstanken nogen interesse. Allerede 1848 var flere nationalliberale inde paa tanken om denne konsekvente liberale politik. Professor *Madvig* fremsatte et udførligt motiveret forslag om Slesvigs deling i 1850, men planen fandt ikke jordbund, baade kongen og folkestemningen gik imod. Den nationalliberale regering *Hall* holdt under Londonkonferencen paa *Dannevirke-linjen*, idet man lagde hovedvægten paa at bevare Flensborg, baade fordi byen var overvejende dansksindet, og fordi et tysk Flensborg umiddelbart syd for grænsen kunde være farligt. Da dette standpunkt ikke vandt tilslutning, og da stormagterne mistede interessen for hele spørgsmaalet, i det øjeblik Holsten (Kiels Havn) var tabt for Danmark, blev det Preussen, der traf afgørelsen ved freden i Wien, hvor grænsen blev trukket ved *Kongeaa*. 1864 betød den statspolitiske konsekvens af Helstatens sprængning, som nationalt var fuldbyrdet i det forudgaaende tidsafsnit. Samtidig betød 1864, at Slesvig-Holstenismen definitivt maatte lægge sine forhaabninger i graven.

Den undergangsstemning, som havde grebet hele det danske folk ved nederlaget, blev ikke varig. I Rigsraadets afskedshilsen til sønderjyderne, udformet af Professor *H. N. Clausen* i nov. 1864, klinger de toner, som kom til at lyde i aarene derefter:

»*Ville I som vi, da blive vi, hvad ingen Magt kan hindre, uadskilte i Aanden, uopløselig forbundne ved Kjærlighed til fælles Nationalitet . . . Holder fast, Mænd og Kvinder! med slesvigsk Udholdenhed ved vort danske Modersmaal, og lærer eders Ungdom at*

elske og at pleje det! Holder fast — ogsaa I, som ikke have Sprog tilfælles med os ved gode Minder fra Fortiden og lyse Forhaabninger for Fremtiden. — Der er en levende Gud i Himlen, som bestemmer Time og Tid og sætter Grændse for Voldsmagten paa Jorden!»

Da sønderjyderne mødtes med kong Christian IX i Kolding i dec. 1864 udtalte de til afsked:

»Begivenhedernes Magt har adskilt, hvad der gennem Aarhundreder har været forenet. Brødre ere revet fra Brødre. Deres Majestæts Krone har mistet en Juvel, hvis Bevarelse har kostet Tusinders Blod . . . Vi staa alene, kende ikke vor Fremtids Skiæbne. Gerne ville vi dvæle ved Fortidens Minder, ved den lange Række Aar, vi have boet under danske Kongers milde Scepter. Lykke har vekslet med Ulykke; men i Glæden som i Sorgen have vi vendt Blikket mod Tronen . . . Skulde det komme dertil, at Befolkningens Ønsker skulde faa nogen Betydning, ved vor Skiæbnes endelige Afgørelse, da bede vi trøstigt Deres Majestæt være overbevist om, at det skal vise sig, at Kiærligheden til vort gamle Fædreland har dybe Rødder i den slesvigske Befolkningens Hjerter.«

Disse ord, der peger frem mod afstemningen i 1920, citeredes af den midlertidige landraad i Haderslev amt, gaardejer P. J. Refshauge, da han den 10. juli 1920 bød Christian X velkommen til det genvundne land.

II

PREUSSERSTYRET 1864—1918

I fremmedherredømmets tid uddybes skellet mellem Nordslesvig og Mellemslesvig. Det rige kulturliv, der paa saa mange omraader spirede frem i nord før 1864, fortsætter sin vækst, selv under de totalt ændrede vilkaar. I *Mellemslesvig* afbrødes Regenburgs og hans medarbejderes værk brat, de svage tegn til et dansk folkeligt liv lægges øde, det tyske æder sig langsomt frem.

For udformningen af den nationale kamp fik *Pragfredens* § 5 med løftet om afstemning i de nordlige distrikter afgørende betydning. Først og fremmest fulgte deraf genforeningshaabet, som levede ogsaa efter § 5's ophævelse i 1878, og paa den byggede det moralske og nationale retskrav, som — hævdet med skiftende styrke — var baade det første og det sidste ord i kampen mod preusserherredømmet; men kun for »de nordlige distrikter«, — følgelig samlede man kræfterne om dem og opgav — paa faa undtagelser nær — den brydsomme og tilsyneladende haabløse kamp i Mellemslesvig.

Den rent politiske side af nationalitetskampen er dog ikke den afgørende. I den første tid maatte den forme sig som en »*protestpolitik*« for senere, efter at § 5 var slettet, at faa præg af en »*forhandlingspolitik*« paa langt sigt. Svære brydninger om den rette taktik maatte man dog igennem baade i firserne og senere.

Det *politiske arbejde*, i parlamenterne i Berlin og overfor myndighederne, kunde ifølge forholdenes natur

kun give faa og ringe resultater. Den allerstørste betydning fik opbygningen og udbygningen af det folkeligt-kulturelle værn i dets mangeartede former i nøje kontakt med den økonomiske og folkelige udvikling i kongeriget. Det var det, der gav sejren i Nordslesvig. Fra tysk side for man haardt frem i næsten hele perioden; først i begyndelsen af det 20. aarhundrede fremsatte en lille kreds af fremsynede tyske mænd en sønderlemmende kritik af det preussiske styre.

1. ERHVERVENE.

Bortset fra at *landbruget* i Sønderjylland indtog en mere dominerende stilling end i Danmark, prægedes udviklingen af de samme tendenser som i andre lande: forskydningen fra land til by og konjunkturbevægelserne paa verdensmarkedet. Krigen 1864 satte intet skel i økonomisk henseende: landbrugets opgangsperiode, der begyndte i fyrrerne, varede ved til ind i halvfjerdserne, de stigende indtægter blev brugt til grundforbedringsarbejder, saaledes at kornafgrøderne fordobledes. Samtidig bygges der meget, og levefoden sættes op.

Med kornprisernes fald fra halvfjerdserne kom der en *nedgangstid*, der varede den næste snes aar. Mange havde svært ved at klare sig, da landsdelen yderligere tappedes for kapital ved udvandringen. Naar man red stormen forholdsvis godt af, skyldes det toldbeskyttelsen, som det tyske rige indførte fra slutningen af halvfjerdserne for baade korn og dyriske produkter. Ejendomspriserne faldt paa grund af den mangel paa efterspørgsel, der var en anden af udvandringernes følger. Mange steder sad fædrene ene tilbage paa gaardene, og da der manglede danske købere, kunde det ikke forhindres, at en række ejendomme gik over paa tyske hænder.

Stort set forblev landbruget paa det ekstensive stade;

kornavl og — især paa de store græsningsarealer i vest — *studeopfedning*. Saa smaat begynder dog interessen for *mejeribrug*. Impulserne kom til at begynde med fra Holsten, men i firserne blev dansk landbrug læremesteren, hvilket fik uvurderlig betydning for den nationale udvikling. I 1882 grundlagdes det første andelsmejeri i Danmark, allerede to aar efter kom det første nordslesvigske i Lintrup. Som i kongeriget gjorde landboforeningerne et stort arbejde for praktiske fremskridt.

Fra halvfemserne til verdenskrigens udbrud 1914 steg priserne igen, og en almindelig *højkonjunktur* prægede udviklingen. Ogsaa udgifterne var stigende, men det mærkedes ikke saa meget med den stadig øgede produktion. Parallelt hermed gik ejendomspriserne op, hvilket igen fremmede gældsbehæftelsen, som var større for nordslesvigsk landbrug end længere sydpaa.

Under *krigsaaarenes udpining* gik de værdier tabt, der indtil da var oparbejdet ved grund- og besætningsforbedringer. *Inflationen* efter krigen skabte en pengeriøghed, som fik sørgelige følger i den langvarige overgangstid fra tysk til dansk styre. Mange var ikke paa det rene med, at velstanden kun var tilsyneladende, hvilket førte ind i uheldige dispositioner, og mange optog dyre kronelaan, saaledes at de i 1920 startede uden kapital (den tyske mark blev hurtigt værdiløs) og med en tyngende kronegæld.

Ejendomsfordelingen var — og er — mere ulige end i det øvrige land, idet der baade var forholdsvis mange ganske smaa brug og ogsaa mange større ejendomme, mens de mellemstore gaarde var relativt svagt repræsenteret.

I begyndelsen af det 20. aarh. var over 90 pct. af landejendommene i Nordslesvig i selveje, hvilket svarede til forholdene i Danmark. Hvad angaar antallet af brug, der i Danmark øgedes stærkt, var der stagnation — overfor en fremgang i Aabenraa og Sønder-

borg kredse var der tilbagegang i Haderslev kreds. Fra 1873 til 1920 var der fuld frihed til at udstykke og til at nedlægge bestaaende brug, og i udvandringsperioden betød det, at der forsvandt mange smaabrug.

Der var ved tællingen i 1920 i Nordslesvig godt 14,000 ejendomme med en gennemsnitsstørrelse paa 23 ha. pr. brug mod kun ca. 17 ha. i det øvrige Jylland og ca. 13½ ha. paa øerne. Med en dansk gennemsnitsstørrelse paa ca. 15 ha. kan Nordslesvig rumme 21,000 brug.

Den enkelte gaards jordfordeling var meget daarligere end i det øvrige land. Det hænger sammen med, at udskiftningen (af fællesskabet) var sket forholdsvis tidligt, man havde da ingen erfaringer at bygge paa, og derfor fik gaardene mange steder lodderne liggende spredt, især paa vestkysten, hvor den enkelte gaard kunde have op til 30 jordstykker adskilte paa forskellige steder.

Konjunkturerne for *haandværk og industri* fulgte svingningerne for hovederhvervet, landbruget, og byggeperioderne gav god beskæftigelse for mange haandværkere. Stort set havde dog haandværket vanskelige vilkaar; navnlig skyldes det, her som andetsteds, industriens fremtrængen og den dermed følgende overvældende konkurrence fra Tysklands storindustri; dertil kom, at de danske haandværkere — og det var flertallet af dem — jævnlig blev forbigaaet ved bortgivelse af offentlige arbejder.

Bedriftstællingerne for haandværk og industri under et viser som andetsteds *koncentrationstendensen*. For det genforenede omraade viser en sammenligning mellem aarene 1907 og 1925, at antallet af virksomheder gik jævnt tilbage fra godt 6000 til ca. 5100, mens det beskæftigede personel har holdt sig omtrent uforandret paa ca. 14500.

Sønderjyllands eneste industri baseret paa hjemligt raastof er *teglværksindustrien* paa Broager og langs

nordsiden af Flensborg fjord. I højsæsonen beskæftigede de ca. 40 teglværker omkring 1000 arbejdere, af hvilke mange i gamle dage kom fra Ærø, i nyere tid sydfra. Der kunde aarligt produceres op mod 100 mill. sten, som i 70'erne afsattes til marinens byggeri i Kiel, i 90'erne til anlægget af Kieler-kanalen. De 10 af teglværkerne med ca. 1/5 af produktionen var paa danske hænder.

Landsdelens største industri blev *Flensborg jernskibsværft*, som ved aarhundredskiftet beskæftigede 1000 og lige før 1914 3000 mennesker. Dette store foretagende har haft en væsentlig andel i Flensborgs gradvise fortyskning. Af større virksomheder paa danske hænder maa nævnes brd. *Grams maskinfabrik i Vojens* (mejerimaskiner) og *Knarhøjs margarinefabrik i Sønderborg*. De øvrige industrivirksomheder var smaa og havde kun lokal betydning.

I to tilfælde blev større erhvervsforetagender grundlagt i fortyskningsøjemed. *Pastor Jacobsen* fik ved kapital sydfra oprettet en *bank i Skærbæk*, som financierede en række foretagender, der blev slaet stort op: et badested paa Rømø, et rederi, et teglværk, en række karpedamme samt en kunstvæveskole. I Løbet af faa aar viste det sig dog, at disse virksomheder var usolidt funderede og savnede de naturlige betingelser for fortsat trivsel. Banken uden penge, badestedet uden gæster, rederiet uden vand, teglværket uden ler og karperne paa heden kom snart i folkemunde, og i 1903 revnede det hele med et brag. Denne »gründerperiode« gav dog stødet til nogen tysk nybyggervirksomhed paa egnen.

Et lignende formaal havde *de sønderjyske amtsbaner*, anlagt omkring aarhundredskiftet og ført paa kryds og tværs gennem landsdelen efter »de fleste byers princip«. Som helhed synes de at have tilført de større byer en betydelig omsætning og at have bragt en vis oplomstring til de mange smaa stationsbyer. Den be-

fordrede godsmængde var ret stor, persontrafikken derimod aldrig betydelig, saaledes at rentabiliteten var et stadigt problem. Efter genforeningen fik alle disse baner en krank skæbne og er nu nedlagt.

En gros handelen for store dele af Sønderjylland havde sit centrum i Flensborg, mens en gros handel og detailsalg gik side om side i de andre nordslesvigske byers mange købmandsgaarde. Ved aarhundredskiftet antog handelen med korn, bygningsartikler og kul ret store dimensioner. Desuden var der en betydelig handel med smør og levende kvæg.

I Hiort Lorenzens dage var de største forretninger paa tyske hænder, men da udvandringen hørte op, begyndte landbefolkningens fødselsoverskud at søge til byerne; derved styrkedes efterhaanden det danske element, saaledes at det danske borgerskab blev førende, Tønder dog undtaget. Naar den dansksindede handelsstand trods fremmedherredømmet kunde arbejde sig frem til en dominerende stilling, var aarsagen især dens gode uddannelse i kongeriget og dens praktiske dygtighed.

Østkystbyerne havde fra gammel tid en betydelig *skibsfart*. Det lykkedes Flensborg at bevare sin position inden for denne erhvervsgren; men grænsedragningen 1864 og dampskibenes fremtrængen slog de andre byer ud. Aabenraas handelsflaade var betydelig og kom op ved siden af Flensborgs, men den blev distanceret ved overgangen fra træ- til jernskibe i firserne. Skibene sejlede over hele kloden, især dog i den østasiatiske fart.

De samlede indskud i nordslesvigske *pengeinstitutter* (sparekasser, andelskasser, banker) beløb sig i 1905 til ca. 80 mill. mark, 1914 ca. 160 mill. mark og 1920 til ca. 500 mill. værdiforringede mark. Til at begynde med var sparekassernes betydning størst; i det 20. aarh. blev bankerne førende, ogsaa paa dette felt satte nationalitetskampen sine spor, der gik snart politik i

pengene. I 1909 blev forholdet mellem tysk- og dansk-kontrollerede indskud opgjort til 55 pct. overfor 45 pct. I aarene derefter støttede danskheden sine pengeinstitutter bedre, saa der i 1914 kan tales om en strøm-kæntring, der skyldes saavel øget agitation som større samarbejde mellem pengeinstitutterne under dansk ledelse.

Længe var sparekasser og privatpersoner næsten ene om at udlaane mod pant i fast ejendom. Kapitalknapheden var følelig, da danske pengeinstitutter havde trukket deres udlaan hjem, og udvandlerne tog store kapitaler med sig; derfor var der stor interesse for at faa dannet kreditforeninger. I 1882 oprettedes »*Landwirtschaftlicher Kreditverband für die Provinz Schleswig-Holstein.*« Dens hjemsted var Kiel, hvorfra ogsaa »*Schleswig-holsteinische Landschaft*« (fra 1895) virkede. Tilsammen havde de to kreditinstitutter udlaant ca. 60 mill. mark i de fire nordslesvigske kredse lige før første verdenskrig. Da laanegrænsen iflg. tysk lov var $66\frac{2}{3}$ pct. af taksationsværdien, kunde der ikke oprettes hypotekforeninger.

Som udtryk for jordkampens skærpelse i tiden op mod den første verdenskrig maa nævnes dannelsen af »*Schleswig - holsteinische Siedlungsgenossenschaft*« (1909) og »*Höfebank*« i Kiel (1913), de arbejdede begge paa at fremme bebyggelse i Nordslesvig; til værn for den danske jord stiftedes 1909 »*Nordslesvigsk Kreditforening*« under ledelse af *J. H. Schmidt* og *M. Refslund Poulsen*; ved starten havde den en andelskapital paa 830,000 m. fordelt paa ca. 1400 andels-havere.

Da »*Landwirtschaftlicher Kreditverband*« slog ind paa at nægte danske ansøgere laan, gennemførte en betydelig gruppe af foreningens laantagere en aktion, idet nordslesvigske bønder overraskende mødte op i Kiel ved generalforsamlingen i maj 1914 og fik valgt danske repræsentanter i tilsynsraadet.

2. SAMFUNDETS OPBYGNING.

I Nordslesvig var *bønderne* danskhedens faste grundvold. Ejendomsfordelingen var som tidligere nævnt ikke saa jævn som i kongeriget, og der var derfor en ret stor forskel paa landet mellem »store og smaa«, selv om den nationale kamp i nogen grad tilslørede dette skel.

Byerne og byerhvervene groede langsomt frem, og noget arbejderspørgsmaal af betydning var der ikke i periodens begyndelse. Forklaringen er her, for en del, ligeledes den nationale kamp; alt, hvad der var dansk, lærte at staa sammen. Derfor havde de socialistiske ideer og særlige arbejderorganisationer vanskeligt ved at vinde frem undtagen i *Flensborg*, der socialt, politisk og nationalt prægedes af dens stærke udvikling til moderne industriby.

Med den Bismarckske socialistlovs ophævelse kom der rige muligheder for arbejderorganisationernes fremvækst, og fra aarhundredskiftet er der stærk fremgang ogsaa i Nordslesvig. I 1911 oprettes »*Dansk Arbejderforening*« i Haderslev med det formaal at samle dansksindede arbejdere til højnelse af smaakaarsstanden, altsaa en national forening med et vist socialt præg. Det var dog først efter genforeningen, at arbejderklassen som saadan kom til at spille nogen rolle. Et bevis paa de sociale spørgsmaals voksende betydning og paa *H. P. Hanssens* fremsyn er det paa hans initiativ oprettede »*Nordslesvigsk Arbejdersekretariat*« (1908) under ledelse af cand. polit. *Kr. Refslund Thomsen*. Dette oplysningskontor skulde vejlede og raadgive i anliggender vedrørende det tyske riges omfattende sociallovgivning. Fra 1909—14 afholdt vælgerforeningen »socialpolitiske kursus« med gennemgang af tysk administration og lovgivning.

I Mellem- og Sydslesvig er den sociale opbygning væsentlig anderledes end i Nordslesvig. I Sydslesvig

dominerer de store godser, mens Mellemslesvigs jordfordeling er mere jævn. Byerne er større, landsdelens gamle hovedstad Flensborg med godt 65,000 indbyggere er et moderne industrisamfund.

I Mellemslesvig var de fleste danske smaakaarsfolk, afhængige af andre og derfor lette at ramme økonomisk. For en flensborgsk arbejder var det store problem, om han skulde stemme efter nationale eller sociale skillelinjer; socialdemokratiets store fremgang fra slutningen af det 19 arhundrede viser, hvordan afgørelsen faldt, og den beseglede dermed danskhedens nederlag i Flensborg. Disse økonomiske og politiske faktorer har været medvirkende til den danske tilbagegang i Mellemslesvig.

3. PROTESTPOLITIK 1864—1881.

Den første tid efter freden i Wien oktober 1864 var præget af stor nedtrykthed hos den danske befolkning, og en almindelig usikkerhed raadede med hensyn til fremtiden. Hurtigt viste det sig, at SlesvigHolstenismen ikke nød nogen bevaagenhed fra oven; de preussiske kronjurister underkendte ganske hertugen af Augustenborgs arvekrav, og de preussiske maal gav statholderen *v. Manteuffel* klart, men efter Bismarcks mening noget udiplomatisk udtryk for:

»Med deres Blod har min Konges Soldater erobret Dybbøl og Als, med deres Arme bygger de nu der Fæstningsværker, hvorfra de vil forsvare Landet til Kongeaa, og hver syv Fod Jord vil jeg dække med min Krop, før jeg afstaar dem«.

Vel betød 1864 Ejderpolitikens nederlag, men det var samtidig Slesvig-Holstenismens død.

Fra dansk side haabede man endnu paa, at det gennem en gunstig udenrigspolitik konstellation kunde lykkes at genvinde den dansksindede del af Slesvig,

og man styrkedes mægtigt i dette haab ved indføjelsen af *Paragraf 5 i Pragfreden* 1866 mellem Preussen og Østrig paa Frankrigs foranledning:

»H. M. Kejseren af Østrig overdrager H. M. Kongen af Preussen alle sine i Wienerfreden 30. Okt. 1864 erhvervede Rettigheder til Hertugdømmerne Holsten og Slesvig med det Forbehold, at Indbyggerne i de nordlige Distrikter af Slesvig skal afstaas til Danmark, hvis de ved en fri Afstemning tilkendegiver Ønsket om at forenes med Danmark.«

Denne § 5 er den akse, hvorm Danmarks udenrigspolitik og Nordslesvigernes forhaabninger drejer sig, indtil dens ophævelse i 1878. Men dermed døde den ikke. Den blev ved med at leve i den nordslesvigske befolkning som et retskrav, om ikke formelt statsretsligt, saa dog moralsk, og holdt derved genforeningshaabet levende gennem hele udlændighedstiden.

Intet tydede dog paa, at Bismarck tænkte paa løftets snarlige indfrielse. Ganske vist var det Preussen, der indledede de officielle forhandlinger med Danmark, men det krævede saa mange garantier, før man blot nærmere vilde fastsætte afstemningsomraadet, at det hele maa anses for skinfægtning. Den danske regering var ikke afvisende, saa der udveksledes en række noter, af hvilke Danmarks sidste ikke blev besvaret, saaledes at forhandlingerne ophørte uden nogen formel afslutning.

Ogsaa den dansksindede befolkning havde gennem sine repræsentanter og i form af adresser og deputationer søgt at formaa den preussiske regering til at opfylde § 5, uden at der dog var kommet andet end afvisninger ud af det. For en del var dette arbejde daarligt tilrettelagt og naivt i tankegangen som advokat *Pingels* aktion for at befolkningen skulde tage sagen i sin egen haand, eller *Krügers* paatænkte rejse til Paris: »det maa selv forundre Frankrig, at der aldrig er blevet overbragt af en offentlig Afsending Andra-

gende med Besværing over den utaalelige Tingenes Tilstand, som er skabt os ved det preussiske Voldsherredømme.« (Krüger).

Som en slags stilfærdig hævn til gengæld for de skønne spildte kræfter demonstrerede Als's og Sundeveds bønder mod kong *Wilhelm af Preussen* ved under hans besøg i Sønderborg 1868 at modtage ham i lange piberygende rækker, der gjorde tavst omkring, da majestæten kørte forbi.

§ 5's største betydning var dog den, at den begrundede protestpolitikken. En nationalitetskamp præges af den usammensatte problemstilling, der er ingen plads for nuancer, spørgsmaalet stilles enkelt og lige-til: Er du for eller imod? Ensidighed gør stærk, men faren, der lurar, er snæverheden og en vis ufrugtbar farisæisme. For de danske Sønderjyder var det ene afgørende blot kravet om at sige nej til tyskheden og alt dens væsen. Og paa en maade var § 5 en lykke for en befolkning, hvor mange var sønderknuste af nederlaget og usikre med hensyn til fremtiden. Med § 5 i ryggen kunde det nytte, og gaardejer *Hans Krüger* fra Bevtoft blev, legemligt og aandeligt, kraftcentret i denne første kampperiode, da man levede under forjættelsen. Han var en høvdingeskikkelse, mere i kraft af instinkt end af intelligens. Han var kendt som en praktisk dygtig bonde, og efter hans protest ved Rensborgmødet i 1848 mod Slesvigs indlemmelse i det tyske forbund fløj hans navn over landet. Bag rivaliseringen mellem Laurids Skau og Krüger i halvtredserne laa andet end et personspørgsmaal. Skau var mere nationalliberal, Krüger afgjort demokratisk og præget af kredsen omkring Rødding højskole, som Skau snart mistede følingen med. Krüger ønskede efterhaanden, i modsætning til saa mange i landsdelen — især »klosterpolitikerne«, som han iøvrigt stod nær — at Slesvig skulde knyttes saa nøje som muligt til kongeriget under grundloven. Oprindelig afgjort Ejdermand stod

han i efteraaret 1864 bag en adresse til kong *Christian IX*, hvori det hedder: »Har det end holdt haardt for os at gøre os fortrolige med Tanken om Slesvigs Deling, saa dog meget hellere den, end at vi skulde overgives i Tyskernes Vold«. Efter 1864 stod han som »den ukronede konge i det slesvigske bondekongerige« og holdt med ukuelig optimisme fast ved protest- og edsnægterpolitikken og kampen for § 5. I sit politiske testamente vender han sig skarpt mod det officielle Danmarks tilnærmelse til Tyskland, saalænge uretten ikke er gjort god. Han karakteriserer sin politik, hvorom alle hans vælgere staar samlet, som en fortsættelse af vaabenkampen, blot med et andet vaaben; at svigte den folkelige selvbestemmelsesrets princip vilde være at kompromittere hele kampen paa sandhedens og rettens grundlag.

Bismarcks standpunkt var lige saa klart. Han bestred, at § 5 gav Nordslesvig nogen moralsk endsige da juridisk ret til at kræve en afstemning, hele hertugdømmet var ved krigens ret gaaet over til den preussiske stat, og ganske vist skulde spørgsmaalet om undersaatsforholdet afgøres, »men saalænge Nordslesvingerne er preussiske Undersatter, har de til Punkt og Prikke at rette sig efter preussisk Lov og Øvrighed eller bære Følgerne i modsat Fald.«

Ved *patent af 12. jan. 1867* indlemmedes begge hertugdømmerne i Preussen uden forbehold, og en maaned efter blev der afholdt valg til den nordtyske rigsdags grundlovgivende forsamling paa basis af den almindelige valgret. Den danske befolknings stilling var vanskelig; trods forventningen om en snarlig genforening besluttede man at deltage i *valget 1867* for klart at tilkendegive stillingen. Laurids Skau var død 1864, knækket af begivenhederne, men der fremstod i disse aar et nyt kuld af førere, der kunde tage arbejdet op efter fyrrernes gennembrudsmænd. Der var i Flensborg Gustav Johannsen og C. F. Monrad, paa Als Reimers

og Hans Lassen, i Aabenraa Junggreen, i Haderslev Madvig, Amorsen og H. R. Hiort-Lorenzen, i Haderslev østeramt P. Skau, i vesteramtet Corn. Appel og møller Jacobsen og paa Tønderegnet Knudsen, Trøjborg. Stemmerne samledes om *Hans Krüger*, den tidligere stænderdeputerede, og godsejer *Ahlmann* fra Als. Sønderjylland blev delt i fire kredse, og det lykkedes at opnaa dansk flertal i de to, saa at de to nævnte kandidater valgtes. Interessen for valget og valgdeltagelsen var stor, da man opfattede valget som en generalprøve paa den ventede folkeafstemning. I hele Sønderjylland afgaves 27,000 danske stemmer og ca. 39,000 tyske, saaledes at der fremkom en klar brudlinje mellem dansk og tysk sindelag; den gik syd om Flensborg (53 pct. dansk) og nord om Tønder (17 pct. dansk); nord for denne »afstemningsgrænse af 1867« var der kun afgivet 7370 tyske stemmer mod 25,855 danske, syd for derimod ca. 32,000 tyske mod ca. 1600 danske. Et halvt aar senere afholdtes valg til den første ordinære nordtyske rigsdagsforsamling. Ved en omlægning af valgkredsene lykkedes det at forhindre Ahlmanns valg i 2. kreds, saaledes at Krüger var ene om at repræsentere danskheden i rigsdagen. Fra 1867 til 1920 valgtes kun en dansk rigsdagsmand undtagen i perioden 1881—84, da *Gustav Johannsen* sejrede ved omvalg i 2. kreds.

For Sønderjylland som helhed laa augustvalgets stemmetal lavere end februarvalgets, størst var nedgangen dog for tyskerne, saa at de danske stemmer var i absolut flertal (25,598 danske mod 24,664 tyske); naar dertil kommer, at selve »afstemningslinjen« rykkede noget mod syd i midten af landet, understreger dette valg resultatet af det foregaaende, og i »67-grænsen« nedfældes da resultatet af de foregaaende tidsaldres nationale udvikling, dens lyse og dens mørke sider. Sindelaget havde sprængt hertugdømmet, og langsomt arbejdede delingsprincippet sig frem overfor

nationalt var tabt før den preussiske voldspolitik begyndte, hovedsagelig ved dansk administrations forsyndelser. Mange holdt da ogsaa under grænsestriden 1918—20 paa, at »67-grænsen« var forsvarlig, fremfor en ny afstemning, hvorved man saa at sige godskrev modstanderne resultatet af et halvt aarhundredes energisk fortyskningsarbejde. —

Endnu engang skulde der vælges i 1867, nemlig til den særlige *preussiske landdag*, som lovgav vedrørende alt, hvad der ikke var rigssager, d. v. s. forvaltning og næringsvæsen, kirke- og skoleforhold. Ved dette som ved alle følgende landdagsvalg valgtes to danske repræsentanter, i de første aar Krüger og Ahlmann.

Godsejer *Nikolaj Ahlmann* fra Als var en stilfærdig og tilbageholdende mand, hvem nederlaget 1864 kaldte ind i offentligt arbejde. Mens Krügers virksomhed især faldt i rigsdagen, var Ahlmann den første i det politiske og kulturelle arbejde hjemme. Han var en betydeligere begavelse end Krüger, men underordnede sig villigt dennes kraftige natur. Modgangsaaene i halvfjerdserne slog ham dog ud, han solgte sin gaard og flyttede til Danmark 1875.

De to mænd stod til at begynde med usikre med hensyn til deres fremtidige holdning som Nordslesvigs politiske repræsentanter. Efter underhaandsforhandlinger med ansvarlige danske kredse fastslog de som deres maal pligten til »at værge om Nordslesvigs Interesser og til at mane til Pragfredens Opfyldelse«, eller som det blev formuleret, rimeligvis af Ahlmann, under rigsdagsforhandlingerne 1867:

»Vi føle os som Danske, traktatmæssig Ret opfordrer os til at udtrykke vort nationale Sindelag med fuld Aabenhed; vi ville forblive Danske, vi ville behandles som Danske og det efter Folkerettens Forskrifter.«

Slesvig og Holsten samledes til en provins under en fælles regering, der fik sæde i byen Slesvig. Befolkning-

gen havde et vist selvstyre gennem en *provinslanndag* paa 58 medlemmer, hvoraf 3 danske. Provinsen var delt i kredse, nogenlunde svarende til de gamle amter, med en landraad (amtmand) i spidsen og en repræsentation, kredsdagen, valgt af befolkningen. I de tre af kredsdagene var der dansk flertal, og her blev forhandlingssproget i den første tid overvejende dansk. Kredsen var saa igen delt i kommuner med en kommuneforstander i spidsen, og efterhaanden indføres en kommunal repræsentation. Til byraadene gjaldt en indskrænket valgret, hvis censurbestemmelser tyskerne manipulerede med paa en saadan maade, at tyskheden sikrede sig flertal i samtlige byraad undtagen Flensborgs i den første tid; denne by var delt i to valgdistrikter, af hvilke det nordlige til at begynde med havde dansk flertal. Fra 1867 var der presse-, forenings- og forsamlingsfrihed, hvilket naturligvis fik stor betydning for den senere udvikling. Begge sprogene var ligeberettigede i lokaladministrationen, mens man ved domstolene anvendte dansk i civilsager, tysk i kriminalsager. De tre danske provinslanndagsmedlemmer brugte uhindret deres danske sprog ved forhandlingerne. En halv snes aar efter indførtes dog tysk som rets- og administrationssprog, og befolkningens deltagelse i det lokale selvstyre indskrænkedes saaledes, at ogsaa dette nu overvejende kom i tyskernes hænder. Den preussiske retspleje indførtes, mens lovgivningen først efterhaanden ændredes; saaledes vedblev paa privatrettens omraade Jyske Lov at være gældende til aar 1900, hvilket betyder, at denne ærværdige lov har været den længst virkende indenfor germansk retsomraade. I det nævnte aar indførtes »Bürgerliches Gesetzbuch«.

Af medlemmerne i den preussiske lanndag krævedes det — hvad der ikke var tilfældet i rigsdagen — at de aflagde *troskabsed paa den preussiske forfatning*. Dette nægtede Krüger og Ahlmann, og de kunde derfor ikke

indtage deres plads i forsamlingen, men tillagde det ikke nogen betydning, da de regnede med en snarlig ændring i Nordslesvigs stilling.

Det samme synspunkt prægede afgørelsen vedrørende militærtjenesten. Saa at sige alle værnepligtige valgte, i henhold til deres traktatmæssige ret, at optere for Danmark, vælge dansk undersaatsforhold, og derved undgaa den preussiske militærtjeneste. Man vilde i den ventede krig mellem Tyskland og Frankrig for enhver pris undgaa at komme til at kæmpe paa den forkerte side. Baade i Danmark og i Sønderjylland satte man sit haab til denne krig. Den flensborgske overlærer *Monrads* brev til *Regenburg* i højsommeren 1870 er et typisk udtryk for forventningerne hos mange:

»Saa er altsaa det store Øjeblik kommen, da Terningerne kastes om Liv og Død for Folkeslag som for de Tusinder af Enkeltmænd. Hvilken Haabets Jubel, der hersker her, kan du forestille dig. Gud give nu i sin Naade den Sag, der er Folkenes og Frihedens Sag, Sejr og Lykke.«

Skuffelsen over Frankrigs nederlag 1870 var bitter, men det ændrede ikke den taktik, man fulgte fra dansk side.

Paa spørgsmaalet om *embedsmændenes edsaflæggelse* viste der sig principiell uenighed. I de nordlige og vestlige egne var stemningen for edsnægtelse; paa østkysten, særlig paa Als, aflagde de fleste embedsmænd eden, uden tvivl stærkt paavirket af det eksempel, øens tidligere biskop og derefter præst i Egen *Jørgen Hansen* (portrætteret i *Herm. Bang: Tine*), gav ved selv at aflægge eden. Det var et meget vanskeligt spørgsmaal, mange steder saa man med mistillid paa edsaflæggerne, fordi man hævdede, de gik paa akkord med uretten; paa den anden side har de embedsmænd, der blev paa deres post, haft mulighed for at faa indflydelse paa den nationale udvikling. »Er der nogen,

der af Embedsmændenes Bortgang har Fordel, saa er det Fjenden, der derved i Reglen erholder Lejlighed til at anbringe en Mand, der bedre virker i hans Aand.« (Jørgen Hansen, for hvem eden kun var en lydigheds-erklæring). Det var første gang, Vestslesvigernes stejle retsstandpunkt stod over for Østslesvigernes oportunistisk-praktiske syn paa sagen.

Optanternes stilling var vanskelig og uklar, de preussiske myndigheder for haardt frem imod dem, saa en masseudvandring satte ind, navnlig umiddelbart før den fransk-tyske krigs udbrud, da forøvrigt optionsfristen udløb. Derved skabtes nye forviklinger, hvorfor det blev nødvendigt at søge en mere varig løsning af optantspørgsmaalet ved forhandling mellem den danske og den preussiske regering. Det lykkedes ved den saakaldte *Aabenraa-konvention* 1872, der blev det gældende retsgrundlag for optanterne — men ikke for deres børn — indtil 1907. De udvandrede og flygtede blev enten benaadede eller slap med milde straffe, og samtlige optanter fik lov til uden særlig indhentet tilladelse at opholde sig i deres hjemstavn, »for saavidt og saa længe de ikke tager del i agitatoriske bestræbelser eller paa anden maade falder til besvær.«

Prisen for denne preussiske imødekommenhed var optanternes særdeles usikre kaar; uden kommunal og politisk valgret levede de som en slags anden klasses borgere stadig under den risiko at blive ramt af en udvisningsordre. Efter optionsfristens udløb blev de unge, der ikke vilde være preussiske soldater, løst fra det preussiske undersaatsforhold og maatte forlade landet for stedse. — Men foreløbig blev der altsaa ro om optanterne.

Da de nordslesvigske repræsentanter ikke kunde indtage deres plads i landdagen, var det kun i *rigsdagen*, Krüger kunde tale sine landsmænds sag. Han gjorde det til sin død med enestaaende udholdenhed og sejgt kampmod. Til at begynde med stod han næsten alene,

kun hos de polske repræsentanter mødte han nogen støtte, og rigsdagen saa paa ham med ligegyldighed eller uvilje. Det danske udenrigsministerium blev som regel bekymret over hans aktioner, som man fandt naive og ilde anbragt, men til gengæld fulgte hjemstavnen ham med beundring gennem tykt og tyndt.

Ved det eneste personlige møde mellem Krüger og Bismarck i 1873, da Krüger sammen med andre rigsdagsmænd var Bismarcks gæst, udtalte denne sin anerkendelse af Krügers tapperhed og energi og beklagede, at han ikke kunde give ham et opmuntrende budskab med hjem til sine vælgere. Efter Krügers referat udtalte Bismarck dog videre haab om, at spørgsmaalet senere kunde ordnes, mens Bismarck ganske bestred rigtigheden af denne passus: »Galskab, de folk er jo ikke vant til høflige vendinger!«

I 1877 holdt Krüger sin sidste store tale i den tyske rigsdag, idet det lykkedes ham ved støtte fra Elsasserne og Polakkerne at faa et forslag om udførelse af § 5 paa dagsordenen; det fik tilslutning fra det katolske centrum, rigsdagens næststørste parti, som netop i disse aar førte »kulturkampen« mod Bismarck. Naturligvis forkastedes forslaget af rigsdagen, men sagen vakte stor opsigt, i Danmark nogen nervøsitet for store politiske forviklinger, i Nordslesvig jubel over Krügers faste optræden.

Muligvis har disse rigsdagsforhandlinger fremmet Bismarcks ønske om *ophævelse af Paragraf 5*; han søgte fra 1874 gentagne gange Østrigs tilslutning dertil, og i febr. 1878, da Østrig trængte til Tysklands støtte overfor Rusland i Balkan-spørgsmaalet, blev de to magter enige om en slettelse af paragraffen. Samtidig besluttede de dog at hemmeligholde traktaten herom indtil videre. Først i febr. 1879 offentliggjordes aftalen med falsk datering (11. okt. 1878), fra tysk side begrundet med utilfredshed med det danske hofs holdning under festlighederne i anledning af prinsesse Thyras bryllup

med den preussisk-fjendtlige hannoveraner *hertugen af Cumberland*. Snarest har man dog ønsket ved denne lejlighed at vise udlandet, specielt Rusland, det nøje samarbejde mellem Tyskland og Østrig-Ungarn.

4. DET KULTURELLE ARBEJDE.

Den kulturelle nationalitetskamp har betydning paa to maader, dels opbygges det indre værn mod tyskheden, saa at det ikke blev de skiftende konjunkturer, men alene det voksende danske kulturfællesskab, der blev afgørende i den lange ventetid, som nu forestod; dels foregik dette kulturelle arbejde mere og mere i tilknytning til Danmarks og de øvrige nordiske landes kulturudvikling, saa at brobygningen mod nord fremmedes, samtidig med at fronten mod syd styrkedes.

I den første tid var der kun faa, der forstod betydningen af et arbejde for dansk folkeliv. Mange overlod det hele til »Krüger og Artikel fem«. En af dem, der tidligst (1869) var klar over, at det gjaldt om at fortsætte de foregaaende tiars kulturarbejde paa bred basis, var tobaksfabrikant *I. P. Junggreen* fra Aabenraa:

»Har det nogen Sinde været nødvendigt, at alle gode Kræfter i vort Folk vakttes og udvikledes, saa er det nu . . . Der er ikke levet Slesvigs danske Befolkning en eneste højere Undervisningsanstalt, hvor Undervisningen meddeles i Modersmaalet, og skal vi ikke synke ned til at være, hvad vore Modstandere ønsker, vi var: en raa og uvidende Hob, da er det nødvendigt at vi selv søger at raade Bod paa dette Savn.«

Disse kloge ord kan staa som overskrift over alle de følgende aars bestræbelser for at faa den aandelige vækkelse til at gaa dybere ned og længere ud i befolkningen.

Allerede under krigen 1864 var sprogreskripterne

blevet ophævet, og *byskolerne* blev hurtigt næsten fuldstændigt fortyskede. *Landsbyskolerne* fik lov at være i fred nogle aar, men efter 1870 satte et maalbevidst fortyskningsarbejde ind. Ved en *skoleinstruks i sommeren 1871* indførtes 6 timers ugentlig undervisning i tysk i hele folkeskolen. Selv om det tog sig ret uskyldigt ud, maatte man dog frygte, at det var begyndelsen til noget værre, og baade forældre og børn gjorde derfor passiv modstand (ved ikke at købe de anordnede bøger eller ved at holde børnene hjemme fra skolen), og først da myndighederne gik frem med bødestraffe, faldt man til føje. Da mange af lærerne ikke magtede at undervise i tysk, fik den nye ordning foreløbig ikke stor betydning. De mange, der var blevet paa deres post fra den danske tid, blev nu en hemsko for tysk fremskridt i skolen gennem mange aar. Havde en fortyskningsdygtig lærerstand straks været for haanden, vilde man længe før have drevet modersmaalet ud af skolen. Som det nu var, maatte man gaa gradvis til værks. I 1878 blev *folkeskolen tvesproget*, idet begge sprog ligestilledes i undervisningen. Samtidig stilledes skolen i politikens tjeneste, undervisningen blev tendentiøs, og paa seminarierne betonedes lærernes fortyskningsopgave. Som led i alt dette maa ses den tyske skolesangbog fra 1884 med en række nationalt udfordrende sange. Det følte som en sviende uret, at danske børn blev tvunget til at lære og frem-sige saadanne sange, og der kom derved snart en dyb kløft mellem den offentlige skole og hjemmene.

For at bøde paa disse forhold var der blevet oprettet en række *danske privatskoler*, som fik økonomisk støtte fra interesserede i kongeriget. Det var dels børneskoler i byerne, dels højskoler i forskellige egne. De tyske myndigheder var naturligvis ude efter disse skoler, og i løbet af firserne maatte den ene efter den anden lukke, den sidste — i Haderslev — i 1888.

I nogle aar blomstrede saa *hjemmeundervisningen*,

men den kom man til livs ved nogle gamle bestemmelser om, at kun »teknisk duelige« : eksaminerede lærere maatte undervise. Det gav stødet til, at en del forældre sendte deres børn til skoler i Danmark, men i 1883 blev det forbudt, og efter en kammerrettsdom, der udtalte, at lovens paabud om skolepligt ikke var opfyldt ved skolegang i udlandet, maatte forældrene bøje sig. Og da nu dermed alle sønderjyske børn var tvunget til at gaa i de offentlige skoler, gennemførte regeringen skolens endelige fortyskning ved skoleinstruksen af 1888, der traadte i kraft 1. april 1889.

Da de danske præster, der ikke aflagde eden, blev fjernet, og da befolkningen mange steder ikke kunde nøjes med de tyske præsters forkyndelse, kom man i halvfjerdserne flere steder ind paa tanken om at oprette danske *frimenigheder*. Indtil midten af dette tiaar lykkedes det en kreds af kongerigets præster at holde nogenlunde regelmæssige gudstjenester, hvor befolkningen ønskede det. Der var stor tilslutning, men snart forbød myndighederne dem, og ligeledes skred man ind mod de folkelige møder, som kongerigske præster og højskolelærere tog op.

Det arbejde for at udbrede *danske bøger* i Sønderjylland, der begyndte tidligere med centrum i København (se side 17), havde svært ved at komme i gang efter krigen, men komiteen kunde dog fortsætte med sine bogforsendelser og havde, da den ophørte i 1876, sendt ca. 10,000 bøger til Sønderjylland i de 12 aar efter 1864. Flere, bl. a. den senere redaktør *Jessen*, slog til lyd for oprettelse af folkebiblioteker, og til trods for edskampens politiske splittelse kunde man mødes fra alle sider i samarbejde for denne sag. 1880 dannedes den første af de store nationale organisationer, *Sprogforeningen*, hvis maal det var gennem oprettelse af bogsamlinger at styrke det danske sprog. Initiativet udgik fra *Junggreen*, der blev foreningens første formand, fra *Gustav Johannsen* og fra *C. F. Mon-*

rad, der havde været overlærer ved Flensborg lærdeskole, hvor han forstod at give sine elever, bl. a. A. D. Jørgensen, kærlighed til dansk litteratur. I 1864 var han naturligvis blevet afsat, men da han var husejer, kunde han ikke udvises. Han blev en af de solide støtter for dansk kulturarbejde i de første vanskelige aar. Han var med til at stifte »Flensborg Avis« (1869) og udgav »Nordslesvigske Søndagsblad«, der kom som følgeblad til de danske aviser, og i en aarrække trak han hovedlæset i den nye forening.

Under den ret frie preussiske presselov af 1867 naaede man i løbet af de næste par aar at faa genoprettet de gamle danske aviser i Nordslesvigs forskellige egne. Den betydeligste var »Dannevirke« under redaktion af den tidligere herredsfoged H. R. Hiort-Lorenzen, søn af Peter Hiort Lorenzen. Han var en indsigtfuld og kyndig mand, fortrolig med alle landsdelens forhold, en uforfærdet og klar skribent, hvis betydning for dansk presse i Sønderjylland i tiden mellem 1864 og redaktør Jessens indsats maa vurderes højt.

I Flensborg gjorde man fra 1. okt. 1869 skridtet fra en dansk avis skrevet paa tysk, »Flensburger Anzeiger«, til »Flensborg Avis«. Monrad begrundede ændringen med, at den tyskskrevne avis »paa det sproglige omraade arbejdede vore fjender paa det kraftigste i hænderne i stedet for at modarbejde dem.« Under bladets første redaktør Willemoes vandt »Flensborg Avis« da ogsaa straks større udbredelse.

I halvfjerdsene forfulgtes pressen ved udvisninger af kongerigske medarbejdere og ved fængselsstraffe til redaktørerne. Det var under regeringspræsident v. Bitter, hvis regime er blevet karakteriseret som »en Köllerpolitik før Köller«. Han vilde »agitatorerne« til livs, og hans »faste haand« ramte da ogsaa pressen ret haardt. »Freja« kom til at staa uden redaktør og blev slaaet sammen med »Dannevirke«, saaledes at begge

blade fik samme indhold, men beholdt hver sit historiske navn. Og da man fra København ikke havde lyst til at blive ved »at fylde den preussiske politikasse«, kom flere af bladene i økonomiske vanskeligheder.

De indledende drøftelser for at skabe et fastere samarbejde, en slags *dansk vælgerforening*, blev afbrudt ved krigen 1870, men blev taget op i 1871 af den energiske redaktør *Willemoes*. Hans plan var at bygge en organisation op paa basis af amtssammenslutninger, som baade skulde tage sig af det politiske arbejde og det kulturelle. Det forberedende arbejde begyndte med en »dansk folkeforening i Tønder kreds«, men myndighederne forbød den, og planen om en almindelig vælgerforening blev saa skrinlagt til fordel for en løs organisation med en overledelse paa otte mand, der gennem tillidsmænd kunde komme i forbindelse med vælgerne. Senere søgte redaktør *Hiort-Lorenzen* at udbygge dette system til en mere demokratisk organisation, men det mislykkedes, og det manglende samarbejde mellem de forskellige egne følte stærkt under edskampen.

Ogsaa Hiort-Lorenzens plan om et hovedorgan for danskheden i stedet for de smaa lokale blade led skibbrud. Lokalpatriotismen lagde sig i vejen, og da han i 1877 forlod sin hjemstavn for at undgaa en udvisningsordre, stod dansk presse svagere end ved tiaarets begyndelse. Det samme gjaldt hele den danske lejr. De skuffede udenrigspolitiske forhaabninger og de usikre fremtidsudsigter lagde sammen med ungdommens udvandring et tryk over sindene. Førerne klager over national sløjhed og mangel paa offervilje til de fælles formaal. Meget af det nationale arbejde i disse aar blev baaret ved bidrag fra København.

Selv om ophævelsen af § 5 ikke blev det knusende slag for danskheden i Nordslesvig, som man vel havde haabet fra tysk side, maatte den dog faa indgribende betydning for fremtiden. I de forløbne 14 aar var

danskheden maalt med de politiske valgs *stemmetal* gaact tilbage. Mens man i 1867 kunde mønstre godt 27,000 danske stemmer i Sønderjylland, var tallene ved valget 1877 ca. 18,000. Syd for 1867-linjen skyldtes tilbagegangen sikkert overvejende det fortsatte sindelagsskifte og tilvandring sydfra; men i Nordslesvig var det udvandring og option, der reducerede det danske vælgerkorps. Landet tappedes for ungdom og kapital; der var næsten ingen tilgang af nye kræfter, samtidig med at flere af de førende, som Ahlmann og Hiort-Lorenzen, enten frivilligt eller tvungent forlod landsdelen. Og dertil kom nu de lange kampe om fremtidens taktik i den nationale kamp.

5. INDRE SPLID 1881—88.

Hidtil havde der ikke været dyberegaaende uenighed i den danske lejr, men § 5's ophævelse og Krügers død (1881) udløste modsætninger, som gik dybt — antagelig fordi de skjult har været til stede i de foregaaende aar — og som prægede det meste af det følgende tjaar. Selv om uenigheden gjaldt midlerne og aldrig kampens maal, kan man dog beklage den, fordi den tog kræfter, som kunde være brugt i mere frugtbart arbejde (jvfr. den samtidige provisoriestrid i Danmark); paa den anden side kan man ikke se bort fra det i det lange løb berigende i, at der i saa lille en landsdel findes mennesker med saa forskellig indstilling. Til dels synes disse modsætninger at være geografisk bestemt. I stærk forenkling er det i hovedsagen brydninger mellem *østkyst-* og *vestkystmentalitet*. Men da noget bundes i folkekarakteren, kan vi ikke gaa hen over disse stridigheder som dødt historisk gods, saa meget mere som de føres paa virkelig store spørgsmaal. I dette tidsafsnit var det to livsspørgsmaal: edsnægtelse eller edsaflæggelse, udvandring eller for-

bliven i hjemstavnen. En menneskealder senere delte en ny og vældig strid landsdelen (og hele riget med) til dels efter de gamle skillelinjer: grænsedragningen.

Indtil slettelsen af § 5 havde nationalitetskampen næsten udelukkende støttet sig til det statsretslige argument, og mange sluttede sig til Krügers opfattelse, at selv om Østrig-Ungarn havde givet afkald paa sin ret, løste dette ikke den preussiske regering fra sin pligt:

»Det i § 5 nedlagte humane og folkeretlige Afstemningsprincip er ved Fredstraktatens Vedtagelse og de fredssluttende Monarkers Underskrift bleven det nordslesvigske Folks retsgyldige Ejendom.» (Krüger).

Modsat hævdede *Gustav Johannsen* i »Flensborg Avis«:

»Nordslesvigs Bejolkning kan fra dette Øjeblik ikke længere beraabe sig paa en Traktat, der i mere end 12 Aar har stillet den gunstigere end andre Nationaliteter, der ved Erobring er bragt ind under Fremmedherredømmet, men dette kan ikke fratage os vort Haab om, at den store Tanke om ethvert Folks Ret til at leve sit eget Liv . . . vil sejre, naar den betimelige Tid er kommen.»

Brændpunktet i striden blev landdagsmændenes edsnægtelse. Naar man maatte indstille arbejdet paa langt sigt, var »de tomme stoles politik« ikke længere tilstrækkelig. Passiviteten i landdagen havde virket sløvende paa hjemmefronten. Ved deltagelse i lovgivningsarbejdet kunde man maaske opnaa fordele for den dansksindede befolkning, hvilket vilde have en gavnlig tilbagevirkning paa et mere positivt dansk arbejde hjemme. Overfor denne edsaflæggenes argumentation stod edsnægternes opfattelse af, at man ved at aflægge eden ligesom vilde godkende § 5's ophævelse. De mente ikke, at man kunde opnaa noget væsentligt ved deltagelse i lovgivningsarbejdet, men at man burde lade den fortsatte protestpolitik gaa haand i haand med et stærkere arbejde for dansk folkeliv.

Junggreen prøvede at tilvejebringe enighed, men det mislykkedes, saaledes at resultatet af landdagsvalget i 1879 var, at Krüger genvalgte af »vestmagterne«, mens østkystens folk genvalgte gaardejer *Hans Lassen*, Lysabild, der i 1875 havde afløst Ahlmann som landdagsmand. Hensynet til Krüger tvang ham foreløbig til at fortsætte i det gamle spor, men da Krüger døde uden at have udpeget en efterfølger, aflagde Hans Lassen eden 1882 og indtog sit sæde i landdagen. For 1. kreds' vedkommende valgtes gaardejer *A. D. Hørlück*, Rurup, til Krügers eftermand; han var en af edsnægternes førere og fortsatte protestpolitikken til sin tilbagetræden i 1888. Gustav Johannsen valgtes da til landdagen og aflagde eden.

Typisk for vanskelighederne ved at finde den rette kurs er *Junggreens* svingninger. Denne højtansete mand var som Sprogforeningens formand velegnet til at foretage den nødvendige omlægning af kampen fra det statsretslige til det folkeligt-kulturelle felt. I manende, stemningsrige artikler i »Dannevirke« havde han været haabets vækker for sine landmænd. Hans maal var først og fremmest at virke samlende; hans program var kort og klart: »*drengene maa blive her*«. Han stod som edsaflæggernes første mand, men skiftede standpunkt i 1880 og vedkendte sig det aabent, fordi han var bange for, at man fra modstandernes side skulde opfatte den nye kurs som et udtryk for eftergivenhed.

Ved rigsdagsvalget i 1881 lykkedes det heller ikke at naa til enighed. Krügers tilhængere vilde ikke støtte edsnægteren Junggreens valg, fordi de opfattede hans forudgaaende mæglingsbestræbelser som forsøg paa at skubbe den gamle høvding til side. Derfor skete det besynderlige, at edsnægterne stenite paa Hans Lassen; men da han imidlertid aaret efter aflagde eden som landdagsmand, slog stemningen stærkt om, og i 1884 valgtes Junggreen til rigsdagsmand. Hans virketid blev kun kort. han døde allerede i 1886. Ved sin ret-

sindighed og idealisme vandt han en enestaaende position, ogsaa hos modstanderne. Ved at minde tyskerne om deres egen nationale lidelsesperiode og deres rejsning mod det napoleonske fremmedherredømme søgte han at vinde forstaaelse for sin landsmænds sag hos modstanderne, som han utrætteligt foreholdt bibelordet: Hvad I ikke vil at andre skal gøre imod jer, det skal I heller ikke gøre imod dem, — det ord, som Hiort Lorenzen mindede sine landsmænd om i 1844, og som under grænsestriden lød i H. P. Hanssens mund i 1920.

Et glædeligt resultat kunde danskheden i Sønderjylland notere i disse splidens aar, nemlig generobringen ved rigsdagsvalget 1881 af 2. valgkreds med Flensborg, som var gaaet tabt ved kredsomlægningen i 1867. I aarene derefter havde Krüger ogsaa været opstillet her, men da man ikke nærrede noget haab om dansk flertal, var arbejdet for danskheden blevet forsømt til stor skade for udviklingen. Nu opstilledes i 1881 en lokal kandidat, den tidligere lærer, fra 1870 redaktør af »Flensborg Avis« *Gustav Johannsen*. Det forbausende skete, at han opnaaede at blive valgt. Han havde ved sin dygtighed og charmerende personlighed skabt sig en ganske enestaaende popularitet i alle kredse i Flensborg og Angel. Baade socialistiske arbejdere og konservative haandværkere og bønder gav ham deres stemme. Valgsejren vakte fornyet interesse for danskhedens sag i de sydlige egne, men det var dog sidste gang, det lykkedes at opnaa en dansk sejr ved rigsdagsvalget i Flensborg-kredsen. Ved valget 1884 svigtede Angelbønderne *Gustav Johannsen*, og ved det næste valg var det arbejderstemmerne, der gik tabt. Flensborgs udvikling til moderne industriby medførte en vældig indvandring sydfra samtidig med, at arbejderens interesser vendte sig fra den nationale til den sociale kamp.

Da Junggreen døde (1886), enedes de to stridende

retninger om Gustav Johannsen som hans efterfølger til rigsdagsmandatet, og da flertallet af valgmandene i 1. kreds til landdagsvalget 1888 var for edsaflæg-gelse, nedlagde *A. D. Hørluck* sit mandat til fordel for *Gustav Johannsen*, som saa sammen med Hans Lassen indtog sit sæde i landdagen. Saavel der som i rigsdagen repræsenterede Gustav Johannsen sine lands-mænd til sin død i 1901. Efter edsstridighedernes aar var der groet en vilje til samling frem, og Johannsen var fortræffeligt egnet til at udjævne de gamle mod-sætninger. Han stod fast paa retsstandpunktet og hævdede § 5 ved enhver given lejlighed, men gold protestpolitik laa ham fjernt, og hans standpunkt var edsaflæggenes. Som taktiker var han smidig. Hans mæglende indflydelse gør sig gældende ved Vælgerforeningens dannelse og under de opblussende mod-sætninger i landsdelen i 90'erne. Mens Krüger i Berlin havde søgt støtte hos Centrum, det katolske opposi-tionsparti, knyttede Gustav Johannsen og hans efter-følgere forbindelse med venstrepartierne i rigsdagen. Især fik han betydning ved at sætte fart i de politiske møder i hjemstavnen; han ejede en usædvanlig vel-talenhed, præget af varm menneskelighed, slagfærdig-hed og bred humor. Ved sine folkelige taler bidrog han til at genskabe mod og kamphumor i befolkningen.

Under indflydelse af de ændrede kampvilkaar skete der efterhaanden i firserne et omslag i synet paa militærtjenesten: »Den nuværende tilstand kan ikke længere betragtes som en overgangstilstand. Skal Nationalitetskampen føres gennem et længere tidsrum, er der ikke mere raad til at sende de unge til Dan-mark« (Flensborg Avis). Det begyndte paa Als og i Sundeved, hvor tidligst det mere praktisk betonedede syn paa kampvilkaarene havde gjort sig gældende. For at kunne blive i landet og overtage gaardene var det nødvendigt at tage den byrdefulde treaarige værne-pligt paa sig. Mange kunde ikke faa sig selv til at

»tjene fjenden«, og mange af de ældre tvivlede paa ungdommens modstandskraft over for den paa-
 virkning, den lange militærtjeneste førte med sig. Det var
 et stort spørgsmaal at skulle tage stilling til for de
 unge i 17-aars alderen. Betagende har *H. P. Hanssen*
 skildret de sjælekampe, der gik forud for *hans* valg;
 at blive under forpligtelserne for at bevare rettighe-
 derne til hjemstavnen. Han var en af de første, der
 brød med udvandringen, og ved enhver given lejlig-
 hed hævdede han, at det var en national pligt *at blive*.

Det er vanskeligt at vurdere, hvor stor *tilbagegan-
 gen for danskheden* har været i disse aar. Nationalt
 bevirkede udvandringen stilstand og manglende initia-
 tiv. Nordslesvig blev et land uden mandlig ungdom.
 Økonomisk mærkes saavel kapitalmangel som man-
 gel paa arbejdskraft. Befolkningstabet er anslaaet til
 op mod 60,000, og kapitaltabet taget i videste for-
 stand til over 100 mill. kr. Jordtabet var ikke saa
 stort i den første snes aar (*H. V. Clausen*: kun 109
 gaarde), da det gamle slægtled endnu levede. Forhol-
 dene mellem dansk og tysk ved valgene viser den
 uheldige forskydning i Nordslesvig, i 1867 stod der
 19,2 pct. tyske mod 80,8 pct. danske stemmer, tyve
 aar efter var forholdet 32,3 pct. med 67,7 pct. Det
 var optering og udvandring, der satte sine spor. Kurs-
 ændringen kom paa høje tid. Fra 1887 spores frem-
 gangen, idet valgtallene viser en langsom stigning fra
 aar til aar. Frygten for at kejserrigets militærtjeneste
 skulde svække de unges danskhed, viste sig stort set at
 være ubegrundet. Fremgangen gjaldt dog kun de gode
 egne: Haderslev og Sønderborg amter og Vestslesvig,
 mens tyskheden havde erobret Flensborg og nu truede
 »firkanten« fra syd for Tinglev over Løgumkloster til
 Aabenraa og Graasten. Redaktør *Jessen* manede i al-
 vorlige ord til eftertanke:

*»Mon alle har den fulde Forstaaelse af det nødven-
 dige i at holde paa de sydlige Egne, særlig paa Flens-*

borg? Det er saare godt, at Danskheden er bleven styrket i de nordlige Egne, men denne styrkede Danskhed har da ogsaa den Pligt at række en Broderhaand til de truede Egne mod Syd i Stedet for at lade den derværende betrængte danske Befolkning sejle sin egen Sø«.

6. OPLYSNINGSARBEJDE OG MENIGHEDSLIV EFTER 1888.

Tiaaret 1878—88 havde givet tyskerne vind i sejlene, de tyske stemmetal viste stigning, det tyske sprog blev eneraadende i forvaltning og skole. Men om end danskheden stod talmæssigt lavere end i 1878, var den svejset fastere sammen og var blevet mere vaagen under den ydre modgang og de indbyrdes brydninger.

1888 blev et mærkeaar i nationalitetskampens historie: edskampen afsluttes, Vælgerforeningen dannes, skolen fortyskes fuldstændigt.

Skoleinstrukser af 1888 bestemte at »undervisnings sproget i alle nordslesvigske folkeskoler er tysk i alle læregenstande med undtagelse af religionsundervisningen«. Kun fire religionstimer skulde være danske i de sogne, hvor der var dansk kirkesprog, »for saa vidt som religionsundervisningen ikke allerede er tysk.« Der var nemlig indført tysk religionsundervisning i flere sogne i »den truede firkant« (se side 76). I anordningens § 5 stod: »Den kgl. Skoleinspektør og Lærerne skal i Samkvem med Børnene bruge det tyske Sprog og give Agt paa, at det ogsaa mere og mere bliver Tilfældet mellem Børnene.« — Tjenstivrige lærere befalede snart børnene at tale tysk paa legepladsen. Skoleloven gav anledning til en indgaaende drøftelse af hele folkeskolens stilling. Den var blevet tvunget igennem af det preussiske kultusministerium og gik videre, end de provinsielle myndigheder fandt det forsvarligt.

Navnlig landsdelens biskop Kaftan protesterede: instruksen var didaktisk forkert, kirkeligt uheldig, politisk set et saa stort fejlgreb, »at vi maa være glade, om vi i Løbet af 20 Aar kan gøre det godt igen.«

Ogsaa den danske befolkning protesterede, bl. a. blev der i 1890 indgivet en petition med 13,404 underskrifter til den preussiske landdag og provinslanddagen. Selv om et forgæves andragende om at faa to dansktimer knyttet til de fire danske religionstimer støttedes af en del præster, følte befolkningen sig dog mange steder svigtet af præsterne i kampen mod skoleinstruksen, og følgen var en stærk uvilje mod statskirken i disse aar og i mange egne en svækket kirkelig interesse i det hele. Fra lærerne hørtes ingen røster mod skolens fortyskning; mange blev dog forflyttet sydpaa eller rejste frivilligt, fordi de ikke kunde være med i et arbejde, der gik stik imod hjemmenes interesser. Skolegangen føltes da ogsaa som et onde af danske børn, og det er ikke for stærkt, naar det er blevet sagt, at det, der skete, var en forbrydelse mod barnet.

I 1888 maatte den sidste danske børneskole i Sønderjylland, frk. Taubers pigeskole i Haderslev, standse. Da det danske sprog blev hjemløst i folkeskolen, og da de andre udveje til dansk undervisning var blevet lukket (se side 67), gjorde man et forsøg med *vandrelærere*, som opholdt sig 2—3 uger i de enkelte hjem, hvor de dels underviste børnene uden for skoletiden og dels gav forældrene vejledning i, hvordan de skulde fortsætte hjemmeundervisningen. Vandrelærernes arbejde holdtes i gang i nogle aar, men blev saa forbudt, da myndighederne fandt ud af, at dansk var et fremmed sprog, og da undervisning i fremmede sprog fandt sted i de offentlige skoler, var den ikke nødvendig andetsteds!

Sprogforeningens dannelse i 1880 var et betydningsfuldt initiativ. I de følgende aar virkede *bondestandens* almindelige rejsning i »det gamle land« væk-

kende og inspirerende især blandt bønderne i Haderslev vesteramt. De nationalliberale i byerne træder noget tilbage i indflydelse og mere demokratiske kredse gør sig gældende i Nordslesvig. Det var bønderne i Vestslesvig, der mest aktivt gik ind for dannelsen af *Skoleforeningen* i 1892, der kom som en direkte følge af folkeskolens fortyskning. En tidligere plan, fremsat af *A. D. Hørlück* i 1885, om en forening til støtte for efterskoler lige nord for grænsen blev ikke realiseret, nu tog Skoleforeningen arbejdet op paa bredere basis med det formaal »af al Kraft at værne om den Rest af dansk, der endnu er tilbage i Folkeskolen, til at tage energisk fat paa dansk Undervisning i Hjemmene, og til i saa stor Udstrækning at sørge for Ungdommens Undervisning i dansk, *efter at Skolepligten er ophørt.*« Der ytrede for forskellige sider frygt for, at en ny forening skulde splitte kræfterne og derved skade de bestaaende foreninger. Det skete dog ikke, snarere ansporede og støttede foreningerne hinanden indbyrdes, deres medlemstal var stigende i halvfemserne, som i det hele prægedes af større liv og foretagsomhed. Skoleforeningen blev den største af de tre store nationale foreninger, og den, der bar hovedbyrden i dens første aar, var gaardejer *H. Thomsen, Roost*, en energisk og praktisk dygtig mand, som ved sit stilsfærdige arbejde gjorde den nye forening til et betydningsfuldt led i den nationale forsvarskamp. I aarene indtil første verdenskrig gav Skoleforeningen økonomisk støtte til over seks tusinde unge, som søgte ophold paa fortsættelsesskoler i Danmark (især høj- og efterskoler, men ogsaa fagskoler af forskellig slags).

Inspireret af den grundtvigske bevægelse stiftedes i Vestslesvig et »*Dansk Samfund*«, som begyndte en folkelig oplysningsvirksomhed i tiden efter treaarskrigen og fortsatte dermed efter 1864. Der blev holdt møder, hvor man samlede om foredrag, sang, oplæsning og samtale, og eksemplet fulgtes i Rødding- og

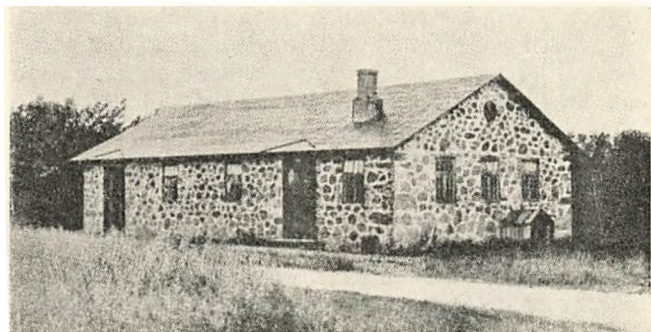
Bovlund-egnen, alt sammen var det i det smaa, men det vidner om en selvhjulpethed, som viser sig igen i firserne efter den foregaaende tids stilstand. Der dannedes foredragsforeninger rundt omkring, og da man forbød dem at bruge foredragsholdere fra Danmark, meldte hjemlige kræfter sig, især holdt *Junggreen* mange folkelige foredrag i disse aar, saa det gik de fleste steder saadan, som *Philip Møller*, Jægerup, lederen af en af de første foredragsforeninger, beretter:

» . . . Savnet, hvor trykkende det end var i Førstningen, blev hurtigt afhjulpen ved, at der dukkede Foredragsholdere op rundt omkring i vor hjemlige Kreds, saa Forenings- og Forsamlingslivet har aldrig nogensinde endogsaa tilnærmelsesvis blomstret, saaledes som det gør for Tiden i Nordslesvig.«

Og folkesangen blev uundværlig ved disse møder, især hjalp Sprogforeningens »blaa Sangbog« med til dens udbredelse.

Den preussiske foreningslov, der gjaldt til den nye lov kom 1908, var præget af reaktionen efter frihedsrøret 1848. Loven skelnede mellem tre slags foreninger; de, der drøfter offentlige anliggender, politiske foreninger og private foreninger. Da de to første foreninger var underkastet politiopsyn, gjaldt det for myndighederne blot om at faa saa mange foreninger som muligt ind under begrebet politiske. Oven i købet havde kammerretten i Berlin bestemt, hvad der skulde forstaaes ved en politisk forening: en forening, som ved en nær sammenslutning af dansk-sindede og udelukkelse af tysksindede søger at vedligeholde og om muligt at skærpe den modstand, der i Nordslesvig vises fra danskhedens side mod tysk væsen og tysk sindelag. Da alle foreningers formaal var at vedligeholde danskheden, betød det, at hele foreningsvæsenet kunde komme ind under de skrappe bestemmelser. Til trods for dette blomstrede foreningslivet i aarhundredets slutning. Skoleforeningens stiftel-

sesaar er ogsaa aaret for det første *forsamlingshus* i Nordslesvig (i *Skræve*). De folkelige møders tal voksede stærkt, og da myndighederne søgte at faa krojerne til at nægte foreningerne lokale, satte det fart i forsamlingshus-byggeriet. I tiden 1892—1914 bygge-

*Det ældste sønderjyske Forsamlingshus
(opført i Skræve 1892).*

des der 48 forsamlingshuse, af dem laa dog kun seks i det nuværende grænscomraade. De fleste af dem var smaa og primitive, men de blev mange steder rammen om et rigt folkeligt liv.

Paa det kirkelige omraade maatte myndighederne gaa langt forsigtigere til værks end ved skolens fortykning, da man jo ikke kunde tvinge folk til at gaa i kirke. Lige efter 1864 blev der afholdt *dansk gudstjeneste* i 117 sogne, deraf udelukkende dansk i 98; da verdenskrigen udbrød 1914, blev der endnu afholdt dansk gudstjeneste i 114 sogne, men i de 88 tillige tysk og i kun 26 udelukkende dansk gudstjeneste.

Da det i halvfjerdserne blev forbudt præster fra Danmark at prædike og forrette kirkelige handlinger i Sønderjylland, oprettedes de *første danske frimenigheder*. De er ikke blot et stykke national modaktion,

men gør frem paa en kirkelig og folkelig jordbund, der for en del gaar længere tilbage end den nationale kamp: det pietistiske røre i forskellige egne, den fynske kristelige lægmandsbevægelses forgreninger, den Grundtvig-Kold'ske indflydelse i Vestslesvig (*Forballum-Mjolden*) og i Haderslev vesteramt (*Rødding højskole*). Vel var frimenighederne for mange et middel til national selvhævdelse, men den stærkeste drivkraft til deres opstaaen var en kristen trang, som statskirkens præster ikke kunde tilfredsstille.

Det begyndte i Rødding, hvor det folkelige og kristelige liv havde vokset sig saa stærkt, at det ikke kunde blive staaende ved den passive modstand mod det fremmede, men sprængte sig vej ud af den officielle kirke og groede videre her og i andre frie kredse. Ved en enkel, men stærkt virkende højtidelighed indviede valgmenighedspræsten *Vilhelm Birkedal*, bistaet

Kirkesalen i Rødding, indviet 1875.

af flere andre præster, *Cornelius Appel* til præst for Rødding frimenighed.

I den danske offentlighed var meningerne om denne mærkelige begivenhed delte, nogle forsvarede præstevielsen, andre tog afstand fra den, som *Carl Ploug*, der i »Fædrelandet« fik luft for sit had til de grundtvigske ideer ved at ytre frygt for, at Sønderjyderne skulde blive »befængte med halvdannede præsteviede Skolelærere som Præster, der kunde berede vort Kultusministerium store Vanskeligheder.« De deltagende præster blev af højesteret idømt bøder for at have overtraadt de danske kirkelove, som bestemmer, at biskopperne har ordinationsret.

Efter tysk lov kunde Appels virksomhed som præst for den frie menighed ikke forhindres; men paa mange maader søgte man at skræmme folk fra at udtræde af statskirken, og man chikanerede frimenighederne ved bl. a. at nægte deres præster præstenavnet, de var »*Sprechere*«, man forbød dem at bruge ornat og forbød kløkkeringning og salmesang paa kirkegaarden ved begravelser af frimenighedsfolk. Man forulempede en tid gudstjenesterne ved polititsyn, idet man hævdede, at de faldt ind under de almindelige mødebestemmelser; endelig lukkede man de to først byggede kirker i Bovlund og Haderslev og forbød dem kirkenavnet. Der maatte nok holdes almindelige møder, men ikke gudstjenester i kirkerne, og paa dette næsten utrolige grundlag førtes aarelange processer, som dog endte med, at forbudene blev ophævet ved rigsretsdøm.

Efterhaanden opstod der godt en halv snes *menighedskredse*, betjent af seks præster, der med een undtagelse var ordinerede lægfolk. Nogle steder byggedes der kirker, andre steder brugte man forsamlingsale til gudstjenesterne. En af de betydeligste af frimenighedspræsterne *L. B. Poulsen*, Bovlund, skrev i 1900 om aarsagerne til menighedernes dannelse:

» . . . Vi opretter Frimenighed, dels fordi vi i Statskirken ikke finder en Forkyndelse, som efter vor Mening sætter Daab og Nadver i deres rette Lys . . . og dels fordi Statskirken bruges i Fortyskningens Tjeneste og med dens Præsteskab i Spidsen snart vil blive helt tysk. Vi føler os ikke tiltalte af Mænd, som kun er uddannede paa Tysk og ikke kender og elsker dansk Aandsliv, og vi har ingen Tro til »Sjælesørgere«, som vil være Regeringens Hjælpere til at slaa vor danske Sjæl ihjel og udrydde vort Modersmaal.«

Frimenighedernes historiker, pastor Thade Petersen, Haderslev, skriver i samme forbindelse:

»Vi har ved vore Gudstjenester aldrig ladet vor undertrykte Folkelighed komme til Orde, mens Tyskerne har misbrugt Sognekirken til Dyrkelse af deres ved den raa Magt overlegne Nationalitet. Og da Retten sejrede, og vi frit kunde tale i vore Kirker, ogsaa om det, der bevægede os som danske, da var Frimenighedskirkerne maaske dem, i hvilke der taltes mindst og stilfærdigst om denne Sag. Det, vi ønskede, var ikke at tale om vore folkelige Forhold, naar vi samledes til Gudstjeneste, men at have vor Folkelighed i Fred paa det hellige Sted i god Forstaaelse med vort Gudsforhold.«

Der er ikke sikre tal for tilslutningen til frimenighederne. Da mange af deres medlemmer formelt blev staaende i statskirken, blev grænserne flydende. I 1909 anslaaes tallet paa medlemmerne i hele Nordslesvig til omkring 2000, mens et større og stigende tal hældede til den side. Frimenighederne fik imidlertid en betydning, der langt overgik deres talmæssige styrke. Mange af de højest udviklede mænd og kvinder søgte deres aandelige føde der, og lederne i frimenighederne stod i nøje forbindelse med hele det folkelige arbejde. Danskheden i Sønderjylland havde været fattigere og mindre modstandsdygtig, hvis frimenighederne ikke havde været. Folkeligt og kristeligt betød de, at det

aandelige liv i landsdelen — vel først og fremmest hos eliten — udviklede sig i kontakt med og ogsaa nogenlunde paa linje med Danmarks, saaledes at kirke- og folkeliv ved genforeningen ikke stod fremmed overfor, hvad der nu uhindret kunde komme nordfra. Og grundlaget blev bredere, efterhaanden som flere og flere unge havde været paa højskole i Danmark. Der laa utvivlsomt en fare for en vis snæverhed i de smaa frimenighedskredse, der ogsaa aandeligt brød broerne af mod syd; paa den anden side kræver det en personlig udvikling at kunne frigøre sig fra slægtleds kirkelige sædvaner, navnlig hos en landbefolkning, hvor den kirkelige konservatisme er dybt rodfæstet. Den afgjort tyske pastor *Horstmann* giver i sine erindringer et billede af frimenighedskredsen i Københoved omkring den gamle høvding *Skrumsager* som et idealt landsbysamfund med et fællesskab mellem rige og fattige og med saa stærke aandelige interesser, at drik og kortspil af sig selv forsvandt. — De fleste blev dog i den officielle kirke. Dens opgave var vanskelig, dens maal var at forene alle i et religiøst fællesskab oven over det nationale. Idealet for den maatte være kirkens nationale neutralitet, men med det stadig skrappere preusserregimente mislykkedes samlingsbestrebelseerne stort set. De fleste sognepræster var saa meget embedsmænd, saa de bøjede sig for regeringen, men i periodens slutning kom det til uro og aabent brud inden for den tyske indremission, der prægede den officielle kirke (se side 108).

7. PRESSEN.

Ogsaa paa Pressens omraade mærkedes der liv og fremgang. Redaktør *Hiort Lorenzen* solgte efter sin bortrejse 1877 »*Dannevirke-Freja*« til dyrlæge *Bjørns-hauge*, der lod bladene redigere af sin broder i meget konservativ aand. Deres indflydelse svækkedes under

edsstriden, mens til gengæld det nye Haderslev-blad »*Modersmaalet*« (fra 1882) under *A. Sabroes* upartiske ledelse hurtigt vandt frem. Samme aar fik Vestslesvig sit eget blad igen med »*Vestslesvigs Tidende*«, ledet af redaktør *Skovrøy*, og i Aabenraa begyndte et nyt dansk blad »*Hejmdal*« (1893), men periodens vigtigste begivenhed var dog, at *J. Jessen* (1854—1906) overtog redaktionen af »*Flensborg Avis*«. Jessen er født i Toghale ved Møgeltønder, hvor hans far var lærer. Han tog selv seminarieuddannelse og studerede senere sprog og litteratur i Göttingen og Paris. Da det var meningen, at han skulde overtage ledelsen af Haderslev Realskole, tog han rektoratseksamen, men de tyske myndigheder lukkede skolen 1881. Fra 1875 havde Jessen skrevet artikler i »*Flensborg Avis*«, nu blev han bladets redaktør fra 1882 og aaret efter dets ejer. I slutningen af tiaaret havde »*Flensborg Avis*« overtaget »*Dannevirkes*« stilling som det førende blad i landsdelen; dets indflydelse rakte langt videre i kraft af redaktør Jessens fremragende evner som journalist og bladleder. Han blev ved siden af *Hørup* tidsalderens betydeligste bladskribent, som kunde »forene den hvasseste spot og den mest bidende ironi med udtryk for den ømmeste kærlighed og den højeste patos«. (H. L. Møller).

Ved et planmæssigt arbejde i de truede egne i Mellemslesvig søgte han gennem sit blad at bøde paa, hvad de foregaaende generationer, baade administrationen og senere førerne for den nationale rejsning i Nord-slesvig, havde forsømt. Bladets abonnenttal tidobledes i hans tid (1883: 800 — 1906: 9300), det vandt en stor læserkreds i Danmark, men fik samtidig ogsaa stor udbredelse i de nationalt truede egne. Hertil bidrog en mindre og billigere udgave af hovedavisen, og i nogle aar udsendte Jessen desuden et lille tyskskrevet blad »*Flensburger Zeitung*« for at fastholde de tysktalende, men dansksindede i Mellemslesvig.

Jessen gjorde sin avis til et kamporgan, der gang paa gang ramtes af de preussiske myndigheder. Selv om han var en stejl natur, skarp i sin form, førte han ikke kampen for kampens skyld, men hans blad blev mere og mere forhadet af tyskerne, og han selv kom til at staa som en farlig person, der da ogsaa straffedes med lange fængselsophold; op imod fire aar ialt maatte han tilbringe i preussiske fængsler. Han ønskede naturligvis ikke disse sammenstød, tværtimod, enhver forstyrrelse i det daglige arbejde ved bladet var ham i høj grad uvelkommen, »det forøger ikke en mands anseelse at sidde i fængsel«.

Han var selv klar over, at han savnede de egenskaber, der gør en mand folkelig i gængs forstand; han manglede — modsat H. P. Hanssen — forstaaelse for organisationsteknik og for de nationale organisationers værdi til at begynde med; maaske var han bange for, at de vilde forringe pressens betydning. Hans oprindelige betæneligheder ved Skoleforeningens oprettelse i 1892 forsvandt dog fuldstændig, og han gav varme udtryk for, hvor højt han satte dens arbejde. Redaktør Jessens vurderinger af samtidsforhold var bestemt af hans nationalpolitiske grundsyn, som kort udtrykt er *retsstandpunktet*. Hans afstamning og personlige karakteregenskaber gav ham sympati med edsnægterne, han ventede sig som de ikke ret meget af det parlamentariske arbejde i Berlin; paa den anden side tillagde han ikke »de tomme stoles protest« nogen større værdi; han hævdede, at man i det politiske liv ikke burde blive hængende i principperne, men ogsaa maatte se paa, hvad der havde praktisk betydning. Derfor var han ogsaa i sit blad talsmand for en afslutning paa edsstriden. Sit retsstandpunkt byggede han paa treklangen: den folkelige (nationale) ret, den historiske og den traktatlige (i § 5). Efter hans opfattelse gav § 5 Danmark og nordslesvigerne »Tredjemand's Ret«, som stadig eksisterede trods Østrigs af-

kald, og denne selvbestemmelsesret var den vigtigste: »Men vi Danske opgiver alle historiske Krav og er tilfredse, naar der bliver taget en Afgørelse efter Nationaliteten. Vi kræver blot Opfyldelse af § 5. Sættes denne i Værk, vil Tyskland bestandig have et Værn for sin Nordgrænse.« (1888). Uden paa nogen maade at underkende det folkelige arbejde saa han sin hovedopgave i at hævde det politiske retsstandpunkt. Da »Nationaltidende« i 1896 skrev, at »nu har Realpolitikens Ædruelighed for længst besejret den golde Protests politik«, afviste Jessen denne tale om et politisk systemskifte:

»Vi holder paa § 5 nu lige saa vel som tidligere, vi protesterer vedblivende imod, at Prøjsen ikke opfylder sin Forpligtelse imod os . . . For saa vidt fører vi bestandig Protestpolitik. Men denne Politik er samtidig og har altid været Realpolitik, fordi vi altid, om end, som det giver sig af sig selv, i stigende Udstrækning, har taget praktisk Del i Arbejdet paa alle Omraader, hvor det kunde gavne vor Sag. Dette er ikke nyt. Noget »moderne Gennembrud« har vi ikke kendt herovre, lige saa lidt som vi har forandret Signalerne.«

Jessen var ikke uden forstaaelse for arbejdernes sociale krav, men »naar tyske Socialister i Flensborg tager vore danske Arbejderes Stemmer, og naar danske Socialister tidligere har understøttet dem deri, saa er de, for saa vidt og saa længe de gør det, vore Modstandere.«

Det nationale maatte ogsaa bestemme hans syn paa dansk partipolitik, hvis afgørende spørgsmaal for ham var forsvarssagen. Det syntes ham en taabelig og samvittighedsløs politik at svække moderlandets evne og vilje til at forsvare sig. Visnepolitikken var ham afgjort imod, men han kunde lige saa stærkt kritisere Estrup og hans parti.

Han betragtede systemskiftet 1901 og dermed gravlæggelsen af den golde provisoriestrid som et gode og

formulerede ved denne lejlighed sit syn paa dansk partipolitik: »For os er det københavnske Ministerium, om det bestaar af Venstremænd eller Højremænd, først og fremmest Danmarks Regering, det gamle Fædrelands lovlige Styrelse, som vi vil vise al tilbørlig Agtelse.«

Med *H. P. Hanssens* overtagelse (1893) af »Hejmdal« i Aabenraa kom hans friske initiativ og levende forbindelse med nye kulturelle og politiske strømninger i Danmark til at præge sønderjysk presse. Han var ikke den eneste skribent som redaktør Jessen, og hans store udadvendte arbejde tog ham mest, men han og hans medarbejdere skabte dog et værdifuldt blad, der paa grund af *H. P. Hanssens* centrale stilling i det nationale arbejdes mange forgreninger blev et forum for tidens drøftelser, præget af hans ønske om at udbygge forbindelserne med højskolens kredse og med den politiske og aandelige radikalisme i Danmark.

8. VÆLGERFORENINGEN.

Med aaret 1888, der paa saa vigtige omraader blev skelsættende (se side 77), modnedes ogsaa de tidligere planer om en fast politisk organisation, idet det lykkedes den unge *H. P. Hanssen*, *Nørremølle*, ved forhandlinger til alle sider at faa oprettet »Vælgerforeningen«. Den skulde ved et net af tillidsmænd over hele landsdelen virke for, at befolkningen brugte sin stemmeret ved alle valg, og desuden skulde den staa som en art folkerepræsentation til støtte og vejledning for rigsdags- og landdagsmændenes arbejde. Foreningens første formand blev slagtermester *Reimers*, Sønderborg, og dens sekretær *H. P. Hanssen*, som fra nu skulde faa en fremtrædende plads i Sønderjyllands offentlige liv. Vælgerforeningen skabte større fasthed i det politiske arbejde, de folkelige møders tal voksede, og

der udfoldede sig i det hele et frodigere nationalt liv. Det mærkedes, at ungdommen nu blev i landsdelen, og optanterne, der i stigende tal efter ansøgning blev tyske undersaatte, gik omgaaende ind i de nationale foreninger. En tale af *Skrumsager* fra halvfemsernes begyndelse giver udtryk for tillid til fremtiden:

»En lang og ensom Tid ligger bag os . . . det er som om den daglige knugende Følelse for Fremtiden begynder at svinde, og en ny varmende Bevidsthed af Tryghed og Forhaabning dannes i vort Sind . . . Det mærkes, at det er Foraar igen. Læg Mærke til alle de unge, der lytter her. Vor Skov er hærget af Storm og Uvejr og Udtynding, men nu begynder det atter at grønnes og gro i Skovbunden . . .«

Hele denne rige opgangstid, hvis kulturelle sider der er redegjort for i det foregaaende, ligesom personificeres i *H. P. Hanssens* skikkelse. Hans optimisme og energi prægede danskhedens kamp i disse aar. *H. P. Hanssen* (1862—1936) er født paa gaarden Nørremølle ved Sottrup og tilhørte en gammel sundvedsk storbondeslægt. Han var som tidligere omtalt en af de første unge, der ikke udvandrede og klart gav udtryk for nødvendigheden af, at ungdommen blev i hjemstavnen. Bevidst uddannede han sig til at tage en alsidig national gerning op blandt sine landsmænd, i de unge aar især paa det folkeligt-kulturelle omraade, senere tog det politisk-parlamentariske arbejde ham mere og mere. Han forberedte sig ved tre vintres Askovophold og ved studier i København, i Leipzig og Berlin, overalt knyttede han værdifulde forbindelser og vandt venner for sig og sin sag. I København fik især *A. D. Jørgensen* betydning for ham ved at vejlede ham i dansk og tysk historie og politiske forhold. Tidligt begyndte han sin virksomhed som skribent, taler og raadgiver for sine landsmænd paa begge sider af Kongeaa. Først boede han nogle aar i Sønderborg. Han var hovedstifter af »Vælgerforeningen«

1888 og havde en væsentlig andel i grundlæggelsen af »Sønderjydske Aarbøger« 1889. 1893 købte han avisen »Hejmdal« og bosatte sig i Aabenraa. I den daglige kamp mod de tyske myndigheders overgreb blev han paa grund af sin praktiske indsigt og teoretiske viden om alle mulige retsforhold »Nordslesvigs Advokat« (Smaaskrifterne »Vore Rettigheder«). *H. V. Clausen* har givet et godt indtryk af hans virksomhed i disse aar ved at fortælle, at han paa en dag kunde blive anmodet om, »at skrive Lovene for en selskabelig Forening paa Als, at skaffe en Mand op ad Ribe til et billigt Laan paa hans Gaard, at sige sin Mening om et Skattespørgsmaal i Aabenraa Amt og at skaffe danske Stykker til en Dilettantforestilling et Sted ved Haderslev.«

I 1896 udpegedes H. P. Hanssen af sine landsmænd til at være Hans Lassens efterfølger som landdagsmand. Begivenheden gav anledning til, at de gamle modsætninger i Landsdelen blussede op igen og fik næring ved uenigheden mellem Jessen og Hanssen. Uden at det kom til at gaa ud over sammenholdet om kampens maal, er disse stadige brydninger om vejene til at naa dette maal stort set udtryk for et kraftoverskud i den sønderjyske befolkning, og de to sjældent rigt udrustede personligheder, der i aarhundredets slutning stod som repræsentanter for hver sin retning i striden, er et vidnesbyrd om en aandelig rigdom, som lovede godt for fremtiden. Det var i høj grad afgørende spørgsmaal, der atter og atter delte: først var det edsnægtelse overfor edsaflæggelse, senere protestpolitik contra forhandlingspolitik. Selv om de to mænd ogsaa personligt var modsætninger — Jessen var den stejle Vestslesviger, der hadede opportuniste, mens H. P. Hanssen var en mere frodig og vennesæl natur, som var indstillet paa forhandling og positive resultater — maa det dog beklages, at debatterne ogsaa gav anledning til personlige udfald, især fra Jessens side

over for H. P. Hanssen — udfald, som maa karakteriseres som »lige saa ubegrundede, som de i formen var saarende.« (la Cour).

Slagord giver altid kun den delvise sandhed, Jessen og hans folk vilde *ikke nøjes* med at protestere mod preusserstyret, og Hanssen og de, der var enige med ham, vilde *ikke blot* forhandle med modstanderne. Jessen har ved mange lejligheder udtrykt sin sympati med det folkeligt-kulturelle arbejde og var rede til at tage et praktisk arbejde op paa alle omraader, hvor det kunde gavne sagen.

Selv om H. P. Hanssen vel for stærkt fremhævede, at politik er *»Kunsten at kunne opnaa det mulige«*, og *»udadtil klinger det maaske ikke saa godt som et Par forlorne Fraser om § 5«*, har han dog tidligt fremhævet, at *»den I d e, der var udtrykt i Paragraffen, kan ikke udslettes af den almindelige Folkebevidsthed, og den vil tidligt eller sent gøre sig gældende i Statsstyrelsen.«* Under valgfejden i 1896 udtalte han til klarung af sit standpunkt til § 5, efter at have fremhævet Østrigs afkald og Preussens slettelse af paragraffen: *»Men Prøjsens Ret til at handle paa denne Maade har jeg aldrig godkendt og vil aldrig godkende. Tværtimod vil jeg, efter Evne og saa vidt det er muligt, paa de bestaaende Loves Grund, protestere mod Traktaten af 11. Oktober 1878 som en os tilføjet Uret, thi jeg mener, at R e t s s p ø r g s m a a l e t her er en politisk Faktor af stor Vigtighed, og holder bestemt paa Tredjemands Ret. For saa vidt som man har udledt andre Standpunkter af mine tidligere Udtalelser om Pragfredens § 5, er det sket ved Hjælp af Ordkløveri og spidsfindige Fortolkninger.«*

I de aar da de to fremragende mænd repræsenterede Nordslesvig i Berlin, fastholdt de hver for sig deres principielle standpunkt, men i det fælles arbejde for at gøre danskheden saa stærk som mulig samarbejdede de naturligvis loyalt trods deres afvigende grundsyn.

Ved valgene i halvfemserne saas det, at nedgangstiden nu var endt. Stemmetallene voksede med ungdommens tilvækst og de naturaliserede optanters stemmer. Det var dog saa godt som kun de i forvejen sikre egne, der kunde vise fremgang. Det var naturligt, at redaktør Jessen manede til agtpaaivenhed over for de truede egne mod syd:

»Det maa dybt beklages, at man i de nordlige Egne i Tiden før Valget forleden (1893) formaaede vor Kandidat til kun at holde sine Møder histoppe . . . Vi vil derfor ogsaa nok tale et Alvorsord med vore Venner længere nordpaa. Mon de alle har den fulde Følelse af det nødvendige i at holde paa de sydlige Egne, særlig paa Flensborg? Mon de helt har undladt at lytte til de falske Sirenesange om en Folkegrænse fra Kobbemøllebugten? . . .«

Dog i Flensborg by og amt og i Sydtønder amt fortsatte den sørgelige danske tilbagegang.

9. JORDKAMPEN.

I Jordkampen tilspidises modsætningerne. Til trods for den store udvandring havde den danske selvejende bondestand i Nordslesvig fastholdt sine ejendomme i de første tredive aar efter krigen 1864. *H. V. Clausens* undersøgelser viste en langt mindre tilbagegang, end man havde frygtet (se side 76); gennemsnitlig var der i 1893 kun tabt een gaard i hvert sogn (i alt 106 gaarde 3: ejendomme med mindst et spand heste). Men netop i halvfemserne brød krisen ind, og haardest over de egne, der var ramt af udvandringen, især Rødingegnen i midtlandet. Her manglede man nu ungdom til at overtage gaardene, og talrige ejendomme kastedes paa markedet, i nogle landsbyer vilde halvdelen af jordejerne sælge, og over 15 pct. af landejendommene i dette omraade skiftede ejere fra 1893—98.

Fra tysk side udnyttede man mulighederne for et fremstød, idet en 1891 dannet »Nybyggerforening for det vestlige Nordslesvig« sammen med den af pastor Jacobsen grundede *andelsbank* i Skærbæk ledede og financierede opkøbene. Før man fra dansk side foretog noget, lykkedes det tyskerne at opkøbe 51 gaarde og 40 mindre landejendomme i Røddingegnen. Samtidig opkøbte den preussiske stat større gaarde i grænseområdet syd for Kongeaa, øjensynligt for der at skabe et bælte af tyske kolonister. Jorden lagdes sammen til større brug, de saakaldte statsdomæner, hvoraf der i aarenes løb oprettedes 36 med et samlet jordtilligende paa 6500 ha; af dem var dog kun jorden til de 14 afhændet af danske.

Det lykkedes at afværge faren for den danske jord i første omgang, idet der paa H. V. Clausens og skoledirektør Niels Hjorts initiativ dannedes »Foreningen af 5. Oktober 1898« med det formaal at skaffe penge til at bevare ejendommene paa danske hænder; i aarene 1899—1910 skaffede foreningen laan til 237 danske ejendomme og købte i samme tidsrum 49 ejendomme med et samlet areal af 3400 ha af tyskere.

Men kampen blev skarpere igen i de sidste aar før første verdenskrig. En lov om oprettelse af »Rente-gaarde«, som var blevet anvendt i jordkampen mod polakkerne, udstraktes nu til Nordslesvig. Staten gav billige laan i ejendommene til gengæld for en forkøbsret og et vist tilsyn med dem. Disse bestræbelser blev støttet af et »Slesvig-holstensk Nybyggerselskab« og i 1912 gennemførtes den saakaldte »Bindelov«, som stillede 100 mill. mark til raadighed for tysk laanvirksomhed i landejendomme i rigets nationalt »truede« egne, altsaa ogsaa i Sønderjylland. De, der fik iaan i henhold til denne lov, blev helt bundet i deres dispositioner af staten.

Men udviklingen af forsvarsmidler holdt skridt med angrebene: »Nordslesvigsk Kreditforening« oprettedes

1909; den arbejdede ikke som en kreditforening i sædvanlig forstand, men opkøbte ejendomme, der var truede, og overdrog dem til dygtige unge danske paa gunstige laanevilkaar. Og til yderligere udvikling af værnet om jorden dannedes 1913 en ny forening: »Landeværnet«, som gennem lokale »Sogneværn« skulde modarbejde oprettelsen af rentegaarde, idet foreningens medlemmer forpligtede sig til ikke at sælge deres jord til tyskerne. Landeværnet naaede ikke fuld udfoldelse før krigsudbruddet; men for den nordslesvigske kreditforening lykkedes det efterhaanden at købe mere jord af tyske ejere, end der gik tabt ved tyskernes opkøb.

10. KÖLLER-PERIODEN.

I 1897 fandt et overpræsidentskifte sted (overpræsidenten var den øverste forvaltnings-embedsmand i provinsen Slesvig-Holsten). *v. Steinmann*, hvis opfattelse var, at en lempelig behandling af de danske var det kløgeste i det lange løb, afløstes af den tidligere preussiske indenrigsminister, den konservative *v. Köller*. Hvad der hidtil var sket i grænselandet, var smaatierier mod det, som kom. Hvad hans forgængere ikke havde udrettet i en menneskealder, vilde Köller naa i løbet af et par maaneder ved »den faste haands politik«. Først og fremmest vilde han »have ro« og greb derfor i 1898 til *masseudvisninger* af danske undersaatte, især af tjenestefolk i dansksindede hjem for »om nødvendigt at ruinere agitatorerne, saa de rejser ud af landet«. Det var altsaa ikke tjenestefolkene, men de »fanatiske principaler«, der skulde rammes. Efter landraad Mauwes recept skulde befolkningen lære at hæfte solidarisk: ». . . forser en sig, skal de alle straffes, indtil de ved gensidig Opdragelse har lært hinanden at holde sig i Skindet.« Den unødige brutalitet, hvormed udvisningerne blev gennemført, vakte

stor harme, som f. eks. naar selv syge og svagelige mennesker kun fik et døgn's frist til at være ude af landet. Man regner med, at der alt i alt fra 1898—1903 udvistes 800 til 1000 personer.

Dernæst satte man ind overfor den sønderjyske ungdoms *besøg paa danske skoler*, idet amtsforstanderne (kommuneforstanderne) i Sønderborg kreds meddelte de forældre, der havde børn paa skoler i Danmark, at hvis børnene ikke inden 20. dec. (1898) blev kaldt hjem, vilde samtlige danske undersaatte i de paagældende kommuner blive udvist. Da det vilde faa vidtrækkende konsekvenser, hvis aktionen lykkedes, satte forældrene — støttet af vælgerforeningen og en stærk opinion i Danmark — haardt mod haardt, ingen af dem bøjede sig, eleverne blev, hvor de var, og landraaden maatte derefter lade sagen falde.

Forsøgene paa at hindre disse skoleophold i Danmark førte til Köllerpolitikens hæsligste udslag, *angrebet paa forældreretten*. Et par politisk meget fremtrædende dommere begyndte med at fratage to enker opdragelsesretten over deres børn, fordi et par af dem efter deres konfirmation kom paa skole i Danmark. Idet man henviste til nogle ældre kendelser af den preussiske kammerret i Berlin, proklameredes det, at »naar Børnenes legemlige og sædelige Vel i høj Grad udsættes for Fare«, kunde opdragelsen overlades til andre, og en saadan fare forelaa i de danske skolars »ophidsende, politiske, Sjælen forgiftende Indflydelse.« Der faldt nogle domme overensstemmende hermed, men de underkendes dog af landsretten i Flensborg, formodentlig paavirket af den pinlige opmærksomhed, hele Köllerpolitiken vakte.

En stærk kritik kom til orde i den franske og engelske presse, i København holdtes protestmøder i anledning af udvisningerne, og *Horup* skrev: »*Hvad er da Meningen? Dog vel ikke at banke os Danske bedre sammen. Thi det bliver den varigste Følge.*« Fremra-

gende repræsentanter for tysk aandsliv sluttede sig til fordømmelsen; historikeren *Delbrück* skrev i »Preussische Jahrbücher«: »*Hvad Danskerne gjorde mod Slesvig-Holstenerne, og som da vakte det tyske Folks Harm, var altsammen Børneleg mod den Vold, hvormed vi nu selv styrer denne Landsdel. Og endnu værre end den Brutalitet, der nu gør os til en Vederstyggelighed for hele den dannede Verden, er den Forblindelse, der tror at kunne opnaa varige Resultater i Nationalitetskampen med saadanne Midler.*«

I landdagen lykkedes det den preussiske indenrigsminister at faa *H. P. Hanssens* angreb til at løbe ud i sandet, men i rigsdagen brændemærkede *Gustav Johannsen* i sin sidste og bedste tale i Berlin Köllerregimet. Skønt dødsmerket talte han sig varm, og rigsdagen sluttede sig til hans kraftige angreb. »Under den store tre dages drøftelse faldt der haarde ord fra socialdemokrater, polakker, centrum og frisindede, og da ordskiftet var endt, faldt dommen: den tyske rigsdag forkastede Köllerpolitikken som unyttig, umoralsk og uretfærdig!« (*H. P. Hanssen*).

Selv om tvangspolitikken ikke dermed bragtes til ophør, tog dog udvisningerne af, og de groveste virkemidler blev opgivet, men især over for de danske foreninger og pressen fortsatte forfølgelsen. Møder opløstes, og forsamlingshuse lukkedes under de besynderligste paaskud, gendarmer overvaagede de møder, der tillodes, for at kontrollere, hvem der kom, og hvad der blev sagt. Det lykkedes dog ikke effektivt at lamme det blomstrende danske foreningsliv.

Over for pressen havde v. Köller bedre held, idet det lykkedes ham at vinde indflydelse paa det ældste danske blad i landsdelen, »*Dannevirke*«. Ejeren, dyrlæge *Bjørnshauge*, ønskede, at man skulde bøje sig under den skarpere kurs for at faa ro, yderligere var han i pengevanskeligheder. Han afskedigede redaktør *Mathiesen* og antog en dansk dame, fru *Wildenradt-*

Krabbe, i hans sted, og med rette kunde »Vorwärts« skrive, at det betød, at Köller var blevet bladets chefredaktør, thi selvfølgelig kunde et nationalt dansk blad ikke have en dansk undersaat som redaktør paa en tid, hvor en dansk gaardmand ikke kunde faa en dansk skolepige til at vogte gæs. Forudsætningen var da ogsaa, at hun skulde falde sine landsmænd i ryggen, og resultatet viste sig snart derved, at hun helt sejlede bladet i sæk. Heldigvis blev dets sørgelige rester købt af »*Modersmaalet*«, saa man ikke ogsaa oplevede den skam at se »*Dannevirke*« paa tyske hænder. Fru Wil-denradt startede saa et nyt blad for tyske penge og levede en kort tid paa sine voldsomme angreb paa de danske førere. Dommen over hende skrev »*Kieler Zeitung*« med ordene: »Ikke en eneste polsk kvinde har stillet sig i den politiske propagandas tjeneste for at skaffe ro i landet.«

Omtrent paa samme tid afsløredes forskellige misbrug af betroede midler i »*Nybyggerforeningen*« (se side 94), som maatte standse sin virksomhed, og nogle lidet flatterende retssager rejstes mod flere af de tyske embedsmænd. Et andet eksempel paa demoralisation viste forskellige sager i forbindelse med »*optantmageriet*«: myndighederne stemplede flere hundrede mænd, der hidtil havde været anset for preussiske undersaatte som optanter. Som et eksempel kan nævnes sagen mod gaardejer *Timmermann*, Skærbæk, hvor det kom frem, at amtsforstanderen havde lovet en mand 2000 mark for sin medvirken til, at gaardejer *Timmermann* blev gjort til optant ved at bevidne, at *Timmermann* havde opholdt sig i Danmark, »og dette udsagn maa han bekræfte med sin ed, ligegyldigt om han nu husker det nøje eller ej.«

Til disse afsløringer af administrationen kom saa i 1903 sammenbruddet af banken i Skærbæk og alle de fortyskningsforetagender, der var knyttet til den. I 1902 var starteren af alt dette, *pastor Jacobsen*, opstil-

let som tysk rigdagskandidat, aaret efter rejstes der anklage mod ham og flere andre embedsmænd for grove svindlerier i forbindelse med de nævnte virksomheder. Allerede 1901 var Köller og flere af de lavere embedsmænd blevet forflyttet, og selv om myndighederne af prestigehensyn proklamerede, at »den faste haands politik« vilde blive fortsat, skete der dog en gradvis afslappelse i tvangsregimentet, vel ikke uden forbindelse med forhandlingerne mellem København og Berlin om optantspørgsmaalet.

:

Köllerperioden satte danskheden paa en haard prøve. Det slog til, som *P. Skau* udtrykte det: Den vil gøre de stærke stærkere og de svage svagere. Stemmetallene viste nogen tilbagegang, især ved landdagsvalget 1903 i 2. kreds (Aabenraa-Flensborg), og tilsvarende gik de tyske stemmer noget frem, men Köllerpolitikken »uddybende vort følelsesliv, skærpede vor retsbevidsthed og opflammede vor energi« (*H. P. Hanssen*); i disse aar viste sig netop betydningen af det folkeligt-kulturelle arbejde, udlændighedstidens varigste frugt. En af de betydeligste hjemmetyskere, pastor *Horstmann*, siger om Köllers tvangsstyre, at det »har sammensvejset Nordslesvigs Danskhed til en sluttet Magt, til en vaagen Fædrelandskærlighed, til en kampglad og sejrssikker Enhed, mod hvis høje Kultur og sejge Vilje alle Angreb ikke blot prellede af, men som hvert nyt Slag kun gav ny Fasthed.«

11. DEN MILDERE KURS.

Ved Gustav Johannsens død i 1901 udpegede vælgerforeningen redaktør *Jessen* til hans efterfølger som rigsdagsmand og grosserer *Julius Nielsen* til at beklæde det ene landdagsmandat, mens *H. P. Hanssen* havde det andet.

I de faa aar, Jessen havde tilbage, fulgte han sin forgængers linje og søgte *samarbejde med centrum og venstrepartierne*, selv om der efter hans opfattelse ikke var stort at udrette Berlin. Han udfyldte sin plads i rigsdagen med ære og viste større smidighed, end man havde kunnet vente. Hans taler paahørtes med opmærksomhed, men nogen afgørende indflydelse paa disse aars to vigtigste spørgsmaal, optantspørgsmaalet og foreningsloven, fik redaktør Jessen ikke lejlighed til at øve. Sygdom nedbrød hans kræfter, saa han bukkede under allerede 1906. Til hans efterfølger opstilledes enstemmigt *H. P. Hanssen*, som var rigsdagsmand fra 1906 til kejserdømmets sammenbrud 1918.

Aarene efter aarhundredskiftet prægedes af bestræbelser for et venskabeligere forhold mellem Danmark og Tyskland — de maa ses som et led i Tysklands »større« udenrigspolitik, der søgte at modarbejde den paastaaede »indkredsning« fra engelsk side. Især efter systemskiftet 1901 virkede den danske regering ihærdigt — bl. a. gennem forhandlingerne mellem den danske *kaptajn Lütken* og den *preussiske generalstab* angaaende Danmarks stilling til Tyskland under en kommende stormagtskrig — for at fjerne mulig tysk mistillid til Danmarks neutralitet. Da det fra ansvarlig dansk side blev gjort gældende, at vejen til et venskabeligt forhold mellem de to lande gik over Nord-slesvig, blev der aabnet direkte forhandlinger mellem København og Berlin. Gang paa gang var spørgsmaalet om optanternes usikre stilling blevet draget frem i landdagen af *H. P. Hanssen*, der gennem sit saglige arbejde bl. a. med dette indviklede problem havde skabt respekt om sig og sin sag. Nu udnyttede han den gunstige situation til at faa sikret især optantbørnenes retsstilling. I fortsættelse af Aabenraa-konventionen 1872 afsluttedes mellem Danmark og Preussen »optantkonventionen« jan. 1907. Spørgsmaalet blev

ikke løst til bunds, men ordningen betød dog, at 4—5.000 optanter og optantbørn fik preussiske statsborgerrettigheder. Vanskeligheden ved denne »handel« laa i, at »den danske regering ikke kunde yde den tyske stormagt noget politisk vederlag for indrømmelser i Nordslesvig ud over de imponderable værdier ved en afspænding af Tysklands forhold til Danmark«. Hvad Danmark kunde give, stod i traktatens indledning: Danmark indrømmede ikke at have nogen juridisk ret i henhold til § 5, en indrømmelse den danske regering for øvrigt allerede havde gjort i 1879.

Baade i altydske kredse og i nogle danske angreb man optantkonventionen; den tyske forening gav udtryk for sin bitterhed over, at konventionen vilde styrke danskheden, og fra dansk side havde man den opfattelse, at den var blevet betalt for dyrt ved godkendelsen af § 5's slettelse.

Redaktør Jessens død og H. P. Hanssens rigsdagspolitik gav stødet til, at modsætningerne i landsdelen om den rette taktik brød frem igen. Tiden efter aarhundredskiftet var en grødetid for danskheden. En kreds af unge, hærdede af kamptiden, følte sig kaldede til at videreføre Jessens retsstandpunkt og »protestpolitikken« overfor H. P. Hanssens »forhandlingspolitik«. Gentagne gange i de følgende aar kom denne uro ved H. P. Hanssens politik til orde, især da han støttede den tyske regering ved rigsdagsafstemningen om en bevilling til at bekæmpe en negeropstand i Sydvestafrika, og ved den besynderlige *Rubinaffære* 1911, da Generaldirektør for Skattevæsenet *Marcus Rubin*, efter opfordring af den danske udenrigsminister og med H. P. Hanssens billigelse, skrev en artikel i *Preussische Jahrbücher*, hvori bl. a. forekom den passus, at i Danmark »kun Taaber og Folk uden Indflydelse tænker paa en Genopstaaen af Artikel 5 . . .«

H. P. Hanssen tog klart og kraftigt til genmæle

overfor sine angribere: hans arbejde maa og kan kun være en fortsættelse af det arbejde, der hidtil er øvet, som enhver politik maa ogsaa hans staa i et rimeligt forhold til de magtmidler, han raader over — »vor Kamp er en Kamp for Retten — men lad os aldrig glemme, at vort Løsen maa være Arbejde, thi kun under dette Enhedsmærke vil vi kunne sejre.« Han vil principielt ikke vælges paa erklæringer og haandfæstninger, men vil ligesom sine forgængere staa som en fri og selvstændig mand, der fører kampen efter sin egen bedste overbevisning.

Da der i 1907 skulde vælges en ny formand til vælgerforeningen efter J. P. Reimers, opstillede »forhandlingsfløjen« *J. N. H. Skrumsager*, »protestmændene« *P. Grau*. *Skrumsager* valgtes med 332 stemmer, mens *Grau* fik 220, hvilket i nogen maade afspejler de to retningers styrke. Oppositionen vilde ikke tage sin del af det parlamentariske ansvar ved at besætte det ene mandat til landdagen, *P. Grau* ønskede ikke at opstilles til valget 1908, derfor valgtes *Nis Nissen* og *H. D. Kloppenborg-Skrumsager*, der begge fulgte *H. P. Hanssens* linje.

Paa denne tid lagde forhandlingerne om en ny *rigsforeningslov* beslag paa opmærksomheden. Dens farligste bestemmelse var, at paa alle offentlige møder — undtagen valgmøder — skulde forhandlingerne føres paa tysk. Det lykkedes *H. P. Hanssen* at opnaa, at dette sprogforbud først skulde træde i Kraft 1928 i kredse, hvor 60 pct. af befolkningen ikke havde tysk modersmaal, og at denne udsættelse ogsaa skulde gælde de dansktalende distrikter i Tønder kreds.

Imidlertid vedvarede uroen i den danske lejr, og de stærke angreb paa *H. P. Hanssens politiske virksomhed* førte til, at han i 1910 meddelte, at han ikke ønskede genvalg til rigsdagen, og motiverede sin beslutning i en stor tale i Sønderborg, hvor han gjorde rede for sin virksomhed, vendte sig meget skarpt mod sine

angribere, som han beskyldte for illoyalitet, især »Flensborg Avis« og »Dybbølposten«, og endte med at mane til samling:

»Jeg er begyndt min politiske Løbebane med det Samlingsarbejde, som Vælgerforeningens Oprettelse var. Den Gang lykkedes det os at sammenfatte de Modsætninger, Edskampen havde affødt, inden for den samme politiske Organisation. Og dermed forsvandt disse Brydninger af vort offentlige Liv. Ikke Splittelse, men S a m l i n g! det har altid været, og det er fremdeles mit Løsen. Ved ikke at modtage Genvalg vil jeg derfor ogsaa fjerne en Anstodsten for den Samling af alle Nordslesvigere, der er Forudsætningen for, at vi kan føre vor Forsvarskamp med Kraft og med Held.«

Mødet viste stærkere end før den dybe modsætning i opfattelsen af kampens midler, men alle var klar over, at det vilde være en ulykke, om spliden skulde æde sig dybere ind. Det lykkedes efter lange forhandlinger at naa en løsning ved gensidig imødekommenhed, redaktørerne kom overens om »efter Evne at forebygge Angreb paa vore store nationale Foreninger og Fællesforetagender«, og paa en enstemmig opfordring til H. P. Hanssen om at lade sig genopstille erklærede han sig villig.

Trods den nævnte Rubin-affære holdt borgfreden i de følgende aar, saaledes at krisen i 1910 var det sidste aabne sammenstød, før verdenskrigen helt ændrede livsvilkaarene i Sønderjylland.

12. FORTSAT FREMGANG.

Tiden fra Köllerstyrets slutning til den første verdenskrig var en udpræget fremgangstid paa alle omraader, økonomisk var konjunkturerne opadgaende fra halvfemsernes midte (se side 49), folketallet steg,

det nationale arbejde blomstrede trods de indre brydninger. Ønsket om — bl. a. med optantkonventionen — at naa til en afspænding af modsætningerne i grænselandet gik ikke i opfyldelse. — De stedlige myndigheder stod vrangvillige til den mildere kurs, og heller ikke fra befolkningens side skabte konventionen nogen ændret holdning. Rigsforeningsloven tydede paa en ny skærpelse, og den tyske forening ivrede da ogsaa for at holde fast ved det skrappe regime, da man paa stod, at det tyske arbejde »hæmmedes ved regeringens usikre optræden«. Udvisningernes tal steg igen, man angreb de danske foreninger, gik haardere frem mod »de hjemløse« og skærpede kampen om jorden.

I mange tilfælde var der dog kun tale om naalestikspolitik, som naar man udviste foredragsholdere fra Danmark (f. eks. *Stauning*) eller søgte at forbyde *Roald Amundsen* at tale paa norsk i Flensborg. Overfor en saadan »lillekrig« udviklede befolkningen sin medfødte sans for humor og evne til haandfast drilleri, som har krydret nationalitetskampen med kvikke episoder og lunerige anekdoter.

De gamle foreningers medlemstal var stigende, især gælder det »Skoleforeningen« med *H. Jepsen Christensen* som formand og *A. Lebeck* som sekretær. De udbyggedes med det fælles aarsmøde fra 1902, der kom til at virke som en stor folkelig rigsdag, og med »Jærnfondet«, der efter *Julius Nielsens* forslag blev et reservefond for de tre store foreninger. Vælgerforeningens »Nordslesvigske Arbejdersekretariat« og »Socialpolitiske Kursus« viser et frisk initiativ paa hidtil udyrkede omraader. Til de tidligere rejste forsamlingshuse kom ca. 40 nye, og en mængde lokale foreninger med forskellige formaal dannedes omkring dem; den nordslesvigske adresse fra nov. 1918 om en løsning af grænsespørgsmaalet paa grundlag af selvbestemmelseretten blev underskrevet af 287 foreninger! Her skal især nævnes den række danske ungdomsforenin-

ger, som med udgangspunkt paa Als opstod over hele Nordslesvig. Væsentlig under ledelse af gamle højskoleelever, især redaktør *Andreas Grau* og pastor *Eriksen*, fik de unge, ogsaa mange fra »blakkede« hjem, med ind i det folkelige arbejde.

Mellem *frimenighederne* og det folkelige arbejde var der ofte en dyb indre forbindelse. I *forsamlingshusene* mødtes de unge til foredrag og til idræt (Nordslesvigs Idrætsforening 1903), i sangen (»den blaa sangbog«) havde de et middel til aandelig udfoldelse og til fællesskab. Myndighederne søgte at ramme den danske gymnastikundervisning for »ungdommelige personer«, men paa utallige maader omgik og trodsede de unge forbudene. Ved møderne havde man ingen af statskirkens præster og ingen lærere som ordførere; foruden politikerne og journalisterne maatte for en stor del egnens jævne mænd og kvinder bære sammenkomsterne, og de kunde det. Den nationale kamp hindrede den sædvanlige politiske partideling, og den formindskede afstanden mellem de sociale lag. Paa dette punkt satte ungdomsarbejdet bevidst ind mange steder, hvor man havde klart blik for, at skellet mellem »sønner og døtre« og »karle og piger« maatte slettes, saa enhver maatte blive vurderet efter sit værd som menneske og ikke efter sin pengepung eller sit hjemms sociale position. Ved idræt, oplæsning, sang, gilder uden spiritus — ogsaa afholdsforeningerne fik betydning — søgte man at opbygge et saadant fællesskab. Ogsaa kvinderne var med i arbejdet. *Den nordslesvigske kvindeforening* gjorde et stort arbejde for sygepleje, for hjælp til fattige og syge børn og for at hjælpe unge paa efterskoler og højskoler.

Opgangslinjen traadte ogsaa tydeligt frem ved *rigsdagsvalget i 1912*, det sidste før krigen, da der blev afgivet 17.306 danske stemmer, hvorved man, bortset fra Flensborg, var naaet op over tallene fra 1877, og dertil kom, at tyskheden for første gang var gaact pro-

centvis tilbage, fra 35,3 pct. til 33,7 pct. Ved det sidste danske aarsmøde i Haderslev i Juni 1914 kunde *H. P. Hanssen* da ogsaa efter en nøgtern statusopgørelse med rette udtale tryk forvisning til fremtiden:

»Vi har Liv til Sag og Kraft til Kamp. Vi har Virkelyst og Virketrang. Vi har Varme og Begejstring. Vi har Tro paa vor Folkestammes Fremtid. Og derfor vil vi som Svar paa vore Modstanderes larmende Sejersfester (i 50-aaret for Dybbøl-kampen 1864) tilraabe dem:

*Du kan vel kro dig af Døgnets Kaar
Og af Sejren, de har dig skabt;
Men du fører en Kamp imod tusind Aar,
Og i den har du visselig tabt.«*

13. NYE TYSKE TONER.

I slutningen af aarhundredet blev en række embeder inden for administration og retspleje besat med unge ærgerrige bureaukrater, som kom til at præge udviklingen i Nordslesvig ved deres vilkaarlige og hensynsløse optræden. De fik 1890 stiftet *»Tysk Centralforening for det nordlige Slesvig«*, en udpræget kamporganisation, hvis formaal var at fremme tyskheden ved politisk og kulturelt arbejde, i praksis søgte de at naa deres maal ved en hensynsløs voldspolitik. Det var i denne tid, brugen af ordet *»Sønderjylland«* straffedes som *»grov uorden«*, og man fandt paa det taabelige forbud mod danske sange af *»ophidsende indhold«*. Bestræbelserne kulminerede i Köllerperioden og fik betydning ved at give nationalitetskampen et langt skarpere præg fra halvfemserne op til verdenskrigen.

Samtidig skete der en begyndelse til en helt ændret holdning i visse tyske kredse, som tog afstand fra tvangsmetoderne. Den i Haderslev fødte forfatter *Julius Langbehn* rettede i sin bog: *Rembrandt als*

Erzieher (1890) en sønderlemmende kritik mod kejser-tidens tyske kultur og udtrykte haabet om, at en fri individualistisk præget udvikling af tysk aandsliv maatte udgaa fra Slesvig-Holsten. Ligesom *Delbrück* (se side 97) var der ogsaa enkelte tysksindede slesvigere, som rettede en skarp kritik mod Köllerpolitikken, især forfatteren *Erik Schlaikjer* (f. i Aabenraa) og den kendte nationalliberale rigsdagsmand *Jürgensen* fra Husum.

Ogsaa flere liberale teologer kritiserede preussermetoderne, f. eks. kan nævnes pastor *Schmidts* artikel fra 1907, hvor han hævder, »at tvang og ophidselse i det lange løb er uvirksomme midler« i den nationale kamp, og at staten skulde tillade danskheden at pleje sin egen folkelige kultur.

I 1909 fandt ligesom en samling af oppositionen sted, idet professor *Vald. Ammundsen*, København, i en artikel i »Die christliche Welt« rettede det spørgsmaal til bladets redaktør, professor *Rade* (i Marburg): Hvorledes kan det tyske folk, hvorledes kan de kristne i Tyskland tie til den uret, som uafsladelig sker mod de danske i Nordslesvig fra Preussens side? Det gav stødet til en række artikler af den unge nordslesvigske teolog *Johs. Tiedje*, som skarpt angreb den tyske forenings hurra-patriotisme og udtrykte en vis beundring over for det danske kulturdemokrati i Nordslesvig. Samtidig med at han gav sin tyske nationalfølelse kraftigt udtryk, krævede han politiregimentet afløst af en fredelig kulturkamp.

Disse tanker laa til grund for »*Den nordslesvigske Præsteforening*«, (1910), som slog fast, at præstens opgave er at bringe evangeliet, og iøvrigt maa han respektere enhver national overbevisning, og for »*Forening for tysk Fredsarbejde i Nordmarken*« (1910) med pastor Schmidt som formand. Disse bevægelser naaede ikke at udrette noget synderligt, men »selv om Foreningen ingen større Tilslutning vandt og dens

Ledere til en vis Grad blev Officerer uden Hær, vejede dens Afstandtagen fra den tyske Forening dog tungt til i den offentlige Bevidsthed« (Hans Lund).

Naar man har undret sig over, at pastor Schmidt og mange andre af fredsforeningens folk indtog en saa skarp tysk holdning efter 1920, hænger det nok sammen med, at man har opfattet dem som mere danskvenlige, end de i virkeligheden var, idet deres opposition kun gjaldt tvangsstyret. Flere, især Tiedje, haabede paa, at der under frie forhold vilde vokse en tysk folkelig bevægelse frem, som med rødder i Goethe-Tysklands rige kultur vilde kunne besejre den grundtvigske danskhed.

Disse uromomenter kom til at virke ind paa den nordslesvigske *Indre Mission*. I national henseende var denne bevægelse indifferent og kom derfor til at virke som en svækkelse for danskheden, hvor den vandt frem. Efterhaanden gjorde et nyt syn sig gældende hos enkelte af lederne, som pastor *Tonnesen*, Hoptrup, og sekretæren for de kristelige ungdomsforeninger *J. Kylling*. Da pastor *Tonnesen* blev formand for præsteforeningen, der anerkendte den danske befolknings ret til at værne om sin nationalitet og udtalte, »at en sand folkeejendommelighed er af største betydning til fremme for et sundt kristeligt levned«, sprængtes *Indre Mission* i et flertal, der fortsatte den nationale linje, »det gamle Budskabs« folk, og et mindretal omkring pastor *Tonnesen* og hans kreds. Det er en misforstaaelse at tro, at de var dansksindede, men de holdt paa modersmaalet som et helligt gode og kunde i dette spørgsmaal ikke være neutrale; ved denne frisindede holdning fik den danske bevægelse i noget omfang indpas i nye kredse.

14. SLESVIGEREN.

Mange i disse kredse var præget af en særslesvigsk

indstilling, som kunde forene baade danske og tyske, eller rettere stod ligegyldig over for disse modsætninger. Det er her, vi møder den uberegnelige, konjunkturbestemte stillingtagen til grænselandsspørgsmaalene (*»de blakkede«*), men det er ogsaa her, vi møder den nationale dødhed. Slesvigeren er en tidsbestemt type, en overgangstype, som slesvig-holsteneren var det, det er om ham, den nationale kamp staar, han vil i det lange løb drages mod syd eller mod nord. Hvor det tyske har størst tiltrækningskraft, bliver han *»hjemmetysker«* d. v. s. tysksindet, men dansktalende slesviger, idet hovedmassen af de tysksindede har dansk hjemmesprog.

Pastor Tonnesen har givet en rammende karakteristik af det særlig slesvigske: Nordslesvig er en Organisme med en Fællesbevidsthed, en fælles Historie, en fælles Fædrenerve, et udpræget Folkeliv, en Rigdom af Folkeejendommeligheder . . . Min egen Fædrelandskærlighed var og er endnu i første Linje Lokalpatriotisme, nemlig Kærlighed til det lille Land, der ligger mellem Kongeaaen og en Linie Flensborg-Tønder. De 200.000 Mennesker, som bor der, er i nærmeste Forstand mine Frænder efter Kødets, og derfor elsker jeg dem paa en særlig Maade . . . Endskønt jeg selv er Hjemmetysker, saa er jeg dog ikke rigtig i Stand til at begejstres for »de stolte Erindringer om Fædrenes Ry«, den tyske Historie og de tyske Nationalsange tolker. Jeg kan ikke rigtig regne dem til mine Fædres Ry. Jeg kan ikke rigtig tage dem saadan til Indtægt, at de bliver en væsentlig Faktor i min Fædrelandskærlighed.«

Den sidste bemærkning afdækker hjemmetyskerens rodløshed baade overfor dansk og tysk kultur. En anden hjemmetysker har i 1913 tegnet et meget mørkt billede af den tyske nordslesvigers kulturelle fattigdom: *»Hvor mange af de Hjemmetyskere, der afgiver en tysk Stemmeseddel, er under tysk kulturel Paa-*

virkning? Hvem af dem kender tysk Historie og tysk Litteratur? Hvem har læst noget af de nyere Digtere i vor Provins? . . . Hvor mange læser en tysk Avis, der har til Hovedopgave at sysselsætte sig med brændende Nutidsspørgsmaal for det tyske Folke- og Statsliv.» Udtalelserne gælder især de nordlige egne. H. V. Clausen har iagttaget, at hjemmetyskernes kvalitet er stigende, efterhaanden som man kommer sydpaa: »Det er ikke blot Hjemmetyskernes Færdighed i det tyske Sprog, men hele deres Intelligens, Dygtighed og Respektabilitet, der stiger, naar vi vandrer gennem Landet fra Nord til Syd.»

15. FORBINDELSEN MED DANMARK.

I hele fremmedherredømmets tid var der trods alle bestræbelser fra de tyske myndigheders side for at afskære samkvemmet livlig forbindelse nordover. Der stod dog ikke en aktiv og enig folkevilje i Danmark bag »den sønderjyske sag«, det var stort set kun københavnske kredse og saa den fremvoksende højskolebevægelse, der støttede arbejdet. Til at begynde med var Sønderjylland i for høj grad den modtagende part, med det voksende kampmod øgedes ogsaa viljen til selvhjælp.

Forbindelsesleddet mellem København og Sønderjylland i de første aar efter 1864 var overlærer *Monrad* i Flensborg. Allerede i julen 1864 mødtes han med en kreds af nationalt interesserede danske, hvis maal var at tage et arbejde op for at bevare og udvikle dansk folkeliv i Sønderjylland. Som resultat af mødet dannedes »Foreningen Dannebrog« med tømmermester *Kayser* som formand. Foreningen skaffede især midler til at støtte skolearbejdet, som fik lov at fortsætte de første aar.

Den nationalliberale partiorganisation nedsatte et

»slesvigske udvalg« i 1865, det skaffede i de følgende aar penge til vidt forskellige formaal, som valgagitation, presse, bødebetalinger m. m. En »Komite for trængende Slesvigeres Understøttelse« ydede i nogle aar hjælp til sønderjydernes uddannelse baade hjemme og i Danmark. Dertil kom saa det tidligere omtalte arbejde for danske *folkebiblioteker*, som begyndte kort efter treaarskrigen og fortsatte til 1876 (se side 68).

I halvfjerdserne svækkedes interessen for Sønderjylland meget i Danmark, foreningen »Dannebrog« var næsten ene om arbejdet. Dog dannedes sidst i ti-aaret en forening »S. S.« (Sønderjydske Samfund) med det formaal at hjælpe uformuende unge sønderjyder til »at faa Del i en dansk og folkelig Dannelselse, som den gives paa vore Højskoler«, altsaa en forløber for Skoleforeningen. Baggrunden for den svigtende interesse var den skærpede partistrid mellem Højre og Venstre, som heller ikke undgik at faa indflydelse paa udviklingen i Sønderjylland.

I firserne vandt interessen for Sønderjylland frem i nye kredse, det gælder især venstrefolk og københavnske radikale, og i København blev et mangesidigt arbejde taget op med A. D. Jørgensen som den centrale skikkelse. Han blev den store raadgiver i det nationale forsvar, og hans »Fyrretyve Fortællinger« viste sønderjyderne, at deres historie har rod i Danmarks og Nordens historie. Han fik oprettet bogsamlingen i Flensborg, tog initiativet til »Sønderjydske Aarbøger« (fra 1889) og prægede en kreds af unge akademikere med sit syn paa det sønderjyske spørgsmaal, især kom det nære samarbejde mellem ham og H. P. Hanssen til at sætte sig dybe spor i dennes virksomhed. Studenterne — baade højrekredse i »To Løver« med højesteretsadvokat *Nellemann* som formand og radikale i studentersamfundets »4 S.«, hvis formand var professor Høffding — tog et energisk arbejde op for at sprede oplysning om sønderjyske forhold gennem

smaaskrifter og bladkorrespondancer. Det var de unge historikere *H. V. Clausen* og *Johan Ottosen*, der førte an i dette arbejde, ogsaa med dem fik *H. P. Hanssen* en personlig kontakt, der uddybedes gennem aarene. Efter *A. D. Jørgensens* tidlige død 1897 var historikerne *Aage Friis* og *M. Mackeprang* med til at videreføre hans historiske oplysningsarbejde.

Fra første færd var der en nøje forbindelse mellem højskolen og de kræfter, der kæmpede for at bevare og styrke dansk sprog og dansk aandsliv i grænselandet, og denne forbindelse har været levende i de hundrede aar, der er gaaet siden skolen i Rødning begyndte 1844. Efter 1864 oprettedes der mange højskoler, ogsaa flere i Sønderjylland (*Aagaard landbrugsskole* i Angel, højskolerne i *Brøns*, i *Vonsbæk* og paa *Sandbjerg*), men snart blev de tvunget til at lukke. Derved lededes dog blot strømmen af unge til højskoler, efterskoler og landbrugsskoler i Danmark. Til at begynde med er de sønderjyske højskoletal beskedne, men efter skoleforeningens dannelse (1892) stiger elevtallene stærkt; Köllertiden betyder en midlertidig nedgang ogsaa paa dette omraade, hvorefter tilgangen øges fra 1903 til verdenskrigen.

Alle disse unge, der vendte berigede hjem fra deres skoleophold, har haft den største betydning for folke- og kirkelivets udvikling og for det praktiske erhvervs-livs fremme. *Bjørnstjerne Bjørnson* udtaler som sin vurdering: »*Det Aandens og Hjertets Liv, som fra de danske Folkehøjskoler har bredt sig ud over Landet, har intet Sidestykke . . . For Nordslesvigerne har jo den danske Folkeoplysning med dens Centrum i Bøndernes Højskoler en særegen Tiltrækning. Og den kirkelige Retning, som er uadskillelig fra Folkehøjskolen, ja er dens Vejleder, har en friere, mere individuel Forkyndelse, ejer en Sang og et Menighedsliv, som Nordslesvigerne Hjerte stunder til.*« Bjørnsons interesse for sønderjydernes kamp skyldes især *Morten Eskesen*,

den danske højskolemand, der som en sangens apostel drog rundt i hele Sønderjylland fra hjem til hjem og sang sine kæmpeviser, folkesange og salmer. Hans venskab med Bjørnson bidrog til, at sønderjyderne i deres kamp mod det mægtige tyske folk fik en fornemmelse af, at de var et led i det nordiske aandsfællesskab. Bjørnsons hyldestvers til den gamle sanger tolkede manges taknemmelighed:

*»Hvor Danmarks Jord blev revet over,
saa Hjerterødderne hang ved,
did Morten Eskesen sig vover
med trofast Trøst fra Sted til Sted.
Han vil med sine tusind Fjed
sy sammen, hvad de søndersled.«*

Ved verdenskrigens slutning skrev *A. Lebeck*, en af Skoleforeningens ledere, om de grundtvigske højskolars betydning: *»Jeg kender godt alle de mange Skrøbeligheder, den danske Højskole siges at lide af. Men for mig bliver alt dette . . . forsvindende . . . i Forhold til den mægtige Indsats, den danske Højskole har gjort . . . som en stadig Kilde til Fornyelse for Danskhed under det lange tunge Fremmedherredømme . . . Hvad den rørigste nationale Del af vor Befolkning kender fra personlig Berøring med dansk Aandsliv, har den for den væsentligste Del fra Ophold paa de grundtvigske Skoler.«* Det var dog ikke blot de grundtvigske Skoler, der betød noget for den sønderjyske ungdom. Senere fik ogsaa Indre Missions højskoler stærk tilgang af elever.

Det maa ikke glemmes, at den sønderjydske ungdom ikke blot var modtagende, den havde selv noget at give. Den bragte bud om den danske sag til moderlandets ungdom. Den »satte Mod i de mismodige, vakte Haab hos de tvivlende, og over Grænsen knyt-

tedes Venskaber, som holdt Livet ud — — Baade for Sønderjylland og for Moderlandet blev den stærke Forbindelse, som de unges Skolebesøg skabte, en stor Rigdom«.

Det maa dog ogsaa huskes, at det trods alt var et *mindretal*, der fik del i Danmarks folkelige liv. Det var en elite, man kendte i Danmark og havde forbindelse med, og ved at slutte ud fra kendskabet til denne

dannede mange sig romantiske forestillinger om »sønderjyderne«. Maaske var denne overvurdering gensidig, i hvert fald viste det sig, da genforeningens festrus fordampede, og hverdagen begyndte, at sønderjyderne ikke blot var eliten, men ogsaa de mange træge og ligeglade, og at mange af dem »nordfra« ikke svarede til det ideale billede af Danmark og danskerne, som udlændighedstiden havde skabt i mange sønderjyders hjerter.

16. DEN FØRSTE VERDENSKRIG.

»Den første Aug. 1914 ringede Kirkeklokkerne ud over Landsdelen og forkyndte dermed Krigen og Mobiliseringen. Folk stimlede sammen om Plakaterne. Aldrig glemmer jeg Billedet, blege, alvorlige Mænd, dumpt resignerede Kvinder opløste i Graad, unge Par, som uden at ænse Omgivelserne holdt hinanden fast omslyngede, hulkende Børn, alle følte sig i den haarde, ubøjelige og uafvendelige Skæbnes Vold.« Saaledes skildrer *H. P. Hanssen* den almindelige stemning i en befolkning, der nu blev tvunget til at kæmpe og lide for undertrykkernes sag. Dagen før proklameredes »truende krigsfare«, hvormed fulgte en kundgørelse af den kommanderende general i Altona om, at al offentlig myndighed var overgaaet til ham — »Civilforvaltningen og de kommunale Myndigheder har at adlyde mine Befalinger og Paalæg.«

En række af de almindelige borgerlige friheder blev ophævet, og »for alle Tilfældes Skyld« arresterede man op mod tre hundrede sønderjyder, dels førende personligheder, dels farvandskendte fiskere. Ingen af dem havde overtraadt landets love. Det vakte stor opsigt, at *H. P. Hanssen* ogsaa var blandt de fængslede trods sin immunitet som rigsdagsmand. Han løslodes dog snart og modtog senere i Berlin »en dyb Beklagelse« af det skete, »Arrestationen er foretaget uden

Regeringens Vidende og meget mod dens Vilje«. De øvrige fængslede lykkedes det først ved rigsregeringens indskriden at faa frigivet i løbet af aug.—sept., den sidste, *Grev Schack*, som ganske ubegrundet var mistænkt for højforræderi. blev dog først løsladt 1. dec.

I løbet af de første otte dage skulde alt uddannet, vaabendygtigt og militærpligtigt mandskab møde i kasernerne, de fleste i Haderslev og Flensborg, og alle som en mødte. Siden edskampens afblæsning var ungdommen gaaet ind under en tysk statsborgers pligter for at kunne kræve sine nationale rettigheder respekteret. *Mikael Steffensen*, en af de betydeligste af de unge, der faldt, udtrykte sine overvejelser almengyldigt:

»Her i Sønderjylland er jeg født og vokset op, her bor de Mennesker, jeg holder af, og her har jeg tænkt at skulle have min Gerning. Der er ingen, der kan vide, hvordan dette kan falde ud, og jeg vil sætte mit Liv ind for at bevare Retten til at bo i min Hjemstavn.«

Da de lokale danske aviser var forbudt en tre ugers tid ved krigsudbruddet, og der ikke maatte komme aviser over grænsen, som efterhaanden spærredes helt, svirrede det med rygter, som øgede uhyggen og krigspsykosen. Trods stadig skrappere *censur* betød den sønderjyske presse dog meget som bindeled mellem de adskilte landsmænd hjemme og ved fronterne.

Selv om det var den almindelige opfattelse, at en moderne krig maatte blive kortvarig, lagde dens gru dog et tryk over sindene. Til sorgen over de faldne og savnede, uvisheden overfor fremtiden, uvidenheden vedrørende krigens forløb kom *krigstidens økonomiske nedgang* og alle dens snærende baand, der strammedes med aarene. Kvinder og børn maatte paatage sig mændenes arbejde, bygningerne forfaldt, jorden udpintes, og besætninger og varelagre reduceredes. Hele det økonomiske liv blev reguleret fra oven: ved rationering,

fastsættelse af priser og foranstaltninger til pengevæsenets stabilisering. Der tegnedes i de første aar store krigslaan; i de danske egne var beløbene dog smaa, men de voksede noget, da det viste sig, at orlov eller forbliven derhjemme som »unabkömmlich« opnaaedes lettere ved at tegne krigslaan. Blokadens virkninger mærkedes paa de stadig stærkere indgreb, der især satte ind paa alle omraader fra 1917 med den uindskrænkede ubaadskrig.

Dermed voksede ogsaa hamstringen; smughandel og smugleri florerede. Den voksende *inflation* satte sine tydelige spor, og folkesundheden i byerne var i stærk tilbagegang. De, der ikke havde slægtninge eller forbindelser paa landet, led nød. Hele landsdelen hærgedes materielt og sjæleligt, saa det mærkedes i lange tider.

Kvinderne gjorde mange steder et beundringsværdigt arbejde for at holde sammen paa hjem og virksomhed; senere blev de russiske krigsfanger sat til landbrugsarbejde, og selv om de ikke var særlig arbejdsivrige, betød de dog nogen hjælp.

Ogsaa større arbejder som bygningen af *vesterhavsdiget* fra Ballum til Astrup var krigsfanger — og straffefanger — med til, og de udførte hovedarbejdet ved den befæstningslinje med betonstillinger, »*unterstände*«, som de dengang kaldtes, der blev anlagt tværs over Nordslesvig fra Skærbæk til Hoptrup. Tyskland frygtede en tid angreb nordfra, og rygtet gik, at befolkningen i grænseegnene skulde evakueres.

I alt indkaldtes der omkring 30.000 nordslesvigere. Var forholdene derhjemme graa og knugende, da var *frontlivet* et helvede af blod og snavs. Og er krigen en sjælelig belastning for alle, hvor meget frygteligere maa den ikke virke ind paa folk, som tvinges i krig for en nation og en sag, der ikke er deres. Alle ofrede de aar af deres liv, mange kom ødelagte tilbage, de fleste prægedes for resten af deres dage af oplevel-

serne derude. Mellem fem og seks tusinde gav deres liv for »das grosse Vaterland«, de allerfleste af dem var unge danske. Deres blod har vædet alle valpladser. »Der var mellem dem en Ungdom med Guldglorie om Hovedet, begejstrede Idealister, evnerige Mænd, hvis Hjerte brændte af Længsel efter Arbejde i vort Folks Tjeneste, og Tusinder af støtte, trofaste danske Mænd.« (H. P. Hanssen).

Den nordslesvigske soldat anerkendtes fra tysk side for sin pligt troskab, sit mod og sin intelligens. I *soldaterbrevene* faar vi trods censuren et billede af krigen og især af, hvordan den spejler sig i den enkelte iagttagers sind. Mange er ypperlige fortællere, har blik for den konkrete detalje og evner at give udtryk for sindets svingninger fra haabløsheden til det stilfærdige lunc.

Samtidig med at Frankrig havde tusinde af flygtninge at sørge for fra dets egne krigshægede omraader i nordøst, gav en af Danmarks venner i Frankrig, professor *Paul Verrier* stødet til oprettelsen af *Aurillac-lejren* i Sydfrankrig, hvor der efterhaanden samlede 6—700 sønderjyder, deriblandt en del tysksindede, da man tog sproget som rettesnor. De fik en særlig god behandling, kom paa landarbejde i omegnen og fik adgang til læsning og undervisning. En lignende lejr fik professor Verrier oprettet i England, Feltham-lejren, og det lykkedes enkekejszerinde Dagmar at faa et arbejde i gang efter Aurillac-forbilledet for dansktalende fanger i Rusland i en lejr i nærheden af Moskva.

Det parlamentariske arbejde og den politiske virksomhed blev lammet af krigen. H. P. Hanssen havde ret til at møde i rigsdagens finansudvalg, naar det behandlede spørgsmaal af betydning for Nordslesvig, og havde her lejlighed til følge nøje med i forhandlingerne og de afgørende beslutninger i tysk indre politik, hvilket gør hans krigsdagbøger til et paa visse punkter vigtigt kildekrift.

Han var ivrigt optaget af at hjælpe sine landsmænd, hvor han kunde. Han arbejdede for civilfangernes frigivelse, krævede ophævelse af alle undtagelseslove og paatalte de mange overgreb. Han konstaterede f. eks., at i en række garnisonsbyer var brugen af dansk forbudt saavel i tjenesten som udenfor; ved opslag var meddelt: Overtrædelse af denne befaling straffes efter den militære straffelovs § 92 med indtil 4 ugers arrest. »Dette byder man uden mindste Nødvendighed danske Sønderjyder i Garnisonsbyerne nu i det andet Krigsjaar!« (H. P. Hanssen).

Da man i 1915 indkaldte de sidste »hjemløse«, der ikke havde faaet ordnet deres statsborgerforhold ved optantkonventionen 1907, greb H. P. Hanssen ind, det lykkedes ham at faa dansk-tyske forhandlinger i gang om spørgsmaalet, og de resulterede i en dansk lov af 1916, der gav de sidste optantbørn og hjemløse (omkring et par tusinde) dansk *statsborgerret*, hvorved dette vanskelige spørgsmaal omsider var løst, »og en Del Mennesker bjergedes ud af det store Manddrab« (H. P. H.).

Ved en session for landstornismænd stod der bag nogle af navnene tilføjet »Däne, wenn möglich einzuziehen«. Dette gjaldt bl. a. en mand, der havde mistet to fingre, hvorfor majoren, som ledede sessionen, betegnede ham som »varig uduelig« til militærtjeneste. Men en underofficer, som lagde mærke til det tilføjede, fik majorens beslutning ændret til »arbejdsbrugbar«. »En nedrig Fremgangsmaade!« konstaterede H. P. Hanssen i sin dagbogsnotits.

I landdagen afgav *Nis Nissen* i 1915 en i forvejen af alle tre sønderjyske repræsentanter i Berlin i fællesskab udformet protest mod undertrykkelsespolitikken i Nordslesvig, og for at gøre den særlig virkningsfuld, optraadte han i fuld uniform med jernkorset paa brystet. Han paaviste det ubegrundede i beskyldninger for løsrivelsestendenser fra nordsles-

vigernes side og understregede, at »*Danskerne i Nordslesvig har, som de højeste Statsmyndigheder gentagne Gange har konstateret, i denne tunge Tid i enhver Henseende opfyldt deres statsborgerlige Pligt. I Tusindvis har de allerede blødt paa Slagmarkerne i Øst og Vest. Men under alt dette er Undtagelsesbehandlingen af den danske Befolkning i skrigende Modstrid med H. M. Keiserens Ord, at der nu ikke gives Partier i Landet, til vor store Beklagelse blevet fortsat.*«

Fra slutningen af aaret 1915 holdt H. P. Hanssen dagligstuemøder rundt om i Nordslesvig hos de forskellige egne tillidsmænd for at klarlægge stillingen og styrke sammenholdet; samtidig med at Tyskland, som folk sagde, sejrede sig til døde, rankede den danske befolkning sig, haabet voksede. Offentligt kunde disse forhaabninger til en lykkeligere fremtid naturligvis ikke komme frem. Den danske regering gennemførte sin neutralitet saa strikte, at pressen i Danmark var saa godt som tavs angaaende sønderjyske spørgsmaal. Det skuffede mange, men i det stille blev der arbejdet, bl. a. blev grunden lagt til det storstilede hjælpearbejde, som senere samledes i »*Sønderjydsk Fond*«.

I de allierede lande gav interesserede enkeltpersoner som *Madame de Quirielle*, professor *Verrier* og redaktør *Franz v. Jessen* offentligheden forstaaelse for Sønderjyllands skæbne. I Tyskland saa enkelte i de frisindede partier det nødvendige i en fredelig ordning af grænespørgsmaalet, bl. a. af hensyn til Tysklands forhold til Norden. I denne retning udtalte den kendte politiker *Naumann* (fremskridtspartiet) sig i maj 1917 over for H. P. Hanssen. Paa socialdemokraternes konference i Stockholm i 1917 udtrykte *Borøbjerg* og *Nina Bang* det danske krav paa Nordslesvig. Disse og andre tilkendegivelser gav rygterne om en tysk-dansk løsning af grænespørgsmaalet fart, saaledes at overpræsident *Moltke* maatte ud med en gentagelse af sit dementi af de samme rygter i 1915.

Kort tid efter, i dec. 1917, samlede bestyrelserne for de store nationale foreninger og vedtog at reorganisere foreningerne og nedsætte et udvalg, som skulde indsamle materiale til slutkampen. Ved denne lejlighed udtalte H. P. Hanssen som sin faste overbevisning, at Tysklands endelige nederlag var uundgaaeligt, og »at vi ved Fredsslutningen vilde naa vore Ønskers Maal«. Endvidere vedtog mødets 18 deltagere, at landdagsmændene, saa snart lejlighed bød sig, skulde afgive en erklæring om vor principielle hævvelse af selvbestemmelsesretten.

Dette skete, da *Kloppenborg-Skrumsager* 21. jan. 1918 i landdagens møde udtalte: » . . . *Med Glæde hilser vi, at Nationernes Selvbestemmelsesret er blevet rykket i Forgrunden i Brest-Litowsk. Om dette store retfærdige Princip drejer sig jo alle Forhandlinger. Vi har stadig været Tilhængere af Selvbestemmelsesretten, og vi haaber, at naar denne Ret nu bliver anerkendt af det tyske Rige og det tyske Folk, saa vil det ogsaa bringe os Opfyldelsen af vore kæreste Ønsker.*«

III

GRÆNSESTRID OG GENFORENING

Da de store tyske offensiver mod vest i foråret og sommeren 1918 brød sammen, var dermed ogsaa Sønderjyllands skæbnetime inde. 4. oktober 1918 anmodede den nye kansler, prins Max af Baden, præsident Wilson om vaabenstilstand og fredsforhandlinger paa basis af »de 14 punkter«, hvori som bekendt princippet om folkenes selvbestemmelsesret spiller en hovedrolle. De afgørende dage for Sønderjyllands fremtid var *tiden fra 4. oktober til 17. november*. Som grænsepørgsmaalet blev fastlagt i denne periode, blev det stort set gennemført. De store begivenheder skulde ikke finde et enigt folk. Hvor stærke følelser spiller ind, maa striden blive tilsvarende voldsom, og følelserne gik saa dybt i striden om vort nationalitetsspørgsmaals løsning, at den afsatte langvarig og tildels ufrugtbar bitterhed. Den lange overgangstid bidrog til at skærpe modsætningerne. Paa den anden side skabte de voldsomme meningsudvekslinger en interesse for grænselandet, som kom arbejdet i de følgende tjaar til gode.

1. STANDPUNKTER OG FASER I STRIDEN.

De principielle skillelinjer i striden om vor nyere histories største og betydningsfuldeste afgørelse laa ikke klare fra begyndelsen. *Historisk* set var det mod-

sætningerne i spørgsmaalet om den rette taktik over for tyskerne fra edskampens dage og fra brydningerne mellem redaktør Jessen og H. P. Hanssen, der til en vis grad spillede ind igen. Mens alle parter hævdede at staa paa *selvbestemmelsesrettens grund*, gjorde sig hos den ene en snævrere, hos den anden en videre *fortolkning* af dette begreb gældende. Tilhængerne af en sydligere grænse hævdede ved siden af selvbestemmelsesretten stærkt den historiske ret og deraf følgende forpligtelse over for den sydligste danskhed. Endelig var hos de samme folk uviljen mod, at grænsen *paa forhaand var fastlagt*, mere eller mindre klart medvirkende til, at de drog i kamp mod »den planlagte grænse« (C. Moltke).

I rigsdagsdebatten i Danmark spores de nævnte skillelinjer først efterhaanden; til at begynde med stod rigsdagen saa godt som samlet bag regeringens politik. I de senere drøftelser angreb oppositionen regeringen, især udenrigsminister *E. Scavenius* for at følge en tyskvenlig kurs i spørgsmaalet, mens de konservative og venstre (især *A. Foss* og *N. Neergaard*) fulgte en mere ententepreget linje.

Det forberedende arbejde var i gang og blev videreført med stor grundighed. Parlamentarikerne besluttede at sammenkalde Vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsraad til møde og at begrænse bestræbelserne »til at kræve, hvad der virkelig af sprog og sindelag er dansk, tilbage til Danmark«. Samtidig sendte H. P. Hanssen en beretning om situationen til folketingsmændene *I. C. Christensen* og *N. Neergaard* og opfordrede den danske offentlighed til at rejse spørgsmaalet for at kaste det ind i fredsdrøftelserne fra første færd. Mundkurven maatte hurtigst muligt tages af den danske presse, og hele norden maatte gøres interesseret i spørgsmaalet.

Den 23. oktober var »nationaliteternes dag« i den tyske rigsdag. Polakkerne og Elsass-Lothringerne rej-

ste kravet om adskillelse fra det tyske rige, og derefter fik H. P. Hanssen ordet for med henvisning til Wilsons erklæring at *kræve udførelse af Pragfredens § 5* og dermed det nordslesvigske spørgsmaals endelige løsning paa grundlag af folkenes selvbestemmelsesret.

Dagen efter svarede udenrigsminister *dr. Solf*, at Wilsonprogrammet skulde blive opfyldt loyalt til alle sider og paa alle punkter, og selv om han bestred en retsfordring paa basis af § 5 fra dansk side, gjaldt regeringens tilsagn ogsaa Nordslesvig.

Allerede i begyndelsen af oktober gik der rygter om særforhandlinger mellem Danmark og Tyskland om Slesvig. I de samme dage udsendte en kreds af mænd af alle partier »*oktober-adressen*«, hvori udtales, at man ikke vil træde det tyske folk for nær med ønsket om det danske Nordslesvigs genforening med Danmark. »Vi ønsker kun, at den Befolkning skal komme til Danmark, der taler Dansk og vil være dansk . . . hele det danske Nordslesvig, men kun det danske Nordslesvig . . .« Formaalet med adressen, der blev sendt fortroligt til betydende og sagkyndige mænd, var under det voksende røre i landet at modvirke agitationen for videregaaende danske krav. Den skabte i vide kredse det indtryk, at man nærmest betragtede spørgsmaalet som et dansk-tysk mellemværende og søgte det løst i overensstemmelse hermed. Offentliggørelsen af adressen blev imidlertid opgivet, da man, som forholdene udviklede sig, mente at den kunde forøge uroen. En række sønderjyske foreninger i København protesterede mod adressen, og dens modstandere sendte den til ententens gesandter. Dette sammen med de ovenfor nævnte rygter, der især fik næring ved gentagne udtalelser fra tysk side, bevirkede, at den engelske *chargé d'affaires* efter ordre henledte den danske regerings opmærksomhed paa den alvorlige fare, Danmark vilde udsætte sig for baade fra et komercielt og politisk synspunkt ved at gaa sammen med

Tyskland. Den danske udenrigsminister *E. Scavenius* dementerede kategorisk, at der havde været ført forhandlinger af denne art.

Samme dag, som H. P. Hanssen rejste kravet om § 5's opfyldelse i Berlin, tog *den danske rigsdag* stilling til sagen i et fortroligt møde, der endte med en resolution, som udtalte, at der var enighed om at fortsætte den til alle sider ligelige *neutralitetspolitik*, »at ingen anden Ændring i Slesvigs nuværende Stilling end en Ordning efter Nationalitetsprincippet stemmer med det danske Folks Ønske, Følelse og Interesse«, og at løsningen skulde ske paa en saadan maade, »at der ikke voldes Skade til nogen af Siderne, hvorved ogsaa Genforeningens fremtidige Sikkerhed betrygges«. Da regeringen havde den opfattelse, at det var de danske Slesvigeres sag at rejse spørgsmaalet i den tyske rigsdag, afventede man sønderjydernes initiativ. Derved fik Vælgerforeningen den faktiske afgørelse i sin haand.

Samtidig med den voksende bevægelse i den danske lejr begyndte tyskerne i Sønderjylland at røre paa sig. Der dannedes et »*tysk udvalg for hertugdømmet Slesvig*«, som arbejdede for at kræve en en-bloc-afstemning i hele hertugdømmet under et, idet man saa regnede med stort flertal for Tyskland. Det lykkedes dog ikke at skabe nogen samling omkring udvalget, en mængde forskellige planer dukkede op i disse maaneder. Pastor Schmidt prøvede at samle de forskellige afskygninger om et enhedsprogram, men det strandede paa indre modsætninger og uklarheder.

Efter revolutionen i Tyskland den 9. nov. 1918 ønskede H. P. Hanssen at faa et direkte tilsagn fra den nye regering om dens stilling til det nordslesvigske spørgsmaal. Herom forhandlede professor *Aage Friis* under et besøg i Berlin bl. a. med udenrigsminister dr. *Solf*. I et brev af 14. nov. til H. P. Hanssen udtalte denne som regeringens standpunkt, »at ogsaa det nord-

slesvigske Spørgsmaal i Henhold til Præsident Wilsons Fredsprogram bør løses paa Grundlag af den paagældende Befolknings Selvbestemmelsesret.« Derefter kunde de tre nordslesvigske parlamentarikere afslutte deres arbejde i Berlin. I Aabenraa holdt Vælgerforeningen sit afgørende todages møde d. 16. og 17. november 1918. Forhandlingsgrundlaget var de *betænkninger*, som H. P. Hanssen og Kloppenborg-Skrumsager med Nis Nissens tilslutning havde udarbejdet og den 10. nov. sendt hjem til drøftelse i amtsudvalgene. De var enige i det væsentlige, nemlig at afskære Flensborg fra Nordslesvig af frygt for tyskheden i byen. Kloppenborg-Skrumsager, der senere ændrede opfattelse og sluttede sig til kravet om en sydligere grænse, hævder i »Slesvig delt« (1922) over for sine to kolleger at have erklæret, at han vilde støtte en eventuel bevægelse syd for Skelbækken. I hans betænkning om grænsespørgsmaalet af 10. nov. 1918 er der ikke taget et saadant forbehold.

Mens disse betænkninger fandt udelt tilslutning i Haderslev og Aabenraa, erklærede i Tønder 10 af 20 mødedeltagere ikke at kunne gaa med til paa forhaand at fastlægge en afstemningsgrænse, og Sønderborgudvalget udtalte, at det maatte være en selvfølge, at saafremt der fra egnene syd for afstemningsgrænsen kom ønsker derom, skulde de have lov til at udøve deres selvbestemmelsesret.

I *Flensborg*, hvor betænkningen vakte bestyrtelse, vedtoges et par dag efter en resolution, der krævede af Vælgerforeningen, »at ingen Del eller Dele af vort Folk paa Forhaand afskæres fra at udøve Selvbestemmelsesretten«.

Paa selve Vælgerforeningsmødet den 16. nov. redegjorde H. P. Hanssen for situationen og stillede derefter den foreslaaede grænselinje til drøftelse. Efter at et forslag om en kommunevis afstemning til Dannevirke var forkastet, blev spørgsmaalet om Vælgerfor-

eningens stilling til Mellemslesvig med Flensborg rejst. Der viste sig en stærk stemning for Mellemslesvig, som bl. a. foreningens næstformand *P. Grau* gav udtryk: »Det vilde være en Skandale af Rang, en Skamplet, vi aldrig kunde vaske af, hvis vi ikke undte vore Landsmænd i Mellemslesvig den Selvbestemmelseret, vi kræver for os selv«.

Resultatet af forhandlingerne sammenfattedes derefter i »*Aabenraa-resolutionen*«, som drøftedes videre den næste dag; efter en ret heftig diskussion af dens 5. punkt, vedtog man resolutionen, hvis fire første punkter omhandler Nordslesvig:

»1. Vi ønsker det nordslesvigske Spørgsmaal løst paa den Maade, at Nordslesvig opfattes som en Helhed, hvis Befolkning ved at stemme med Ja eller Nej tilkendegiver, om den vil genforenes med Danmark.

2. Nordslesvig er den Del af Hertugdømmet Slesvig, der ligger Nord for en Linje, som gaar fra Sydpynten af Als indad Flensborg Fjord til Kobbermøllebugten op langs Krusaadalen, Sønden om Frøslev saaledes, at Padborg bliver Grænsestation, og derpaa følger Skellet mellem Slogs og Kær Herred, Skelbækken og til sidst Sønderaaen og Vidaaen til dens Bøjning mod Nord, hvorfra den gaar lige ud til Vesterhavet og videre ud om Nordpynten af Sild.

3. Stemmeret har alle over 20 Aar gamle Mænd og Kvinder, som a) er født og har hjemme i Nordslesvig, b) har boet i Nordslesvig i mindst 10 Aar, c) er fødte i Nordslesvig, men udviste af de hidtilværende Magthavere.

4. Stemmeretten udøves skriftligt under Former, som sikrer hver enkelt fri Viljesytring. De hidtilværende Myndigheder maa ikke øve Indflydelse paa Afstemningen.

5. Vi betragter det som en Selvfølge, at tilstødende Distrikter i Mellemslesvig, som rejser Kravet, har Ret

til ved en særskilt Afstemning at tilkendegive, om de ønsker at komme tilbage til Danmark.»

Efter de 61 underskrivere tiltraadte advokat Ravn, Flensborg, og gaardejer P. Budach, Hornskov, resolutionen med følgende forbehold: »at a) Flensborg efter vor Mening hører med til Nordslesvig, om end ikke til det danske Nordslesvig, b) den eventuelle Afstemning i de tilstødende Distrikter efter vor Mening bør ske samtidig med Afstemningen i det danske Nordslesvig.«

Et interessant supplement til resolutionens punkt 2 er H. P. Hanssens dagbogsnotits fra 11. sept. 1914: »Jeg tog i Gaar Eftermiddags i Bil til Flensborg. M. Andresen ledsagede mig. Ved Krusaa lod vi Bilen holde og besaa Terrænet til begge Sider af Landevejen. Vi var enige om, at her vilde Danmarks Grænse blive sat efter Krigen, hvis Pragfredens § 5, som vi begge haaber, bliver udført.« —

Med denne resolution var der truffet langtrækkende afgørelser. Da først den danske regering og derefter fredskonferencens sønderjyske sektion fulgte Vælgerforeningens afgørelse, vil det i virkeligheden sige, at de trufne beslutninger blev bestemmende for grænsedragningen mellem Danmark og Tyskland.

De to historiske dage sluttede med det store møde i »Folkehjem«s sal og have. I tusindvis var folk stævnet til Aabenraa. De var præget af en glæde, som hverken var overmodig eller støjende, men dog lyste ud af hvert ansigt — »som ventede de Forkyndelsen af den nær forestaaende Befrielse« (Flensborg Avis). For tre tusinde tilhørere holdt H. P. Hanssen sin store tale, som griber lige stærkt, hver gang man vender tilbage til den. Først mindedes han ofrene, de tusinder der blev derude, derefter gjorde han rede for stillingen og med sin lykkelige evne til at finde udløsning for øjeblikkets

stemning i citater fra nordisk digtning samlede han tilsidst den lydhøre og taknemlige skares følelser i Bjørnsons vers: Alt, hvad Fædrene har kæmpet — Mødrene har grædt — har den Herre stille læmpet — saa vi vandt vor Ret.

Det næste træk var den danske regerings. Den henvendte sig 12. dec. 1918 til de allierede med en officiel anmodning om at faa det nordslesvigiske spørgsmaal forelagt paa fredskonferencen. I løbet af det næste aar gravede grænsestriden sine bitre furer gennem hele landet, særlig dybe i Sønderjylland. Da standpunkterne afklaredes, stod *tre retrninger* over for hinanden.

»*Aabenraa-folkenes*« program forelaa konsekvent og klart over for offentligheden i oktoberadressen og H. V. Clausens pjece »Før Afgørelsen«: Hvor den historiske udviklingsproces gennem nogle aarhundreder — fremmet af dansk vanrøgt og tysk ekspansion — havde sat et kultur- og nationalitetsskel mellem Nordslesvig og Sydslesvig, kunde en retfærdig grænse drages ved en fri afstemning; det vilde være en ulykke for Danmark at faa en talstærk tysksindet befolkning inden for rigets grænser; kun det danske Nordslesvig, intet derudover ønskedes forenet med Danmark; og endelig afskrev H. V. Clausen og hans tilhængere Mellem- og Sydslesvig som nationalt tabt land, »Afgørelsens Porte er for længst slaaet i.«

Modstanderne mod Clausen-linjen dannede ikke nogen enig eller fast blok. De var enige om at vedkende sig forpligtelserne over for Mellem- og Sydslesvig, og at selvbestemmelsesretten burde udstrækkes til egnene syd for den planlagte grænse. Det bidrog til at gøre striden saa bitter, at den svage danskhed dernede paa samme tid maatte kæmpe paa to fronter mod den stærke tyskhed og mod den i vide danske kredse udbredte opinion.

Flensborg-bevægelsen betonedede byens ældgamle

danskhed og dens rige danske minder og gjorde dernæst økonomiske og kommercielle argumenter gældende. Man pegede paa den saakaldte afstemningsgrænse af 1867, der viste dansk flertal syd om Flensborg, før erobrernes voldspolitik satte ind. Ved at trække afstemningsgrænsen nord om byen godskrev man saa at sige modstanderne resultaterne af et halvt aarhundredes fortyskningsarbejde.

Ogsaa *Dannevirke-bevægelsen* lagde større vægt paa historiens vidnesbyrd end paa sproget og sindelaget som det bestemmende. Til Dannevirke var kulturgrunden dansk, befolkningen var af dansk rod; bevægelsens tilhængere troede paa en tilbagevinden af den fortryskede befolkning, der oprindeligt var dansk, men ved fortidens fejl var gaaet nationalt tabt.

Det maatte efter Aabenraa-mødet være maalet at faa Flensborg og Mellemslesvig til at rejse fordringen om afstemning. Den 18. nov. dannedes *Mellemslesvigsk udvalg* med *Andreas Grau* som sekretær; hans pjece om Mellemslesvig virkede stærkt og aabnede øjnene paa mange for spørgsmaalets berettigelse. Trods mødeterror fra tysk side fik man hurtigt samlet godt 4.200 underskrifter i Flensborg og landdistrikterne paa udvalgets *petition*, som blev indgivet til regeringen dec. 1918, og hvori krævedes distriktsvis afstemning i Mellemslesvig.

Vælgerforeningen sluttede sig i sin 2. *Aabenraa-resolution 30. dec.* til dette krav og gjorde derved arbejdsgrundlaget tryggere for danskheden i Mellemslesvig. I samme resolution protesterede foreningen mod de tyske overgreb, der gjorde selvbestemmelsesretten illusorisk for det danske Mellemslesvigs vedkommende, og gjorde opmærksom paa, at den danske befolkning under saadanne forhold ikke kunde haabe at opnaa sin nationale ret ved en afstemning.

I tiden mellem dette og det tredje vælgerforeningsmøde arbejdede *Flensborg-bevægelsen* under højtryk,

da alle regnede med en snarlig grænsedragning. Flensborg- og Dannevirkefolkene gik sammen i kravet om en græselinje sønden om Flensborg. Bølgerne gik højt ud over landet. Flensborg-bevægelsens resolution, udformet af historikeren *Vilh. la Cour*, krævede enten en betryggende afstemning eller anerkendelse af regeringens pligt til at sikre byens genforening med Danmark, og den fandt tilslutning paa en række store møder landet over.

Aabenraa-folkene rejste ogsaa en mødekampagne, hvor man hævdede, at Flensborg-resolutionen var et brud paa selvbestemmelsesretten, og at et overvejende tysk Flensborg i Danmark vilde betyde en fare i fremtiden.

Hele dette stærke røre for og imod viser, hvor alvorligt og vanskeligt et problem det var for mange, som paa en gang vilde være tro mod vort folks historie og mod nutidens liberale og demokratiske retfærdighedsprincipper.

Et forsøg paa at faa etableret en fælles dansk front blev gjort paa et møde paa *Askov højskole* i jan. 1919, hvor de forskellige parter mødtes. Muligheden for at skabe enighed om en grænse syd om Flensborg med opgivelse af Dannevirke-kravet blev dog ikke realiseret.

Regeringens svar den 20. jan. 1919 til det mellemslesvigske udvalg indeholdt løftet om at bringe dets ønske om afstemning frem for de allierede. I en instruks til gesandten i Paris kammerherre *Bernhoft* af 14. s. m. havde man udtalt, at skulde en afgørelse blive truffet uden afstemning, vilde man nok kunne modtage Nordslesvig og enkelte sogne syd derfor med utvivlsomt dansk flertal, men derimod ikke Flensborg. Regeringens ønsker var udtrykt i rigsdagsresolutionen af 23. okt. 1918, Vælgerforeningens resolution af 17. nov. og den mellemslesvigske petition.

Det afgørende ord i striden om Flensborg maatte

igen komme fra *Vælgerforeningen*. Forud for dens tredje møde, den 8. febr. 1919, var gaaet nyvalg, det første siden krigsudbruddet. Efter et stort opgør og en langvarig drøftelse enedes man om en kompromis-resolution, som fastholdt kravet om, at grænsspørgsmaalet løses paa grundlag af *folkenes selvbestemmelsesret*, og tilføjede: »Vi betragter det dog som givet, at Flensborg ikke udelukkes fra Danmark, inden den under frie Forhold har haft Lejlighed til at fremkomme med en Tilkendegivelse, som derefter danne Grundlaget for Afgørelsen.«

Til denne væsentlige indrømmelse over for Flensborg-bevægelsen kom en lignende fra regeringens side, idet indenrigsminister *Ove Rode* paa et møde i februar efter ganske vist at have protesteret mod alle forsøg paa indlemmelse af tyske befolkningsdele udtalte, at hvis Flensborg ikke fik lejlighed til at stemme, maatte andre lige saa utvetydige tilkendegivelser kunne træde i afstemningens sted.

Flensborg-bevægelsen havde dermed naaet det mulige under de givne forhold. Det viste sig tillige, at der skulde afholdes afstemning, og efter vedtagelsen af *Vælgerforeningens* februar-resolution afslappedes den heftige diskussion om Flensborg.

Jævnside med agitationen for Flensborg og Mellemslesvig vakte *Dannevirkebevægelsen* uro om grænsspørgsmaalet. Allerede tidligt paa aaret 1918 begyndte »*Sønderjysk Kreds af 1918*« at holde møder for at vække stemning for en tilbagevenden af saa meget som muligt af det gamle hertugdømme. For ikke at splitte havde disse kredse sluttet op om Flensborgretningen til at begynde med. I Sønderjylland var det »*Flensborg Avis*« med redaktør *Ernst Christiansen*, der gik i spidsen for et Danmark til Dannevirke. Da der dukkede formodninger op om en paatænkt international zone langs Kielerkanalen, saa man en mulighed for at skyde Danmarks grænse frem til denne.

Mere samling over bevægelsen kom der, da man med henvisning til selvbestemmelsesretten fremsatte kravet om en »afstemning sydfra«: Landet nord for Dannevirke skulde afstaas til Danmark, men efter en vis frist skulde distrikter med tysk flertal kunne stemme sig tilbage til Tyskland. En adresse med dette indhold samlede 116.000 underskrifter, og planen vandt ogsaa en vis tilslutning i tysksindede sydslesvigske kredse, for hvilke økonomiske motiver, gammel lokalpatriotisme og en vis antipreussisk følelse synes at have været bestemmende.

Dannevirke-tilhængerne sendte i januar 1919 overlæge *Jonas Collin* og senere grev *Bent Holstein* til Paris med mandat til at arbejde for deres synspunkter paa fredskonferencen. Denne traadte sammen i januar 1919 og overdrog løsningen af det nordslesvigske spørgsmaal til *den belgiske kommission*, hvis formand var *André Tardieu*.

Kammerherre *Bernhoft* og magister *H. V. Clausen*, der af regeringen var blevet tilforordnet Bernhoft som sagkyndig raadgiver, forelagde regeringens standpunkt i overensstemmelse med instruksen af 14. jan. (se side 131), der byggede paa rigsdags- og vælgerforenings-resolutionerne, og overlæge Collin indgav et memorandum om tilbagegivelse af Mellemslesvig til en linje Sli-Dannevirke-Husum uden afstemning.

Efter at Bernhoft havde foreslaet, at en af slesvigerne valgt deputation skulde komme til Paris for med større vægt at give udtryk for deres ønsker, afsendtes den kongerigsk-sønderjyske delegation til Paris i marts. Dens ti medlemmer var repræsentanterne for de fire politiske partier (*Munch, Bramsnæs, Neergaard, Foss*), for Nordslesvig (*H. P. Hanssen, N. Nissen*), for Mellemslesvig (*Kloppenborg-Skrumsager, A. Grau*) og endelig etatsraaderne *H. N. Andersen* og *Glückstadt*, motiveret med deres internationale forbindelser og finansielle indsigt. Den fik foretræde for

kommissionen den 6. marts og udtalte sig overfor denne om en række praktiske spørgsmål, hovedsagelig vedrørende den kommende afstemning og sikringen af dens frihed.

Den nærmere udformning af afstemningen laa nu i fredskonferencens haand. Den fulgte det danske forslag undtagen paa to væsentlige punkter, en ændring i stemmeretsreglerne (se side 139) og tilføjelsen til afstemningsomraadets to zoner af *en tredje zone*, omfattende landet til Dannevirke-Ejder, hvor der ogsaa skulde holdes afstemning. Først da fredsbetingelserne overleveredes til de tyske delegerede den 7. maj, blev bestemmelsen om denne 3. zone kendt for den danske offentlighed. Den var blevet strengt hemmeligholdt for den danske gesandt, medens Dannevirke-bevægelsens repræsentanter, *Jonas Collin* og *Bent Holstein*, gennem deres franske forbindelser var underrettet herom, ligesom prof. *Paul Verrier* var kendt med ændringen. Den maatte ses som en foreløbig sejr for Dannevirke-bevægelsen.

Som det blev udtalt i Paris, stod man i det slesvigske spørgsmål i en anden stilling end den, der forelaa i de andre kommissioner: » . . . vi staar nemlig over for en regering, som i modsætning til, hvad tilfældet plejer at være, forlanger mindre, end den vilde have ret til at kræve.«

I denne for stormagterne ejendommelige situation har Dannevirkebevægelsens talsmænd vundet fremgang for deres sag ved at henvise til selvbestemmelsesrettens princip og til de mange petitioner fra Mellemslesvig og Ejdersted. Tillige har en vis mistillid fra de allieredes side til den danske regering, især til dennes udenrigsminister *Erik Scavenius*, spillet ind.

Meddelelsen om 3. zone vakte voldsom bevægelse baade i Danmark og i Sønderjylland. Kammerherre Bernhoft udbad sig en udtalelse om, at regering og rigsdag stod fast paa det hidtilværende grundlag »og

ikke vil godkende Indlemmelse i Danmark af Egne, som aldrig fra den Tid Modsætningen mellem Dansk og Tysk blev bevidst, har vist Spor af dansk Nationalfølelse,« og efter et fortroligt rigsdagsmøde — det tredje om det slesvigske spørgsmaal — vedtog regeringspartierne og venstre mod de konservatives stemmer, at man fastholdt ønsket om afstemningsomraadet som udtrykt i den tidligere henvendelse fra regeringen, rigsdagen og vælgerforeningen i Sønderjylland. Bernhoft forelagde denne udtalelse for fredskonferencen og skønt den belgisk-slesvigske kommission enstemmigt fastholdt sin oprindelige indstilling, blev 3. zone strøget i »de fire stores raad«. Slettelsen skyldes dog overvejende storpolitiske taktiske grunde, idet sejrherreerne ønskede at demonstrere deres villighed til at gaa ind paa Tysklands ændringsforslag — ganske vist paa et for dem uvæsentligt punkt.

I sønderjysk presse og navnlig i Vælgerforeningen førte 3. zone-diskussionen til, at modsætningerne blev trukket haardt op, og striden mellem Aabenraa- og Dannevirke-retningen førtes med voksende bitterhed. Ved Vælgerforeningens tilsynsraadmøde den 30. maj kom det til skarpe sammenstød, flertallet (34) støttede regeringen, mens mindretallet (22) holdt paa Dannevirkelinjen. Det lykkedes ikke at skabe samling, trods bestræbelserne fra begge sider, og selv om man maatte kunne se, at den fortsatte strid kun kunde være til gavn for den fælles modstander.

Ny strid vakte H. P. Hanssens indtræden i ministeriet Zahle den 24. juni 1919 som minister for sønderjyske anliggender. Naturligvis fandt alle udnævnelserne sagligt forsvarlig, men den blev af regeringens modstandere opfattet som en partipolitisk manøvre, især da den lige til det sidste var blevet hemmeligholdt. Døningerne af striden prægede baade i Danmark og i Sønderjylland grænsedebattens næstsidste fase, kampen om 3. zones rømning af tyske embedsmænd og tropper.

Da den endelige fredstraktat forelaa i rentryk, viste det sig, at 3. zone var slettet baade som afstemnings- og rømningsomraade. I kongeriget blev bortfaldet af 3. zones rømning kun lidet paaagtet til at begynde med, men efterhaanden som de tysksindede, især i 2. zone, genoptog de gamle kampmetoder og blev mere og mere aggressive, voksede frygten fo., at afstemningens frihed i disse egne vilde blive illusorisk.

Vælgerforeningen vedtog den 4. juli en resolution, som udtalte, at det af hensyn til betryggende afstemningsforhold var en bydende nødvendighed, at rømningen ikke standsedes faa km. sønden for Flensborg. Men da foreningens flertal i det følgende møde den 28. juli forkastede et forslag om at tilstille regering og rigsdag 4. juli-resolutionen og afviste rømnings-spørgsmaalets genoptagelse, idet man opfattede agitationen herfor som et forsøg paa igen at opnaa afstemning i 3. zone, førte striden til Vælgerforeningens sprængning. Flensborg-gruppen krævede nemlig nyvalg til tilsynsraadet, hvilket Aabenraa-folkene modsatte sig ud fra den opfattelse, at en valgkamp vilde skade afstemningsresultatet. Derefter nægtede mindretallet at deltage i tilsynsraadets møder. Alle maatte føle det som en sorg, at grænsestriden havde slaet saa dybe saar.

Da det trak ud med fredstraktatens ikrafttræden, cnedes man om en *reorganisation af Vælgerforeningen* med nyvalg til tilsynsraadet. Valget fandt sted 30. nov. 1919, og resultatet blev, at Flensborggruppen blev den største med 28 mand, hvoraf de 8 fra Flensborg Amt, Aabenraagruppen fik 26 mand valgt, og »Sønderjysk Arbejderforening« valgte 6 repræsentanter; da denne sidste gruppe støttede H. P. Hanssens politik, havde han stadig et lille flertal. Bestyrelsen og æresmedlemmerne fordelte sig nogenlunde ligeligt paa de to grupper.

Sit sidste større møde — og et af de mest bevægede

i foreningens historie — holdt tilsynsraadet 13. dec. 1919. Oppositionen samlede sine synspunkter i en kritik af ministeriet Zahles grænsepolitik og af H. P. Hanssens holdning over for Flensborg og Mellemslesvig. H. P. Hanssen præciserede sin linje som den *nationale* selvbestemmelsesrets og manede til maadehold af hensyn til fremtiden.

Efter en tillidserklæring, der vedtoges med 35 stemmer mod 31, erklærede H. P. Hanssen, at han vilde fortsætte som minister; derefter vedtoges enstemmigt en ny rømningsresolution, der lige saa lidt som de foregaaende fik nogen betydning, da fredskonferencen erklærede, at sagen ikke kunde genoptages. —

Den 28. juni 1919 underskrev Tyskland fredstraktaten i spejlsalen i Versailles. 10. januar 1920 traadte traktaten i kraft, den internationale kommission bestaaende af en engelsk, en fransk, en norsk og en svensk repræsentant (et femte medlem skulde U. S. A. have udnævnt, men det amerikanske senat nægtede at godkende fredstraktaten) overtog styret i afstemningsomraaderne med sæde i Flensborg, nye embedsmænd blev indsat, et plebiscit-politikorps overtog ordenens opretholdelse, og allierede besættelsestropper gik i land fra en engelsk-fransk eskadre.

Fra vaabenstilstanden til afstemningen i 1. zone forløb 15 maaneder, paa mange maader en trang ventetid og uheldig for det praktiske liv. Krigtidens følger følte stærkere, nu man med utaalmodighed saa frem til befrielsen.

Tungest virkede varemanglen og den pengemæssige usikkerhed. Byerne led nød; bøndernes aflevering af korn og kvæg og den private godgørenhed kunde langt fra give nok. Derfor blev der sat et storstilet hjælpearbejde i gang fra Danmark, det meste samledes i *Sønderjysk Fonds Centralkomite*, hvis hoveddrivkraft til at begynde med var »Dannevirke«s tidligere redaktør, etatsraad *Hiort-Lorenzen*.

For landsdelens kapitalforhold fik overgangstiden skæbnsvanger betydning fremover. Med varcknaphed og efterspørgsel fulgte vedvarende prisstigning; den synkende markkurs gav sig samme udslag og havde en række andre uheldige konsekvenser; en betydelig hausespekulation satte ind og efterlod sig beske virkninger, da det hele blev lamperøg ved det tyske pengevæsens sammenbrud.

Ved krigens slutning stod marken til godt halvtreds øres værdi, et aar senere var den sunket ned under tyve, men da man som sagt ventede markstigning igen, laante mange landmænd kroner og afbetalte deres markgæld med dem eller brugte dem til driftsforbedringer. De, der skulde leve af deres kapital, blev fattige i takt med markens fortsatte fald, og de, der skulde forrente kronelaan eller betale tjenestefolk løn i kroner, maatte arbejde med underskud i den lange overgangstid. Mange haabede paa, at Danmark vilde overtage alle markkapitaler til parikurs og beholdt derfor deres mark. Resultatet for alle kapitalejere blev inflationens sikre følgesvende: fattigdom, usikkerhed, ringeagt for penges værdi. Der var ikke adgang til prioritetslaan, mange laante paa dyre veksler og regnede med fortsat højkonjunktur. Ved genforeningen stod landsdelen uden kapital, som nu maatte tilføres fra det øvrige land. For arbejderne blev overgangstiden særdeles trang; de fik deres løn i mark, mens deres elementære livsfornødenheder efterhaanden ansattes til kronepriser. For at standse denne ulykkelige udvikling indførte den internationale kommission omsider *kronemønten* den 14. maj 1920.

Under alt dette forberedtes genforeningens praktiske gennemførelse paa administrative, kulturelle og økonomiske omraader. Vælgerforeningen nedsatte i begyndelsen af 1919 en række udvalg, der skulde arbejde med disse problemer, og i Danmark fik et rigsdagsudvalg paa 20 medlemmer overdraget at behandle

de ydrepolitiske spørgsmaal i forbindelse med genforeningen, mens samtidig et »sønderjysk udvalg« ned-sattes til at forberede den nødvendige lovgivning; arbejdet hermed paabegyndtes af kabinetssekretær, kammerherre *Krieger* med cand. jur. *Martin Hammerich* som sekretær og henlagdes senere paa aaret under det midlertidige sønderjyske ministerium under H. P. Hanssens ledelse.

Det var meget store opgaver, der laa for. Vanskeligt var som berørt ordningen af det økonomiske liv med dets forskellige interessegrupper. Derimod var der fra alle sider enighed om hovedlinjerne for den kulturelle lovgivning. Samtidig med at dansk kulturliv frit kunde udfolde sig paa alle omraader, ønskede man at give det tyske mindretal den mest vidtgaaende frihed at leve under. Det var »klosterpolitikernes« tanker, der nu fik liv (se side 41), støttet til den liberalisme, som i de sejrende stater fik saa stærke udtryk i skrift og tale.

2. AFSTEMNINGSTIDEN.

I Versaillestraktatens §§ 109—114 er reglerne for afstemningen fastsat stort set i overensstemmelse med Aabenraa-resolutionen: Stemmeret skulde tilfalde alle personer uden hensyn til køn, naar de opfyldte følgende betingelser: a) at være fyldt 20 aar, den dag fredstraktaten træder i kraft, b) at være født i den zone, hvor folkeafstemningen skal finde sted, eller at være bosat der siden en dato, der ligger forud for den 1. januar 1900, eller at være blevet udvist af de tyske myndigheder uden at have bevaret sin bopæl dér (jfr. side 127).

Den vigtigste, og for danskheden meget skadelige ændring, var den, at alle, der var født i landsdelen, fik stemmeret. Det betød især, at tusinder af tjenestemandsbørn, der var født under deres forældres forbi-

gaaende ophold i Sønderjylland, kom rejsende og afgav deres stemme for Tyskland; børn født i en tilfældig gøglervogn paa turné i landsdelen fik samme ret som den rodfaste befolkning. Denne beklagelige fejl i traktaten skete i juristkommissionen, og desværre stilledes afstemningsreglerne i skygge af den lidenskabelige diskussion om 3. zone og rømningen, saa at, da debatten om stemmeretsregler tog fat, var fredstraktaten endeligt udformet, og skaden kunde ikke gøres god igen. »Den danske regering intervenerede i tiden mellem 7. maj og 16. juni for at hidføre en ændring i præliminærtraktaten, hvorved bestemmelserne om 3. slesvigske zones adgang til udøvelse af selvbestemmelseretten bortfaldt. Der er overhovedet ikke paa noget som helst tidspunkt fra dansk side blevet rejst indvendinger mod afstemningsreglerne«. (Tardieu).

En stormende og sludfuld februardag (10. februar 1920) sagde Nordslesvig farvel til den tyske ørn. Valgdeltagelsen i første zone var meget stor: af ca. 111.000 stemmeberettigede afgav ca. 101.000 deres stemmer, og af dem var ca. 75.431 (74,9 pct.) for Danmark og 25,329 (25,1 pct.) for Tyskland; af de tilrejsende, hvis tal øgedes i tysk favør, jo længere man kom sydpaa, var ca. 17,400 nordfra og ca. 12,100 sydfra. Haderslev havde dansk flertal, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Højer tysk; paa landet var der tysk flertal i tre landsogne (Højer landsogn, Ubjerg og Tinglev), alle de andre sogne havde dansk flertal.

I hele Danmark vakte sejren dyb glæde. Paa tysk side gav man dog ikke op. Regierungsrat Tiedje udarbejdede et grænseforslag paa basis af afstemningen, hvor grænselinjen afskar det sydligste af 1. zone fra Danmark. Dette forslag om *Tiedjelinjen*, som forekom tyskerne at stemme bedre med nationalitetsprincippet end den Clausenske linje, blev den 27. marts overgivet til den internationale kommission, men fik ingen indflydelse paa grænsedragningen.

Nu skærpedes agitationen baade fra dansk og tysk side til den sidste kamp i *anden zone*. Vilkaarene for danskheden var meget vanskelige, den tyske terror voksede. Uroen for det kommende afstemningsresultat fandt udtryk i fornyede henvendelser om rømning af 3. zone, og i en henstilling til rigsdagen om at virke for, at ikke-rømningen af 3. zone blev taget i betragtning ved vurderingen af resultatet i 2. zone. Paa dette

sene tidspunkt blev der dog ikke foretaget noget skridt i anledning af disse ønsker.

Den 14. marts blev en bitter skuffelse for danskheden. Et stort arbejde var blevet gjort, men man havde næret for lyse forhaabninger. I hele 2. zone blev der afgivet 51.724 stemmer for Tyskland (80,2 pct.) og 12.800 for Danmark (19,8 pct.), ialt 64.524 stemmer. I Flensborg by talte de danske 8.944 stemmer, mens der var 27.081 tyske; af de tilrejsende i Flensborg havde 1.349 stemt dansk og 7.695 tysk. Dansk flertal var opnaaet i tre kommuner paa Før, mens kun et par grænsesogne havde en større dansk minoritet.

Trods afstemningsresultatet arbejdede de Flensborginteresserede kredse i Sønderjylland og Danmark stadig paa at vinde Flensborg og det nordlige Mellemsiesvig for Danmark. Dels byggede man paa fredstraktatens ord om, at der ved grænsedragningen skulde tages ogsaa geografiske og økonomiske hensyn, dels rejstes den tanke at kræve anden zone sat under international overhøjhed i en aarrække, hvorefter en ny afstemning skulde holdes.

H. P. Hanssen og regeringspartierne stillede sig dog afvisende og holdt paa, at der paa basis af afstemningen maatte træffes en endelig afgørelse. Imidlertid gav striden om Flensborg næring til de indenrigspolitiske modsætninger, der førte til, at Kongen den 29. marts afskedigede ministeriet Zahle. Dagen efter dannedes ministeriet Liebe, der førte visse forhandlinger for »at undgaa et tysk Flensborg lige uden for Danmarks Grænse«. Det afløstes faa Dage efter af forretningsministeriet M. P. Friis, som kun havde den opgave at fungere, indtil et nyt rigsdagsvalg kunde afholdes.

Den internationale kommission modtog fra Vælgerforeningens Flensborggruppe en henvendelse om, at 2. zone maatte komme til Danmark, og hvis dette var ugørligt, foreslog man 2. zone styret som folkeforbundsomraade. Kommissionen ventede nogle dage med

at afgive sin indstilling til det øverste raad i Paris, men henholdt sig iøvrigt til sit begrænsede mandat, og den 16. april underskrev kommissionens medlemmer indstillingen i det slesvigske spørgsmaal, der gik ud paa, at 1. zone skulde overdrages Danmark, 2. zone skulde blive ved Tyskland. Rigsdagsvalget den 26. april gav oppositionen flertal, og da den nye regering, venstreministeriet *Neergaard*, tog det standpunkt at modtage en eventuel internationaliseringsordning af Mellemslesvig, støttede den disse planer over for de allierede. En mellemslesvigsk delegation, ledet af redaktør Ernst Christiansen, rejste til Paris i begyndelsen af maj for at arbejde for internationaliseringsplanen, og regeringen udsendte professor *Vinding Kruse* med den opgave at bistaa og vejlede delegationen og være bindeled mellem denne og gesandtskabet. Imidlertid havde fredskonferencen truffet sin afgørelse i overensstemmelse med den internationale kommissions indstilling, saa regeringsskiftet i Danmark kom i alt fald for sent til at kunne faa indflydelse paa afgørelsen.

Den endelige overdragelse af det af Tyskland afstaaede omraade ved dets nordgrænse skulde efter fredskonferencens bestemmelse ske ved en *tresidet traktat* mellem de allierede, Tyskland og Danmark. Derved vilde man opnaa, at Tyskland ogsaa overfor Danmark formelt godkendte den nye grænse. I denne traktat lykkedes det den mellemslesvigske delegation at opnaa enkelte fordele for den mellemslesvigske befolkning, saaledes en lettere adgang til dansk *statsborgerret* og *politisk amnesti* fra 11. nov. 1918 (§§ 3 og 7). § 2 rummede den vigtige bestemmelse om, at de til Danmark afstaaede landsdele var uafhængelige uden Folkeforbundsraadets samtykke og fastslog derved det slesvigske spørgsmaals europæiske karakter.

Traktaten skulde være underskrevet inden 15. juni, men først var der ministerkrise i Tyskland, og senere forhalede Tyskland sin underskrift under paaskud af,

at overdragelsestraktaten paa visse punkter gik ud over Versaillesstraktatens bestemmelser.

Fra den 16. juni overgav den internationale kommission igen styret i 2. zone til den preussiske forvaltning. De danske Mellemslesvigere blev paa deres post og tog kampen op paany. Gaardejer *Budach*, Hornskov, gav klart udtryk for beslutningen om at blive: „. . . Jeg har haabet saa stærkt som nogen paa, at alle Danske skulde komme med hjem til Danmark. Men jeg vil ikke forlade den Jord, jeg bor paa. Blev vi end skuffede denne Gang, og skuffede haardt, saa vil jeg blive og hævde mig som dansk Mand, mens jeg haaber paa bedre Dage. End en Dyst tør vel Dansken ride, end en Dyst . . .“

15. juni 1920 kundgjorde den franske udenrigsminister *Millerand* paa de allierede magters vegne suverænitets overgang til den danske stat og med denne de facto overdragelse ophørte den internationale kommissions myndighed ogsaa i »de sønderjyske landsdele«.

Omsider blev man ked af at vente paa Tysklands underskrift, og den 5. juli skete den juridiske overdragelse af suveræniteten — kun tosidigt — i det franske udenrigsministerium. Kammerherre *Bernhoft* gav ved denne lejlighed udtryk for Danmarks dybe taknemlighed overfor de allierede magter:

„. . . At den største del af den danske befolkning i Slesvig nu atter genføres med moderlandet, skyldes udelukkende de retfærdighedsprincipper, der gennem de allierede og associerede magters uhyre ofre bragtes til endelig sejr . . . De allierede magter har ved deres handling i dag sat sig et æresminde, der ikke kan forvitte.“

3. NORDSLESVIGS GENFORENING.

Sommeren 1920 prægedes af en kæde af festligheder og møder i anledning af »den største stund vort slægt-

led har oplevet.« D. 9. juli underskrev kong *Christian X* paa Amalienborg overdragelsestraktaten mellem Danmark og de allierede og de love, der var vedtaget af rigsdagen om Nordslesvigs indlemmelse. Det samme dag udsendte kgl. budskab udtalte en dybtfølt tak til de sejrende magter og til sønderjyderne for deres trofasthed.

Dagen efter, den 10. juli 1920, red Kongen over den gamle grænse paa sin hvide hest og blev budt velkommen i Sønderjylland af de nordslesvigske landboforeningers formand, *P. J. Refshauge*. Og den 11. juli mødtes i Dybbøl skanser en mangetusindtallig skare med kongen, regeringen og rigsdagen i spidsen til »det største og mærkeligste folkemøde, der er set i Danmark.«

Naar det paa grund af den bitre indre strid ikke blev sønderjydernes talsmand gennem de mange udlændighedsaar, *H. P. Hanssen*, der tolkede folkets følelser og gav kong *Christian* sønderjydernes troskabsløfte paa Dybbøl, kunde ingen have talt mere betagende end grev *Schack*:

«. . . og kommer vi hjem færre og fattigere, end vi drømte, og blandes Afskedssmerte i Gensynets Glæde paa denne Dag, der er dog noget, der er stærkere: Kærligheden, som forener i Adskillelsen og gør Genforeningen hellig . . . Det store Budskab, Genforeningen bringer for os Sønderjyder, er, at vi nu ikke mere skal bære dette Navn, men bliver Danske, ikke kun i Sind, men ogsaa af Navn . . . Vi skal være Dig gode og trofaste Sønner og Døtre, Danmark! Det lover vi Dig i Dag, og det giver vi Dig Haandslag paa, Kong *Christian*. Ja, om Kongen samler vi os i denne Stund, den største, vor Slægt har oplevet . . .«

Efter grev *Schacks* tale fik kongen overrakt det danske flag, der som det sidste blev strøget i Sønderborg i 1864. Kongen udtrykte baade tak og velkomst til Nordslesvigerne: ». . . Indtag eders Sæde iblandt os,

hvor eders Plads saa længe stod tom, og byg i Fællesskab med os Danmarks Fremtid.«

Derefter talte *H. P. Hanssen*, *P. Grau* og *H. Lorenzen*, den sønderjyske arbejderforenings formand, og paa den danske stats vegne talte folketingets formand, *Pedersen-Nyskov*, og statsminister *Neergaard*, som aflagde et løfte om Danmarks fremtidige stilling over for de danske sydslesvigere: ». . . Det kan jeg sige paa Regeringens Vegne, ja, jeg tør sige paa hele det danske Folks Vegne, de skal ikke blive glemte.« — Ved *Krusaa*, ved det nye grænsekel, hilste danske *Flensborgere* kongen den næste dag, det blev et stille bevæget møde, Kongeparret fik overrakt en blomsterhilsen: Forposterne haaber og venter.

IV

MELLEMKRIGSPERIODEN

Grænseafgørelsen i 1920, der betød det historiske synspunkts resignation overfor nationalitetsprincippet, hviler traktatligt paa *Versaillestraktaten af 28. juni 1919* og den »tosidede« *overdragelsestraktat af 5. juli 1920* mellem de allierede og Danmark. Følgen deraf maatte være, at det var en væsentlig udenrigspolitisk interesse for Danmark at være med til at styrke og bygge videre paa den internationale ordning, der base-redes paa *Versaillestraktaten*. Dansk udenrigspolitik var fremdeles præget af, at det tyske rige var vor nærmeste stormagtsnabo, selv om Tyskland til nazismens magtovertagelse 1933 magtpolitisk var sat mere eller mindre ud af spillet. Og hensynet til vor sydlige nabo fik ogsaa en væsentlig indflydelse *paa den nationale udvikling i grænselandet*.

Da genforeningsfestlighederne var afsluttet, var der mange, der gik ud fra, at de særlige sønderjyske problemer inden for Danmark var løst, landsdelen var statsretligt indlemmet, flertallet var dansk, det tysk-sindede mindretal fik tilsikret kulturel frihed, altsaa var alt i orden. Endog H. V. Clausen regnede med, at hjemmetyskeriet vilde forsvinde som dug for solen, og med en vis lettelse saa han hen til den dag, da »den evindelige nationale kamp« kunde ophøre. Det gik anderledes. Nationalitetsbrydningerne fortsatte, i trediveerne stimuleret og farvet af det tredje riges aggressive udenrigspolitik, og dette spørgsmaal, *kampen*

mellem dansk og tysk og det tysksindede mindretals udvikling, er da det væsentligste i Nordslesvigs historie i mellemkrigstiden.

Den sejrende liberalisme og fortrøstningerne om en »ny og bedre verden« satte sit præg paa lovgivningen for og behandlingen af mindretallet, nu skulde der føres en kulturel kappestrid paa lige vilkaar. Det gik saa nogenlunde i tyverne. Men efterhaanden som mindretallet gennemsyredes af nazismen, blev kløften mellem dansk og tysk til en afgrund. Til de nationale og kulturelle forskelle kom nu en forskel i livsanskuelse, i moralske vurderinger, som betød, at grundlaget fra 1920 undermineredes.

Men disse aar er ogsaa *genforeningstiden*, da skelene slettes mod nord, saa dansk og nordisk kultur frit kunde udfolde sig i den genforeningsproces, der maatte kræve lang tid. Der foregik i disse aar en rig udvikling paa *økonomiske, politiske og kulturelle* omraader, som lagde beslag paa manges indsats baade i »det gamle land« og i Nordslesvig. De ydre vilkaar for dette arbejde var ikke lige gode i hele perioden, men trods alle vanskeligheder er genforeningen lykkedes fuldtud; Nordslesvig har levet sig sammen med det danske folkelegeme, men har naturligvis bevaret grænselandets særegne tone. *Grænseboens sind og indstilling* vil ogsaa stadig være præget af grænselandets vilkaar og dets skæbne. Det er nødvendigt at gøre sig dette klart for virkelig at forstaa befolkningen. Den er vant til omskiftelser og derfor vaagen over for farerne, der kan true. Den nationale kamp fremmer enstrenghed og derfor vel ogsaa manglende blik for nuancerne f. eks. i dansk indrepolitik. Den stadige strid med de administrative myndigheder, der gaar hundrede aar tilbage, har afsat en stejlhed og noget vist rethaverisk, som fortsat kan volde vanskeligheder. Grænseboen synes præget af større alvor end de fleste andre danskere. Krig, revolution, genforening og økonomiske

vanskeligheder har sat sine spor i mentaliteten, man omgaaes de aandelige værdier varsomt, med sky for de store ord. Der er dog i det meste af dette kun tale om *nuancer* i karaktertræk, vi erkender som fællesdanske. Det gælder især ogsaa humoren, evnen til at tage tingene med vid og lune, brugen af mellemtoner, som *Troels Lund* kalder det: »vi ynder den indirekte Tale. Vi trænger til en Spøg, just idet Hjertet løber af med os, eller hvor Omgivelserne for stærkt prædiker det modsatte.«

Mens der i tyverne gjorde sig en vis træthed gældende hos mange i »det gamle land« over for grænse-landets opgaver, »dette sønderjyderi«, som det hed nogle steder, medførte *nazismens sejr i Tyskland 1933* en større forstaaelse for nationale spørgsmaal i politisk vaagne kredse og hos mange enkeltpersoner baade i Nordslesvig og i det øvrige Danmark. Man begyndte at forstaa, at det betød en kamp mellem to verdener, og at Nordslesvig var den første kampplads mellem det nordiske livsgrundlag og diktaturideerne. Naar den nordslesvigske danskhed ved det afgørende valg i april 1939 saa klart bekendte kulør, maa æren for dette for en stor del tilskrives den nordslesvigske arbejderbevægelse, og enkeltpersoner som *Martin Hammerich* og *Peter Marcussen*, der allerede fra 1933 skabte en samling af Nordslesvigs ungdom i bevidst tilslutning til de nordiske idealer og med klar front mod nazismen.

1. PENGEFORHOLDENE.

Den lange ventetid fra nov. 1918 til maj 1920, da kronemønten indførtes, fik særdeles skadelige indvirkninger paa Nordslesvigs pengeforhold. Der var stor pengeregighed ved krigens slutning, og ejendommene steg i pris, hvilket for mange tilslørede den faktiske

forarmelse, der var et resultat af de fire aars udpining af gaardenes og erhversvirksomhedernes ydeevne. De opsparede markkapitaler, der skulde have været brugt til at bringe erhverslivet paa fode igen, blev værdiløse. (Der indestod i 1920 i de nordslesvigske sparekasser og banker knapt en halv milliard mark (1919: 469 mill. mrk.), og Nordslesvigernes *direkte marktab* er opgjort til 120 mill. kr., d. v. s. gennemsnitlig 1 mill. kr. pr. sogn.) Forinden anrettede imidlertid troen paa, at Tysklands valuta vilde rette sig op igen, store ulykker. De tyske mark omveksledes ikke til kroner, da man haabede paa en værdistigning for de tyske penge; senere beholdt man dem i forventning om, at Danmark vilde holde kreditorerne helt eller delvis skadeløse for valutatab efter genforeningen. Debitorerne ønskede hurtigt at blive fri for markgælden ved at optage kronelaan paa vekslers i kongerigske banker. Denne proces begyndte allerede først paa aaret 1919, og til at begynde med høstede markdebitorerne stor fordel ved at udbetale markgælden, men kronevekslerne var dyre, og det trak ud med genforeningen og dermed ogsaa med indførelsen af realkreditinstitutter. Da der endelig i efteraaret 1920 kunde optages kreditforeningslaan, var obligationskurserne meget lave, hvorved gældsbyrden tyngede yderligere.

Kreditorerne fik store tab, for saa vidt som de lod de udbetalte markkapitaler staa i bank eller sparekasse, indtil de var værdiløse. Mange smaa kapitalere mistede derved deres eksistensgrundlag, og staten traadte derfor til med *valutareguleringen*. Da tidspunktet forpassedes for en almindelig omregning af gælden mellem de to implicerede parter, fik valutaudligningen nærmest karakter af en social hjælpeforanstaltning. Godt en snes tusinde andragender om valutaerstatning blev bevilget, og ordningen kostede staten 63 mill. kr. Til dækning af tabene paa markformuerne fra 1914 blev der ydet fuld erstatning (pari) for de

første 5.000 mark, medens tab paa større formuer for den overskydende dels vedkommende godtgjordes efter en aftagende skala, og ingen formue kunde ved erstatning bringes op over 25.000 kr. Ikke-familieforsørgere fik $\frac{1}{3}$ mindre. Samtidig blev der dog givet adgang til renteregulering ogsaa for personer, hvis formue ved kapitalerstatning vilde være kommet op over 25.000 kr.

Markkapitalerne fik ansøgerne lov at beholde. Ved formucopgørelsen pr. 1. jan. 1920 blev de omregnet til kurs $7\frac{1}{4}$. Naar dette tages i betragtning, gav de bevilgede kapitalerstatninger i gennemsnit dækning for 74 pct. af formuerne fra 1914 paa indtil 10.000 m., svarende til en omregningskurs af 66, medens større formuer fik en gennemsnitlig godtgørelse af 52 pct., svarende til en kurs af 46. De fleste lod dog som nævnt markkapitalerne staa i forventning om kursopgang; den udeblev, og den tyske mark brød helt sammen 1923, til trods for at tyske nationaløkonomer hævder, at Tyskland havde haft mulighed for at stabilisere sin valuta.

Der blev rejst stærk kritik af valutaordningen hos dem, der ramtes af markkatastrofen, men i vurderingen maa det tages i betragtning, at Danmark ikke kan gøres ansvarlig for markens sammenbrud, og at ingen økonomisk ordning vil kunne tilfredsstille alle interesserede parter.

Saa godt som al kapital maatte altsaa tilføres nordfra, og *kapitalbehovet* var stort, da virksomhederne skulde bringes paa fode, og bedrifterne for en stor del omlægges. Staten oprettede *Laanekassen for Sønderjylland*, der ydede laan paa moderate vilkaar til handlende, næringsdrivende og landbrugere, der som følge af krigens indvirkninger stod uden driftskapital.

For at de nordslesvigske *banker og sparekasser* kunde opretholde deres virksomhed, stillede staten 21 mill. kr. til raadighed som midlertidige indlaan, sam-

tidig med at bankerne opnaede kreditter hos de københavnske storbanker.

Ved genforeningen organiseredes realkreditte i Nordslesvig efter dansk mønster. De midlertidige kronelaan, der anslaaes til 50—60 mill. kr., var hovedsagelig optaget som dyre veksellaan, men kunde nu afløses af kreditforeningslaan.

Sønderjyllands Kreditforening oprettedes, og ved siden af den virkede syv af de ældre danske kreditforeninger og hypotekforeninger. Langt den største del af laanene er dog ydet af Sønderjyllands Kreditforening. For at støtte obligationskurserne, der laa meget lavt for alle kreditforeninger i 1920 (ca. 78 i 1920—21), opkøbte staten obligationer i et vist omfang og paatog sig ved lov i 1925 en rentegaranti for visse serier af de af Sønderjyllands Kreditforening udstedte obligationer.

Mens priserne under krigen steg og steg, hvorved begreberne om pengeværdi i nogen grad forrykkedes, satte prisaendringen ind især fra 1922. Desuden greb bevægelserne i den danske valuta forstyrrende ind i de økonomiske forholds udvikling. Kronekursen svingede op og ned, indtil den i 1925—26 steg til pari i et uventet tempo. Pengene blev knappe, bankerne krævede deres udestaaende fordringer hjem, og produktionspriserne kunde næppe betale renterne af gælden. Den almindelige misstemning gav stødet til de første urovevælgelser, tyskerne søgte at udnytte situationen ved oprettelsen af *Kreditanstalt Vogelgesang*, mens fra dansk side *Landeværnet*, hvis formand blev gaardejer *Hans Andersen*, Kongsbjerg, tog det første stød af krisen ved at yde laan til landbrugere over hele landsdelen.

Imidlertid nedsattes den sønderjyske realkreditkommission til undersøgelse af realkreditforholdene i det hele. Dens arbejde resulterede først og fremmest i, at staten oprettede *Sønderjydsk Hypoteklaanefond*, som

i de følgende aar udlaante op mod 20 mill. kr. mod sekundær prioritet i landejendomme.

Ved denne og andre kreditaktioner fra statens side lykkedes det at reorganisere gældsforholdene i Nordslesvig paa en betryggende maade, og de følgende aar prægedes af større ro og stabilitet paa pengemarkedet ogsaa under indvirkning fra de forbedrede konjunkturer paa verdensmarkedet.

Men saa begyndte den økonomiske *verdenskrise* først i trediverne at kaste sine skygger ind over Danmark, stærkest over Nordslesvig, hvor modstandsevnen var mindst. De kriseforanstaltninger, som staten iværksatte for hele landet for at imødegaa vanskelighederne, maatte da ogsaa nødvendigvis blive kraftigst udbyggede i Nordslesvig, hvor der ved siden af de almindelige kriselove gennemførtes loven om en særlig *nordslesvigsk rentelepelse 1934*.

Med alt dette lykkedes det i nogen maade at bøde paa krisens virkninger i Nordslesvig ogsaa paa pengeværsets omraade, saaledes at udviklingen i slutningen af trediverne kom ind i et mere stabilt leje. Staten har sammen med landsdelens kreditinstitutioner løst de vanskelige økonomiske opgaver i Nordslesvig paa en forsvarlig og i det lange løb tilfredsstillende maade, saa den økonomiske genrejsning kan siges at være lykkedes.

2. LANDBRUGET.

Landbrugets stilling som det vigtigste erhverv er mere dominerende end i det øvrige land, idet den procentdel af befolkningen, som lever af jorden, er væsentlig større i Nordslesvig. Det nordslesvigske landbrugs særlige vanskeligheder skyldes, at pengemisøren beredte den nødvendige omlægning af driften store vanskeligheder.

Fra slutningen af det 19. aarhundrede var Dan-

marks landbrug det store forbillede, og omlægningen til intensiv drift efter rationelle metoder var i gang før 1914 navnlig i Sønderborg amt, hvor ejendoms- og jordfordelingen var gunstig for en indførelse af danske metoder. I Tønder amt var den ekstensive drift med de store græsningsarealer og studedefodning den overvejende, og i Haderslev og Aabenraa amter var landbruget præget af overgangsformer mellem de to driftsmetoder.

Der blev bygget stalde og købt besætninger og maskiner over hele landsdelen, mindst i Vestslesvig, hvor man det længst mulige holdt fast ved græsningsdriften og derved blev mindre saarbar overfor de økonomiske vanskeligheder, som ramte mange af de mere aktive og reformivrige haardt.

Genrejsning og omlægning krævede store kapitaler, som maatte tilføres nordfra. Ved tredivernes slutning var *landbrugets samlede gæld* noget over 400 mill. kr. — deraf prioritetsgælden knapt 400 mill. kr. — mens panteværdien i 1936 er opgjort til 446 mill. kr. Sammenligner man med det øvrige land, ligger gældsbeholdningen godt 10 pct. over hele landets, men svarer saa nogenlunde til den i Jylland.

Ejendommenes ydeevne var dog mindre end i det øvrige land. Det viste sig vanskeligere, end man havde tænkt sig, at faa jorden og koholdet paa fode igen, og dertil kom de manglende erfaringer i den moderne alsidige danske landbrugsdrift.

Omkring midten af tyverne var produktionsapparatet i det store og hele i orden, men til de plager, som himlen sendte — 1921 tørke, 1923 for megen regn, og to gange i tyverne mund- og klovesyge — kom nu kronens pariføring — *»den ærlige krone«* — som slog bunden ud under landbrugets økonomi. Med de formindskede produktpriser kunde end ikke renterne betales, og bankerne krævede deres penge hjem. Tvangsauktionernes tal voksede, og den første *»bevægelse«*,

ledet af friserbonden *Cornelius Petersen*, opstod (se side 178 f). De tidligere omtalte økonomiske foranstaltninger skabte dog nogen beroligelse, som styrkedes ved, at tyvernes sidste aar blev gode aar for landbruget, navnlig paa grund af de i forhold til foderpriserne høje flæskepriser. Disse aar var de bedste siden genforeningen, bønderne kunde igen betale deres renter, og det hele saa lysere ud.

Men fra 1930 faldt priserne katastrofalt paa alle produkter, smør, flæsk og kød. Selv de dygtige kunde ikke faa det til at gaa rundt, den løse gæld voksede, og de private kautionsforpligtelser, som er saa almindelige i Nordslesvig mellem slægt og venner, sved nu til mange. Tvangsauktionerne florerede og naede deres højdepunkt i 1932. Sammenligner man tvangssalgene i Nordslesvig med dem i det øvrige land, ses tydeligt krisens hærgen; i 1932 stilledes der i Nordslesvig 34,9 ‰ af landbrugsejendommene til tvangsauktion, i det øvrige land 8,1 ‰, og direktør Hammerich, hypoteklaanefonden, anslog i 1935, at mellem 50 pct. og 67. pct. af landmændene havde en gæld, der oversteg ejendommens værdi — og paa det tidspunkt var der endda gjort en del for at hjælpe.

Alle, ikke blot de udygtige, ogsaa de dygtige, følte deres eksistens truet. Det fælles skibbrud fik solidaritetsfølelsen til at vokse. Det var baggrunden for Stenderupaffæren 1932 (hvor man søgte at standse en udsættelsesforretning med magt), mejeriboykot og lignende uro-fænomener.

Under disse forhold kom *L. S.-bevægelsen*, *Landbrugernes Sammenslutning* til landsdelen. Den begyndte i Randers-egnen, men fik særlig grobund i Nordslesvig. Bevægelsens krav gik ud paa, at landbruget skulde gøres rentabelt. Bevægelsens ledere var dog politisk uskolde og kortsynede folk, som gennem deres voldsomme ord og uovervejede handlinger anrettede skade baade nationalt og demokratisk set. Det viser, hvor fortviv-

lende forholdene var, naar mange besindige bønder, der havde været stærke led i nationalitetskampens kæde, nu mistede fodfæstet og gik fjendens ærinde ved at være med til at mistænkeliggøre danske ledere og undergrave tilliden til dansk retsorden. Man koketterede mere end klædeligt var med nazismen i landsdelen, men ret snart kom dog de toneangivende til klarhed over det nationalt farlige i hele holdningen og ændrede signalerne.

Der blev fra pengeinstitutternes og fra statens side gjort, hvad der kunde gøres, især for at hindre, at dygtige folk maatte forlade deres hjem. Lovene om *benstand* med betaling af renter og om *sanerings- og akkordlaan* gjaldt hele landet, men blev især udnyttet i Nordslesvig. Det er betegnende for stillingen, at mens Nordslesvigs forholdsmæssige andel i akkordlovens raadighedssum paa 20 mill. kr. egentlig kun skulde være ca. 1,5 mill., fik landsdelen 6 mill. kr., altsaa 4 gange saa meget som beregnet. Den særlige nordslesvigske rentelepelseslov af 1934 fik stor betydning, ogsaa for handlende, haandværkere og fiskere, den fornyedes fire gange og betød, at praktisk talt alle laan ud over 1. prioritet, der ikke er konjunkturbestemte, fik rente- og afdragslempelse.

Kunde tvangsauktion ikke undgaas, ordnede man det i mange tilfælde saadan, at kone, børn eller slægtninge fik gaarden overdraget. Derved er en del dygtige folk blevet hjulpet, maaske ogsaa, som direktør Hammerich mener, flere udygtige, end sundt er.

Det er rigtigt, at foranstaltningerne har været af henholdende art, og at der paa langt sigt maatte mere rationelle foranstaltninger til, men det maa ikke glemmes, at de faktiske forhold laa saadan, at det danske landbrug var — og er — paa liv og død knyttet til verdensmarkedet, og det vil sige stort set England og Tyskland, og dermed underkastet faktorer, som vi selv kun i ringe grad kunde øve indflydelse paa. Derfor

maatte meget af, hvad der blev gjort under den store krise, blive lapperier med foreløbighedsens præg over sig. Der er ikke noget at sige til, at man veg tilbage over for det radikale skridt, som vel havde været nødvendigt, om udviklingen var fortsat ad de samme baner: en overenskomst mellem kreditorer og debitorer om gældens delvise slettelse.

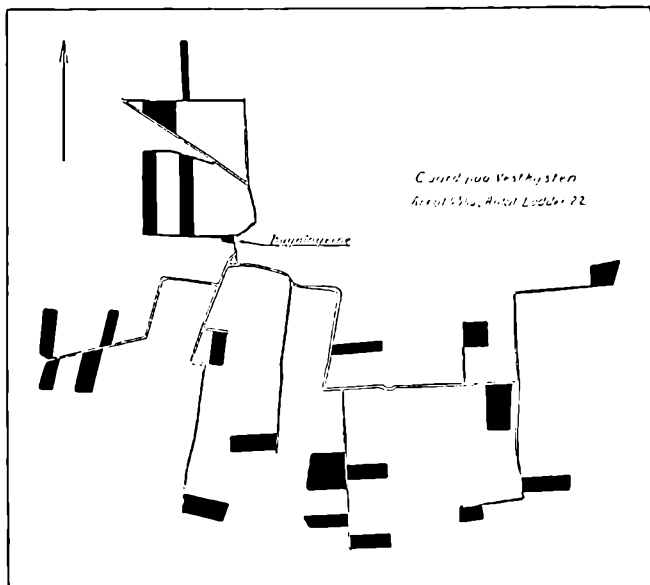
Ejendomspriserne prægedes, bl. a. paa grund af den moderate, men dog følelige inflation fra tredivernes begyndelse («Kanslergadeforliget» med bl. a. krone-sænkningen i 1933), ikke i større omfang af produktpriserens nedgang. Jordpriserne blev ogsaa holdt paa et for højt niveau af jordkampen og den forholdsvis lette adgang til laan. Det var derfor yderst vanskeligt for de unge at komme i vej, især for gaardmandsbørnene, da mange maatte gaa hjemme for en ringe eller ingen løn og derved hjælpe med til at bevare hjemmet. Og kapital var der ikke længere i gaardmandsslægterne. Folketingsmand *J. P. Nielsen* opgjorde i en finanslovstale i 1935 stillingen saaledes, at af landsdelens 13—14.000 landbrugsejendomme havde kun 3—4000 klaret sig gennem kriserne uden nogen støtte fra staten.

Vanskeligheden ved at faa egen bedrift traadte særlig grelt frem paa baggrund af landsdelens »underforsyning« med landbrugsejendomme. Nordslesvig er tyndere befolket end det øvrige land; paa en tid, da der i Danmark oprettedes *husmandsbrug* i stort tal, blev der i Nordslesvig nedlagt omkring 700 selvstændige landbrug, især ved sammenlægning af jord paa grund af udvandring i tiden fra 1864 til omkring 1890. Da der skal skabes 4000 nye landejendomme, før forskellen mellem Nordslesvig og det øvrige land udlignes, var her et betydningsfuldt arbejdsfelt, der straks blev taget op.

Jordlovsudvalget, som administrerer de danske jordlove (især loven om husmandsbrug af 1919) ud-

strakte sin virksomhed til Nordslesvig og fik hjælp i sit arbejde af en *Jordfordelingskommission*, oprettet i henhold til lov af 1924. Dens opgave var at faa jordarealerne mere afrundede, saa at gaardenes jordtiliggende blev mere sammenhængende; men kommissionen kunde ogsaa oprette nye ejendomme og arbejdede saaledes haand i haand med jordlovsudvalget. Der er oprettet *mange nye brug*, ialt omkring 1700, en enkelt landsby (Bjerndrup) er genopstaaet i skikkelse af 34 smukke, nye gaarde og husmandsbrug, og flere steder har en virkelig gennemgribende jordfordeling fundet sted. Naar den enkelte gaards jorder kunde ligge spredt paa en snes forskellige steder, skyldes det, at landbo-reformerne i sidste halvdel af det 18. aarhundrede begyndte her før end i det øvrige land og derved behæftedes med fejl, som senere blev undgaaet. Den uheldige jordfordeling skyldes ogsaa i nogen grad de relativt høje kødpriser i den tyske tid, som begunstigede græsningen. Bønderne var ivrige nok efter at faa fællesskabet ophævet og derved faa deres egen jord, men de vilde nødig flytte ud fra landsbyen. Derfor bevarede disse deres gamle udscende, der kom kun faa udflyttergaarde, og jordlodderne blev ikke samlet. Det skete nu i stort omfang ad frivillighedens vej ved jordfordelingskommissionens formidling, og der er paa dette omraade udført et stort og fortjenstfuldt arbejde.

Det samme gælder om jordlovsudvalgets virksomhed, som dog er blevet noget kritiseret fra et nationalpolitisk standpunkt. Ved udstykningen er der nemlig ikke taget nationale hensyn. Jordlovgivningen er blevet administreret saaledes, at alle danske statsborgere havde lige ret til at faa brug uanset deres nationale sindelag. Denne retfærdighedssans gav sig enkelte grelle udslag, som f. eks. ved udstykningen af domænen Ellehus i Højst sogn; af de oprettede 11 husmandsbrug blev 3 overdraget til dansksindede, 8 til

*Eksempel paa Jordloddernes Beliggenhed
i ældre Tid.*

tysksindede og »blakkede« — med det resultat, at der kunde oprettes en tysk privatskole paa egnen!

Den samme linje fulgte man, da den danske stat ved genforeningen gav afkald paa den forkøbsret, den overtog efter Preussen, i 365 saakaldte rentegaarde, som nu overgik til fri raadighed for ejerne, der aldeles overvejende var tysksindede. Det har knebet med at faa kvalificerede ansøgere til de nye brug, kun faa rejste til Nordslesvig fra det øvrige land, og mens en del dansksindede unge drog nordpaa, gjorde tyskerne et kraftigt arbejde for at faa deres unge bosat paa de nye brug, især i grænseegnen. Disse forhold er baggrunden for den ofte fremsatte udtalelse om, at vor

jordpolitik siden 1920 har været de spildte chancers politik. Selvfølgelig kunde der være udrettet mere, men der har dog stort set ikke været grund til større uro fra dansk side.

Jorden til det store udstykningsarbejde er taget fra de 36 domænegaaarde, som den danske stat overtog ved genforeningen, dernæst fra de tidligere augustenborgske godser, og endelig købte jordlovsudvalget arealer fra gaarde, der derved fik en mere passende størrelse.

Et betydningsfuldt *landvindingsarbejde* blev fuldført under første verdenskrig, idet en del af Nordslesvigs vestkyst sikredes mod oversvømmelser ved det store havdige. Og efter 1920 gennemførte den danske stat og Hedeselskabet det store afvandingsprojekt i Vidaadalen, hvor 11,000 ha jord blev gjort brugbar til agerdyrkning, og omfattende grundforbedringsarbejder har yderlige gjort store omraader tjenlige til kornavl. For at hindre sandflugt paa de lette jorder har Hedeselskabet med stor energi taget plantningssagen op, og der plantedes masser af læhegn. Endelig vil ved Rømødigets fuldførelse et nyt storstilet landvindingsarbejde blive sat ind. Alt dette er udtryk for et frodigt initiativ, som trods vanskelighederne har præget landbruget.

3. BYERHVERVENE.

I den tyske tid blev der ikke gjort noget for at stimulere erhvervslivet, de sønderjyske byer laa i en afkrog af riget og stillede sig skygge af de store nordtyske byer. Da *skibsværftet i Flensborg* anlagdes, var en af de væsentligste følger, at der skete en stor tilvandring af tyske arbejdere, og det samme fortykningsmaal forfulgtes med placeringen af den store *marinestation i Sønderborg*.

Efter 1920 begyndte ogsaa for byernes vedkommende en betydelig opblomstring. Det betød meget, at

der efterhaanden lagdes et net af første klasses veje ud over landsdelen, og at byernes havne udbyggedes. Flensborgs udelukkelse fra sit naturlige opland i nord gav de smaa nordslesvigske byer større chancer for udfoldelse; *Haderslev* voksede fra 13.000 til godt 16.000 (i 1940), *Aabenraa* fra 8.000 til godt 10.000, *Sønderborg* fra 8.500 til godt 13.000 og *Tønder*, hvis sydlige opland blev afskaaret, voksede fra ca. 5.000 til godt 6.000 indbyggere. Der grundlagdes en del nye industri-virksomheder, især i Sønderborg. Landbrugsproduk-ternes forædling medførte, at mejerierne blev moder-niseret, og at der anlagdes en række svineslagterier. De mange byggeforetagender satte igen nogen gang i den gamle teglværksindustri, som dog ikke naaede sit tid-ligere omfang. Anlægget af »*Sønderjyllands Højspæn-dingsværk*« i Aabenraa, som dækker Nordslesvigs strømforbrug, var af stor betydning for hele landsde-lens erhvervsliv; desuden har det solgt flere millioner kWh aarligt til »*Vereinigte Grosskraftwerke Schles-wig-Holstein*«.

For landsdelens *trafikforhold* medførte den nye tid store ændringer. De nye vejanlæg og moderniseringen af havnene betød, at alt dette kom paa højde med det øvrige land; de urentable »smaabaner« blev nedlagt og erstattedes med rutebiler, hvad der betød store lettelse-r i amternes budgetter. Den eneste nyanlagte bane, *Bredebro-Rødekre*, skuffede forventningerne og blev nedlagt 1936. Ganske vist satte landbrugets vanskelig-heder sig ogsaa spor i byerhvervene. Købmændene led tab som andre i overgangstidens pengeforvirring, og senere maatte de afskrive mange udestaaende fordrin-ger. For haandværkerne gav de talrige akkordordnin-ger en del tab. Men ved periodens slutning viser byud-viklingen de samme træk som det øvrige land, blot med den forskel, at byerhvervene betyder relativt min-dre i grænselandet, som maa betegnes som ret industri-fattigt.

4. SKOLEN.

Folkeskolens indflydelse paa den aandelige udvikling i Nordslesvig kan næppe vurderes for højt. Saavel i børneskolen som i de forskellige former for ungdomsarbejde har mange af folkeskolens lærere ved et stilsfærdigt og trofast arbejde været med til at præge den opvoksende ungdom i deres respektive egne.

Da hverdagen kom, lød der af og til kritik og misfornøjelse fra befolkningens side over for meget af det nye, men det er ikke for stærkt sagt, at den danske skole, hvor børnene førtes ind i de modersmaalets rigdomme, som deres forældre havde været lukket ude fra, følte som en kostelig gave. Opgaven var en dobbelt: at give det store flertal adgang til dansk undervisning og sørge for, at det tysksindede mindretal fik muligheder for at leve sit kulturelle liv. Tidligere tiders bitre erfaringer med hensyn til følgerne af aandelig tvang førte til, at det sønderjyske skoleudvalg med *H. Jepsen Christensen* som formand foreslog den mest vidtgaende imødekommenhed over for mindretallet paa folkeskolens omraade.

Den grundlæggende folkeskolelov er *Loven af 30. juni 1920*, der ændredes i 1923, 1933 og 1939, da den fjerde folkeskolelov traadte i kraft med de første væsentlige og afgørende ændringer i den nordslesvigske skolelovgivning. Loven fastslaar, at den danske skolelovgivning er gældende i landsdelen; undtagelser fra denne er de særlige bestemmelser, der er givet i de ovennævnte love for de sønderjyske landsdele. I hvert amt skulde der være et skoleraad og en skoledirektion med omtrent samme myndighed som de tilsvarende organer i det øvrige land, men noget anderledes sammensat. I hvert amt kom der nemlig en permanent skolekonsulent, der som amtsskoledirektionens medlem har tilsyn med skolerne og er raadgiver for de lo-

kale myndigheder, en institution, der oprettedes efter omtrent de samme linjer i det øvrige land i 1933.

Dernæst var det ogsaa noget nyt, at det gejstlige tilsyn, der gjaldt i det øvrige land til 1933, ikke indførtes i Nordslesvig. Og endelig afveg ordningen af valget til skolekommission fra den almindelige, idet der kom en kommission for hvert skoledistrikt paa landet, valgt direkte af de kommunale vælgere og ikke af kommuneraadene, hvorved altsaa de nordslesvigske forældre-kredse fik den størst mulige indflydelse paa skolens ledelse. Indtil 1939 var der een skolekommission fælles for baade dansk og tysk skole, henholdsvis skoleafdeling, i den enkelte kommune.

Med hensyn til undervisningssproget bestemtes, at det *paa landet* skulde rette sig efter folkesproget. Hvis 10 pct. af et skoledistrikts vælgere med børn under 14 aar ønskede det, skulde der holdes afstemning om, hvorvidt der skulde indrettes en særlig undervisning med tysk som undervisningssprog, og hvis 20 pct. af vælgerne med mindst 10 børn stemte derfor, skulde en tysk kommunal skole oprettes. Loven af 1923 tilføjede, at det samme gjaldt, hvis et mindre antal vælgere ønskede det, naar disse til gengæld repræsenterede mindst 24 skolepligtige børn.

I *købstæderne* skulde der indrettes en dansk og en tysk skoleafdeling, som forældrene frit kunde vælge imellem. I de første 3 skoleaar var undervisningssproget tysk i de tyske skoler, derefter skulde der gives 4—6 ugentlige timer i dansk, dog kunde børnene paa forældrenes begæring fritages for disse timer.

Endelig gjaldt med hensyn til *privatskoler* den almindelige danske lovgivning, som bestemmer, at saadanne skoler kan faa statstilskud efter de almindelige regler (d. v. s. efter et aars forløb), naar de fyldestgør de almindelige betingelser herfor (d. v. s. naar elevantallet er mindst 10), og omstændighederne iøvrigt taler derfor.

Trods uroen om skolelovgivningen betød loven af 1933 ingen afgørende ændringer. De kom derimod med *loven af 15. marts 1939*, der vedrørende det lokale skolestyre bestemte, at der foruden skolekommissionen, hvis beføjelser indskrænkedes væsentligt, skulde være et *skolenævn*. Dette, der fik det egentlige skoletilsyn, bestod af 5 medlemmer, de 4 valgt af de forældre, der har børn i den paagældende skole eller skoleafdeling, mens det femte medlem vælges af de fire blandt skolekommissionens medlemmer. Hvis det drejer sig om en mindretalsskole eller skoleafdeling, og der ikke i skolekommissionen findes nogen repræsentant for mindretallet, kan undervisningsministeren godkende, at det femte medlem udpeges blandt kommunens beboere uden for skolekommissionen. Medlemmerne af skolenævnet skal dog have dansk indfødsret. Det betyder kort og godt, at skolenævnene ved mindretallets skoler er *fuldstændig tyske*, og da nævnets vigtigste opgave er at foretage indstilling ved besættelse af lærerstillinger, har man derved opnaaet garanti for, at kun lærere med det ønskede sindelag ansættes ved skolen. Og dernæst tilforordner loven en *skolekonsulent for de tyske folkeskoler*, saa vidt muligt en lærer med mindst 10 aars lærervirksomhed. Den tyske skolekonsulent fik ad administrativ vej ret til at føre tilsyn med de tyske privatskoler.

Med disse love skabtes en vidtgaende frihed for mindretallet. *Jacob Petersen*, sprogforeningens formand, siger træffende herom: »Det, der nu har Interesse, er at se, hvorledes det tyske Mindretal har forstaaet at udnytte de frie Bestemmelser, som er givet i de danske Skolelove. En Ting er sikker, at de danske Skolelove fra den første til den sidste viser en diametral Modsætning til de tyske Skolelove fra 1864 til 1914.« (Med hensyn til det tyske mindretals forvaltning af disse frihedsgoder, ogsaa paa skolens omraade, henvises til kap. 9—10).

I 1921 var der 28.025 skolesøgende børn i Nordslesvig, af dem gik 24.931 i dansk skole, mens 3.094 gik i tysk skole. Procenten af tyskunderviste børn udgjorde 1921 11,0. Den steg i de følgende aar, til den i 1934 kulminerede med 15,2 pct. (3933 børn) og derefter gik gradvis nedad til 1940 med 13,6 pct. I 1940 var det samlede børnetal i skolerne 23.168, deraf gik 20.008 i danske og 3.160 i tyske skoler.

Ser vi paa skolernes antal, var der i 1921 23 tyske kommunale skoleafdelinger og 7 private skoler; i 1934 kulminerede det tyske skoletal med 30 kommunale skoleafdelinger og 53 private skoler; i 1940 var der 31 tyske kommunale skoleafdelinger og 51 privatskoler. Og 1940 blev der i 160 af landsdelens 295 danske skoler paa landet givet tyskundervisning.

Tallene viser, at det danske børneantal er gaaet ned, til dels paa grund af dalende fødselshyppighed. Det tyske gik jævnt tilbage i tyverne, steg derefter fra 1928 til 1934, hvorefter der satte en støt nedgang ind til 1940. Samtidig ses en stærk forskydning fra den tyske kommunale skole til den tyske privatskole.

De fleste af de lærere, der fungerede i Nordslesvig i 1920, var født i landsdelen, nogle var dansksindede, en hel del, navnlig af de yngre, virkede i tyskhedens tjeneste. De fleste af den sidste kategori søgte sydpaa ved genforeningen, og iøvrigt blev alle embeder opslaaet som ledige, saa befolkningen kunde være ganske frit stillet ved valg af lærerkræfter. Mange af »de gamle«, som var dansksindede eller loyale, og hvis dygtighed befolkningen satte pris paa, blev genvalgt. I 1924 havde 249 af de 718, der virkede ved de kommunale skoler, tysk uddannelse, i 1940 var der af 776 lærere 166 tyskuddannede, idet lærerne ved de tysk-sprogede kommuneskoler, hvor der kun ansattes folk med tysk uddannelse, er medregnet. Grundreglen har været den, at der ved de danske skoler kom dansksindede og ved de tyske skoler tysksindede lærere, og

med loven af 1939 er der skabt garanti for, at mindretallet kun faar de lærere, det ønsker. Yderligere bestemtes det allerede i 1923, at Nordslesvigere med tysk læreruddannelse kunde ansættes i den danske folkeskole, og at den danske seminarieuddannelse kunde suppleres i Tyskland med understøttelse fra den danske stat. Disse bestemmelser reguleredes en halv snes aar senere efter mindretallets ønske saaledes, at lærere ved mindretalsskolerne uddannedes i Tyskland med et kort supplerende kursus paa Askov højskole, hvorfra man dog i 1937 opnaede den undtagelse, at lærere med dansk studentereksamen enten fra det tyske gymnasium i Aabenraa eller fra et dansk gymnasium blev fritaget for dette forberedelseskursus. De fleste af disse indrømmelser er sket ad administrativ vej gennem undervisningsministeriet.

Før 1920 havde Haderslev en *latinskole* og Sønderborg en »Oberrealschule« (matematisk-nysprogligt gymnasium), mens der i Aabenraa og Tønder var *statsrealskoler*, omtrent svarende til danske realskoler. Ved genforeningen oprettedes der i alle fire købstæder *gymnasieskoler*, saaledes at Nordslesvigs børn sammenlignet med det øvrige lands fik meget lettere adgang til en videregaaende uddannelse. Det var forældrenes ønsker, der bevirkede, at ogsaa Aabenraa og Tønder fik gymnasium, og som et andet eksempel paa befolkningens trang til at faa danske skoler kan det anføres, at den private realskole i Skærbæk begyndte sin virksomhed allerede i efteraaret 1919 som landsdelens første danske skole.

Ud over landsdelen grundlagdes der en række realskoler, enten kommunale eller private, som fører sine elever frem til mellemskoleeksamen, realeksamen eller almindelig forberedelseseksamen. Saavel gymnasierne som realskolerne har foruden at være kundskabsspredere ogsaa i andre henseender været kulturcentre, der

ligesom folkeskolen gennem aarenes arbejde er vokset sammen med befolkningen.

Eksamensskolen stiller naturligvis større krav, især gymnasieskolen, og vanskelighederne var store paa alle omraade. Om eleverne i de første aar udtalte rektor *Mogensen*, Aabenraa i 1921: »De kom fra danske Skoler og fra tyske Skoler, fra Drengeskoler, Pigeskoler, Fællesskoler, Elever, der har nydt regelmæssig Skolegang, og Elever, der var præget af Krigstidens og Opløsnings-tidens Uro; Elever, der talte Rigsdansk, Elever, der havde vanskeligt ved at udtrykke sig paa og forstaa Dansk, og paa den anden Side Elever, der havde vanskeligt ved at følge med i Tyskundervisningen; for adskillige Elevers Vedkommende var der stor Uvidenhed om alt, hvad der angaar Danmark og danske Forhold.«

Men, som rektor *Egeberg-Jensen*, Haderslev, der har virket ved de tre af landsdelens gymnasier, siger: »Vi, der stod i Arbejdet, ænsede ikke Vanskelighederne, fordi der var en Friskhed over Arbejdet, en Modtagelighed hos Eleverne, som de fleste Lærere aldrig i deres Liv oplever. Og naar Elever møder med opladt Sind og med Trang til Kundskaber, og Lærerne er i Stand til at opfylde denne Trang, saa opstaar vist baade hos Lærer og Elev den højeste Lykke, som kendes i Skolearbejdet.«

Den danske skole i alle dens forskellige former skabte tryghed og tillid i forholdet mellem hjem og skole; de første aars vanskeligheder er overvundne, og skolerne og deres arbejde staar fuldt ud paa højde med det øvrige lands. »Jeg tror, at Nordslesvig er naaet længere end nogen anden Egn i vort Land i Retning af at virkeliggøre Danmarks demokratiske Skoleideal, at alle Landets Børn, uanset økonomiske Kaar skal kunne faa den Skoleuddannelse, som deres Evner berettiger dem til« (*Egeberg-Jensen*, 1942).

Det var naturligt, at der var trang til skoler for den ungdom, som i barneaarene havde været henvist til

den tyske skole, og det maatte desuden være en opgave at drage unge fra andre egne til Nordslesvigs ungdomsskoler, saa de kunde opleve grænselandet og dets ungdom.

I *Rødning*, hvor landets første *folkehøjskole* begyndte i 1844, aabnedes højskolen igen i 1920. Andre oprettedes i *Hoptrup*, paa Als (*Danebod*) og i *Rønshoved* ved Flensborg Fjord. Et højskolearbejde under andre former end de almindelige er blevet udført to steder, i *Lundsmark* i Vestslesvig under malerinden Agnes Smiths ledelse og i *Abild* ved Tønder. Eleverne har arbejdet den halve dag hos egnens landmænd og har faaet undervisning den anden halve dag.

Ogsaa en række *efterskoler* groede frem ud over landsdelen og flere fagskoler til ungdommens faglige dygtiggørelse: landbrugsskolen i Graasten, haandværkerhøjskolen i Sønderborg, husholdningsskoler i Graasten og paa Als. Efterskolernes elever er først og fremmest kommet fra Nordslesvig, mens det overvejende er unge fra landets øvrige egne, der har fyldt højskolerne. For danske unge fra Sydslesvig har begge skoleformer haft stor betydning, idet hovedparten af dem, der gennem de tyve aar har søgt høj- og efterskolerne, har gaaet paa de nordslesvigske skoler.

Selv om højskolen naturligt nok ikke fik den samme betydning som i fremmedherredømmets tid, har den netop paa grund af sin indsats i den foregaaende periode haft let ved at gøre sit arbejde for dansk og nordisk kultur og tænkemaade i selve landsdelen. Den har bygget bro mellem Sønderjylland og Norden og har været med til at styrke vort aandelige værn mod syd.

5. KIRKEN.

Som tilfældet er for skolens vedkommende, ønskede man ogsaa paa *kirkens* omraade at vise ret og billig-

hed over for det tyske mindretal og tillige gøre overgangen saa lempelig som mulig. Ved genforeningen kom der 116 sogne til Danmark. I hele fremmedherredømmets tid lød det danske sprog i kirkerne med undtagelse af Ubjerg sogn ved Tønder; i flere sogne holdtes der dog kun meget faa danske gudstjenester, og kun i 26 sogne foregik al gudstjeneste paa dansk. Sognepræsterne før 1920 havde en meget vanskelig stilling. De fleste var fødte i landsdelen, var tysksindede og havde tysk hussprog. Enkelte arbejdede i fortysknin­gens tjeneste, men det overvejende tal søgte at holde kirkens arbejde uden for den nationale kamp. Deres gerning strandede dog de fleste steder paa det sproglige skær, og følgen var, at mange af landsdelens kirker stod tomme, da verdenskrigen kom. Det betød helt nye vilkaar for kirkelivet, at den tyske statskirke afløstes af Danmarks folkekirke med dens vide rammer.

Kirkens forhold ordnedes ved *lov af 28. juni 1920*. Det bestemtes, at der skulde holdes afstemning i sognene om, hvorvidt man ønskede præstevalg eller ej. Var der ikke flertal for et valg, blev den siddende sognepræst udnævnt. Ordningen gav det overraskende resultat, at ialt 36 præster og 7 missionærer blev genvalgt, saaledes at der var 43 tysk uddannede præster og missionærer i Nordslesvig. Af dem sad ca. 30 i de sydligste sogne, og da nogle af dem, som altsaa ogsaa betjente de dansksindede menighedsmedlemmer, var tysksindede, betød det nationalt en svækkelse, hvor oven i købet danskheden i forvejen stod svagt.

Men hensyn til *kirkesproget* gjaldt det, at hvor det ønskedes, skulde der ske folkekirkelig betjening paa begge sprog. I 27 landsogne blev der holdt regelmæssige tyske gudstjenester enten af sognepræsten eller af en nabopræst. I de fire købstæder ansattes hvert sted to sognepræster, en dansk og en tysk, og gudstjenesterne deltes ligeligt mellem de to menigheder.

Oprindelig var det købstadordningen med særlige

præster for mindretallet, man havde planlagt for hele landsdelen, men den lange ventetid før genforeningens ikrafttræden og de nævnte afstemningers udfald fik stærk indflydelse paa de oprindelige planer, idet man altsaa paa landet fik ordningen med »tosproglige« præster. Dette forhold vakte kritik baade fra dansk og tysk side. Det kunde gaa, saalænge antallet af tysk uddannede præster var saa relativt stort, men efterhaanden som de faldt fra, blev de nye danske sognepræster stillet over for vanskelige opgaver. Ved udgangen af 1940 var der i hele Nordslesvig foruden de fire tyske købstadspræster kun 5 tyskuddannede præster tilbage.

Denne udvikling har været medvirkende til, at mindretallet dannede smaa *frimenighedskredse*, der stillede sig direkte under den slesvig-holstenske landskirkes styrelse; i tiden fra 1923 ansattes ialt 7 saadanne frimenighedspræster til betjening af ialt 40 smaa menighedskredse.

De gamle danske frimenigheder kom ved genforeningen til at staa over for spørgsmaalet om deres fortsatte bestaaen. De fleste steder gik frimenighedsmedlemmerne ind i de sognemenigheder, hvor de boede, mens frimenighedskredsene enkelte steder fortsatte deres liv omkring deres egen præst og kirke under de nye vilkaar.

Da grænsesognene som nævnt i høj grad trængte til dansk forkyndelse, blev der i 1935 oprettet et embede som grænsepræst, der varetoges af en af Nordslesvigs betydeligste danske præster, pastor *N. P. Nielsen*. Han betjente i nogle aar de sogne, hvor der sad tyskuddannede præster, især Højer, Hostrup og Burkal. Da der efterhaanden kom danske præster de nævnte steder, blev denne ordning ophævet i 1943, og pastor Nielsen ansattes som sognepræst i Højer, der saa i lighed med købstæderne desuden fik en tysk sognepræst.

Ved periodens slutning prægedes Nordslesvig af dansk kirkeliv, saaledes at ogsaa paa dette omraade

skellet ved Kongeaa var slettet, og genforeningen fuldbyrdet. Af væsentlige forskelle bestod endnu brugen af den særlige »sønderjyske salmebog«. Som paa andre omraader gravedes samtidig skellene dybere mellem de danske og de tyske menigheder.

6. ANDET KULTURARBEJDE.

I tiden før 1920 spillede *forsamlingshusene* en stor rolle i det folkelige arbejde. Deres betydning er ikke blevet mindre i mellemkrigstiden. Foreningslivet, der i ethvert demokratisk samfund kalder paa den enkeltes medvirken i de fælles opgaver, har haft en rig udvikling, og det meste af det er knyttet til forsamlingshusene.

Der er nu 101 forsamlingshuse i Nordslesvig, af dem er de 45 bygget før 1914 og de 56 efter 1918. Dertil kommer, at der i henhold til folkeskoleloven af 1937 bygges gymnastiksale ved skolerne, som ogsaa kan tages i brug ved folkelige møder. Der findes nu 45 gymnastiksale, der egner sig til afholdelse af møder. Mens de nævnte forsamlingshuse er bygget af sognets folk i fællesskab, er der yderligere 6 forsamlingshuse i privat eje. Det samlede antal mødesteder er saaledes 152 i 116 sogne. Alligevel er der stadig 18 sogne, der mangler forsamlingshuse.

De gamle huse var meget beskedne og yderst sparsomt indrettede. Efterhaanden som hele ungdomsarbejdet har sit centrum i forsamlingshuset, og det der ved bliver et fælleshjem, faar de ydre rammer stadig større betydning. Det ses paa de nye forsamlingshuse og gymnastiksale, og det kan bl. a. betyde, at hele arbejdet kommer op i et højere niveau.

Da de nye tyske privatskoler, som er meget moderne indrettede, alle kan bruges som forsamlingssteder, maa de nye danske forsamlingshuse, hvoraf det store tal er

bygget i grænsesognene, ikke staa tilbage, hvad den ydre indretning angaar.

Det væld af foreninger, for hvis arbejde forsamlingshuset har betydning, skal ikke opremses her. Kun en stor gruppe foreninger skal nævnes, de forskellige *idrætsforeninger*. Fra aarhundredets begyndelse fik idrætten stadig større betydning, og i mellemkrigstiden — med dens hyppigt overdrevne dyrkelse af det fysiske — kunde de forskellige sportsgrene samle et stigende antal unge. Fornuftigt udøvet er idrættens opdragende betydning naturligvis hævet over enhver tvivl, og under de rette ledere har idrætsforeningerne haft stor national betydning, ikke ved direkte agitation, men indirekte, bl. a. ved at kunne samle alle unge, uanset skellene, i samarbejde og konkurrence paa lige fod. Derfor maa forsamlingshusene have moderne hygiejniske indretninger, bl. a. adgang til bad, og det er en meget stor mangel, at der i mange sogne ikke findes idrætsplads.

Arbejdet for udbredelse af dansk læsning er lige saa gammelt som den nationale opvaagnen, og det har været og er stadig voksende i takt med oplysningens demokratisering. Fra 1880 til 1920 var det *Sprogforeningen*, der sørgede for alt *biblioteksvæsen* i Sønderjylland. I 1921 begyndte reorganisationen af den under den første verdenskrig forsømte nordslesvigske bogbestand, og i løbet af to aar opbyggedes en moderne biblioteksorganisation i lighed med det øvrige Danmarks. Det grundlæggende arbejde blev gjort af den senere overbibliotekar ved Det kgl. Bibliotek dr. phil. *Carl S. Petersen* og *Jakob Petersen*, der blev landsbibliotekar i Nordslesvig. Der er fire centralbiblioteker, af hvilke »Det sønderjydske landsbibliotek« i Aabenraa i de første aar efter genforeningen var centralbibliotek for hele Nordslesvig, og 86 sognebiblioteker. Disse har i almindelighed et udlånssted ved hver skole, hvilket giver ca. 300 udlånssteder ud over landsleden. Biblio-

tekernes folkeoplysende gerning er meget stor og maa sidestilles med den indsats, skolen gør. Ogsaa paa dette omraade er folkeskolens lærere virksomme som kultur-spredere, idet det mange steder er dem, der leder sognebibliotekerne.

En interessant nydannelse paa bibliotekets omraade var »*Bogens højskole*« i Toftlund, oprettet af læge *Lauesgaard* paa basis af hans egen bogsamling, som han 1928 overdrog »Sønderjydske læser- og bogsamlerforening«, hvis formaal var at indrette et »gruppeudlaansbibliotek«, der ejedes og kunde laanes af medlemmerne i længere tid, evt. i aarevis. Det har ca. 70.000 bind og ca. 2.000 Medlemmer.

7. PRESSEN.

I fremmedherredømmets tid havde *den danske presse* i Sønderjylland været et af de vigtigste vaaben i kampen, baade politisk og kulturelt. Dens høje stade anerkendes ogsaa af modstanderne. Den prægedes af en omhyggelig og saglig journalistik, der stillede ret store krav til læserne. Efter genforeningen maatte der ske en omlægning af stoffet og en modernisering under indvirkning af konkurrencen fra de nye aviser nordfra. Det andet hovedproblem var den danske partipolitik. De forholdsvis enkle spørgsmaal i den nationale kamp havde smedet fællesskabet i den danske presse. Nu kom der til den fortsatte nationale kamp de danske partipolitiske brydninger, i de første aar yderligere kompliceret af grænsestridens dønninger.

De gamle sønderjyske aviser — »*Dannevirke*« i Haderslev, »*Hejmdal*«, Aabenraa, »*Dybbøl-Posten*« i Sønderborg og »*Vestslesvigs Tidende*« i Tønder som særudgave af »*Flensborg Avis*« — kom igennem vanskelighederne og blev i teknisk udstyr og indhold som andre danske provinsaviser, selvfølgelig prægede af

grænselandets særlige opgaver. De tre førstnævnte fandt deres partimæssige plads inden for Venstre eller dog i tilslutning til Venstres ideer, mens »Vestslesvigs Tidende« — »Flensborg Avis« holdt en upolitisk linje.

Til disse aviser kom nu den socialdemokratiske presse. I de første ti aar var bladene aflæggere af »Kolding Social-Demokrat«, men i 1930 fik Nordslesvig sit selvstændige socialdemokratiske blad — senere med navnet »Sønderjyden« — med hovedredaktion og trykkeri i Sønderborg. Bladet løste sin opgave, at samle landsdelens arbejdere uanset sproget om det danske blad, paa en saadan maade, at det blev til national vinding for grænselandet. Hovedparten af arbejderne var danske, men de socialdemokratiske blade er ogsaa kommet til befolkningslag, der hidtil havde haft meget lidt dansk læsning, hvorved de fik betydning i sprogkampen.

Med den partipolitiske kamp aabnedes vejen for andre partiblade nordfra. Det blev især Venstrebladet »Vestkysten« (fra 1920) og det konservative »Jydske Tidende« (fra 1929), som paaførte de gamle sønderjydske blade en haard konkurrence. Begge blade havde større økonomiske og redaktionelle hjælpemidler end de andre og benyttede dem energisk, saaledes at det vakte en ikke ringe bitterhed i de første aar hos de gamle sønderjyske blade.

Denne strid er dog efterhaanden udjævnet. Nationalt mere beklagelig var »Jydske Tidende«s vanskelighed ved at finde en fast nationalpolitisk linje i tredivernes kriseaar. Ud fra en overvurdering af hjemmetyskernes polemiske niveau og antagelig dikteret af ønsket om at medvirke til national afspænding i grænselandet aabnede bladet sine spalter for hjemmetyske skribenter, som benyttede lejligheden til hadske angreb paa Danmark og dansk politik. Resultatet var naturligvis kun en svækkelse af den danske front og

øget usikkerhed hos mange i en urolig og vanskelig tid. Efterhaanden tilvejebragtes dog et samarbejde ud over de partipolitiske skel om de afgørende nationale spørgsmaal.

8. DEN POLITISKE UDVIKLING.

Den nordslesvigske befolkning kendte ikke noget til politiske partier før 1920. De lejlighedsvisse brydninger i landsdelen gjaldt taktikken over for den fælles modstander. I noget omfang greb de kongerigske partimod-sætninger ind, f. eks. i striden mellem Jessen og H. P. Hanssen, men nordslesvigerne manglede den politiske skoling, som livet under en fri demokratisk forfatning gennem generationer skal føre med sig. Derfor raadede der megen usikkerhed over for det nye politiske liv, hvilket medførte en vis mangel paa balance, øget ved krigs- og krisetidens nervebelastning.

Med tanken paa denne manglende politiske skoling var det, H. P. Hanssen foreslog, at den nordslesvigske befolkning skulde organiseres i »Det sønderjyske Venstre« som et overgangsled til de forskellige danske partier. Man maatte »unde de Hjemvendte Tid til at prøve den politiske Valuta, der bydes« (Ringsted Folketidende). I. C. Christensen tog imidlertid afgjort afstand fra tanken, og hans parti erklærede kun at ville støtte kandidater indmeldte i og opstillede af Venstre. Dermed strandede forsøget paa at faa dannet en særlig nordslesvigsk gruppe i rigsdagen til varetagelse af de særlige sønderjyske opgaver i overgangstiden. Med erfaringerne fra »bevægelsernes« tid som baggrund kan det vel nu siges, at det var godt, det ikke blev til noget. Følgen *kunde* have været en uddybning af skellet ved Kongeaen, mens det modsatte maatte være maalet. Det første rigsdagsvalg foregik da ligesom alle de følgende efter de sædvanlige danske linjer; kun har

man i Nordslesvig i højere grad stemt paa personer end paa partier.

Venstre stod delt ved valget mellem en »nordslesvigsk gruppe« og en »Flensborggruppe«, svarende til grænsestridens skel. Dette sammen med en strid mellem de to retninger om bladet »Dannevirke-Modersmaalet« i Haderslev i 1923 svækkede Venstre ved de følgende valg. Først i tredivernes begyndelse blev der skabt enighed inden for partiet mellem de to nævnte retninger.

De fleste af de gamle aviser støttede Venstre, det gælder »Dannevirke-Modersmaalet«, »Dybbøl-Posten« og »Hejmdal«; de *Konservative* derimod havde den vanskelighed ved det første valg, at de manglede en presse, hvilket ogsaa fik følger for partiets stemmetal.

Socialdemokratiet havde ogsaa ret store vanskeligheder i starten. Før krigen var det overvejende de tyske Socialdemokrater, der havde præget partiet i Nordslesvig, mens mange arbejdere havde stemt dansk. Den nødvendige omlægning af partiets arbejde efter det danske Socialdemokratis linjer tog nogen tid og bevirkede, at partiet ikke ved det første valg fik saa mange stemmer som ventet.

Det radikale Venstre blev støttet af »Sønderjydske Arbejderforening«, der var oprettet af typograf Lageri og møllersvend A. Houborg i 1911. I overgangstiden fik den betydelig tilslutning og havde i 1919 10.000 medlemmer. I Vælgerforeningen dannede den en særlig gruppe paa seks repræsentanter, der sikrede H. P. Hanssen flertallet i Vælgerforeningens ledelse, og som dermed sikrede hans grænsepolitik.

Arbejderforeningens stærke vækst maa ses paa baggrund af den længe tilbageholdte sociale spænding, der øgedes ved krigstidens nød og nu bl. a. gav sig udslag i et krav om større hensyntagen til arbejdere, husmænd og haandværkere, naar nationale tillidsposter

skulde besættes. Bevægelsens mænd agiterede med lidenskab og bitterhed, forklaret ved en til en vis grænse berettiget følelse af tilsidesættelse fra det førende danske samfundslags side i fremmedherredømmets tid. Det er typisk for usikkerheden i partipolitisk henseende, at Sønderjydske Arbejderforening trods aftaler derom *ikke* straks sluttede sig til socialdemokratiet, men som nævnt gik sammen med de radikale. Følgen var, at Arbejderforeningen kun fik en kort levetid.

Ved det første folketingsvalg 21. September 1920 fik Venstre 24.907 stemmer og 4 mandater, de Konservative 7.216 og 1 mandat, socialdemokraterne 6.468 og 1 mandat, de Radikale 4.456 og 1 mandat og det Slesvigske Parti (de tysksindede) 7.505 stemmer og 1 mandat. Ved det samtidige landstingsvalg fik Venstre 3 mandater og Socialdemokraterne 1 mandat.

Den 5. oktober 1920 åbnede Kong Christian rigsdagssamlingen og udtalte i sin trontale:

»Danske Mænd og Kvinder, Folkets Repræsentanter! Naar jeg har ønsket at samles med Dem og selv aabne denne første Rigsdagssamling efter Genforeningen med de sønderjydske Landsdele, er det først og fremmest for at byde den sønderjydske Befolknings Repræsentanter et hjerteligt Velkommen i den danske Rigsdag og takke dem for deres store Trofasthed. Gennem lange og trange Aar har min højtelskede Bedstefader og Fader saavel som jeg selv med hele det danske Folk inderlig længtes mod denne Dag, og min Tak maa ogsaa gælde de Magter, som i højsindet Retfærdighedsfølelse mindedes Uretten fra 1864 og gav os Oprejsning for denne.

Med taknemmelig Glæde tænker jeg tilbage paa mit første Møde med de danske Sønderjyder efter den lange Adskillelse og paa den uforglemmelige Glædefest, vi da fejrede med hinanden. Men nu er det Arbejdets Dag, som er inde, hvor vi i Fællesskab skal rejse det genvundne Land efter Krigsaarenes Lidelser

og med Agtelse for rodfæstede sønderjydske Ejendommeligheder skabe den størst mulige Ensartethed mellem Forholdene Nord og Syd for Kongeaen, et Arbejde, under hvilket vi ikke vil glemme Omsorgen for dansk Sprogs og Kulturs Bevarelse hos de Danske, som bor Syd for den nye Grænse.«

I arbejdsdagene derefter har de nordslesvigske rigsdagsmænd gennem et solidt og godt arbejde været med til at realisere programmet i trontalens ord. Hovedinteressen ved valgene knytter sig naturligvis til resultaterne nationalt set, altsaa forholdet mellem de danske partier og det tysksindede mindretal. Men ogsaa de partipolitiske forskydninger i grænselandet har deres betydning.

Venstre gik ved valget 1924 betydeligt tilbage og fik kun 2 folketingsmænd valgt. Af dem var *H. P. Hanssen* den ene. Med nogen betænkelighed gik han ind i dansk partipolitik og sad som venstrerepræsentant i to aar. Ved valget 1926 ønskede han ikke at lade sig genopstille; han vedblev nok at tage del i Venstres arbejde, men det var de mangeartede nationale spørgsmål i grænselandet, han derefter — som før — viede alle sine kræfter. Ved valget 1926 steg Venstres stemmetal, antagelig fordi partiets førstemand, godsejer *Madsen-Mygdal*, opstilledes i den sønderjyske amtskreds, men ved de følgende valg sank partiets stemmetal, saaledes at der ved folketingsvalget 1935 kun valgtes en venstremand.

Landbrugets kriser, eller snarere ret permanente kritestilstand, og den uro og usikkerhed, der dermed fulgte, ogsaa psykisk, hos mange, fik politisk udtryk i de forskellige »bevægelser«, som ogsaa vandt tilslutning hos andre end bønderne, men hvis resonansbund dog var landbrugets vanskeligheder. I 1926 rejste den frisiske bonde *Cornelius Petersen* »selvstyrebevægelsen«. Han var i sin agitation i besiddelse af en vis hensynsløs og robust kraft, som han især brugte mod dansk admini-

stration og dansk pengepolitik. »Den københavnske storkapital har narret og bedraget os«, var hans enkle og ustandseligt gentagne forklaring paa valuta- og kreditvanskelighederne.

Han blev godt pressestof, især i hovedstadsbladene, hvis sensationsjagt var med til at puste bevægelsen uforholdsmæssigt op. Ved valget 1926 opnaede *Selvstyrepartiet* kun lidt over to tusinde stemmer, men hans agitation blev grovere og hans planer vildere, bl. a. udstedte han de saakaldte S-O-S-penge, som skulde bruges i hans »selvstyre« samfund. Han strandede — som Jacob Petersen udtrykker det — paa det skær, som ingen endnu ustraffet har søgt at sætte over, forholdet mellem dansk og tysk. Han kunde ikke tage afstand fra tyskerne, og saa var hans saga ude. Bevægelsen døde hen, saa hurtigt som den var opstaaet, men det tyske stemmetal fik nogen fordel af uroen og steg stærkt i 1926.

En af hans tilhængere, gaardejer *H. C. Lei*, søgte at føre bevægelsen videre. Han var tysksindet og finansieredes med tyske penge. Efter et opgør mellem statsminister Madsen-Mygdal og ham ved et møde i Gram i 1928 var bevægelsens kraft dog brudt.

De senere bevægelser har Nordslesvig haft fælles med det øvrige land, et udtryk blandt mange for, at vilkaarene nord og syd for Kongeaen blev mere og mere ensartede. *L. S.-bevægelsen* kom fra Randers-egnen til Nordslesvig i 1931 og fik stærk tilslutning. Dens ledere var lidet betydelige folk, som brugte store ord og forsøgte demonstrationer, som f. eks. produktionsstrejke, hvilket dog kun blev slag i luften. Samtidig med at venstrebladene, med undtagelse af »Hejmdal«, nærrede en vis frygt for *L. S.-bevægelsen*, havde denne svært ved at ryste »selvstyre«-folk og tysksindede elementer af sig. Det lykkedes dog, da formanden for *L. S.* i landsdelen udtalte, at ingen grænseflytningsbestræbelser taaltes i sammenslutningen. Mens hovedle-

delsen i »det gamle land«, storagrarer og godsejere, blev stærkt nazistisk inficerede, lykkedes det for bevægelsen i Nordslesvig ogsaa nogenlunde at klare dette skær. Mens direktør Hammerich i 1933 karakteriserede de fleste af lederne i Nordslesvig som gode, danske mænd, som vil falde til ro under rimelige arbejdsvilkaar, var redaktør Frede Niensens bedømmelse ved taaarets slutning, at bevægelsen baade nationalt og demokratisk har været til skade: »I virkeligheden blev gennem 3—4 aar saa at sige hele den del af landbostanden, som sluttede op i L. S.s rækker, nationalpolitisk neutraliserede«. Da forholdene bedredes noget i tredivernes slutning, blev der ogsaa mere ro i det politiske liv i landsdelen. Venstres stemmetal steg — som iøvrigt de andre partiers — stærkt ved det sidste valg før krigen, og det fik to repræsentanter i folketinget.

Det konservative Folkeparti udbyggede i tyvernes løb sine organisationer, og da det med »Jydske Tidende« fik en slagkraftig presse, steg partiets stemmetal. Indtil valget 1932 havde det et folketingsmandat og fik derefter ved de følgende valg to. Partiets ungdomsorganisation, K. U., som i trediverne stod usikkert demokratisk set, fik ringe betydning i Nordslesvig; derimod styrkede partiets udtalte forsvarsvilje dets position i en befolkning, hvoraf vide kredse har haft svært ved at forstaa dansk forsvarsnihilisme.

Det radikale Venstre havde i de to første valgperioder et folketingsmandat. Da »Sønderjydske Arbejderforening«s medlemmer gik over i socialdemokratiet, sank de Radikales stemmetal, og fra 1926 har det ikke kunnet sætte en nordslesvigsk repræsentant ind i folketinget. Derimod bevarede partiet et landstingsmandat i Nordslesvig indtil valget i 1936.

Socialdemokratiet blev i periodens løb landsdelens største parti, og til dets udvikling siden 1920 knytter der sig betydelig interesse. Før genforeningen kunde

det ikke faa nogen større betydning. Byerne var smaa og stod i stampe, og den nationale kamp tog kræfterne, ogsaa mange arbejderes. De flensborgske arbejdere stemte paa socialdemokratiet og blev derved, trods partiets liberale indstilling til de nationale mindretal i Tyskland, i bedste fald nationalt neutraliserede. Uviljen mod socialdemokratiet fra danske kredse er derfor forstaaelig før 1920, men som »Sønderjydske Arbejderforening«s agitation viser (se side 176), kunde der sikkert være vist arbejderne og andre smaakaarsfolk større imødekommenhed ved besættelsen af tillidsposter i de nationale organisationer. Ses der paa stemmetallene i det nuværende Nordslesvig (Flensborg altsaa ikke medregnet), skete der en gradvis vækst fra 96 stemmer i 1874 til 2387 i 1912, idet fremgangen især satte ind fra slutningen af halvfemserne.

Da novemberrevolutionen 1918 begyndte i Kiel, blev Nordslesvig naturligvis ikke uberørt af de store begivenheder, som dog fik et ret uddramatisk forløb undtagen i Sønderborg, hvor skrædersvend *Bruno Topff* proklamerede republikken Als med sig selv som præsident! Herligheden varede dog kun 3—4 dage, indtil bevægelsen kom under centralledelsens kontrol.

Da overgangstidens vanskeligheder var overstaact, forholdet til de tysksindede arbejdere klaret og særganisationer efterhaanden tilsluttet partiet, kunde den politiske opmarch begynde. Ved valget 1920 opnaedes et folketingsmandat og et landstingsmandat. Socialdemokratiets førende personlighed gennem hele perioden var folketingsmand *I. P. Nielsen*. Efter Staunings opfordring lod han sig opstille i Nordslesvig, hvor et stort arbejde forestod, og hvor Nielsen gennem sit kendskab til tyske forhold og tyske partifæller havde gode forudsætninger for at udjævne modsætninger mellem danske arbejdere og tyske. Han havde efter krigen forestaact det vældige velgørehedsarbejde, der bestod i at hente børn fra fattige hjem i de krigs-

hærgede lande i Mellemeuropa op til ferie i Danmark. Han var i høj grad indstillet paa den internationale linje og fulgte den, som naturligt var for hele partiet, op gennem tyverne. »Selv om sporene af striden mellem dansk og tysk ikke helt er udvisket, saa er der dog dannet et saadant grundlag at bygge videre paa, at de nationale modsætningsforhold mellem arbejderne i hvert fald maa betragtes som udryddet« (J. P. Nielsen i 1920). Han arbejdede energisk for sit forsoningsprogram: Samme ret for tyske som for danske, naar de blot var lovlydige og rigstro.

Det samme synspunkt laa bag de to overenskomster mellem det danske og det tyske socialdemokrati, den første, som afsluttedes i nov. 1921, gjaldt mindretallets rettigheder paa begge sider af grænsen, den anden, af 25. nov. 1923, udtrykte begge partiers anerkendelse af den i 1920 fastsatte grænse. Derfor støttede socialdemokraterne det tyske mindretal i Tønder, saa dette lige til 1937 kunde besætte posten som borgmester. Derfor mente man det forsvarligt i 1928 at indgaa *Herningoverenskomsten*, hvis virkninger dog næppe har været taget i betragtning fuldt ud. Ved landstingsvalget i Herning 1928 blev der truffet den aftale, at de tyske valgmand skulde stemme sammen med socialdemokraterne paa en socialdemokratisk kandidat, og til gengæld skulde socialdemokraterne støtte tyske ønsker paa skolens omraade. Herningprotokollen erklærede: 1) at man er rede til at deltage i forhandlinger om en tysk repræsentation i skolekommissioner ved de tyske skoler, dog under forbehold af, at man vil tage hensyn til de tilsvarende spørgsmål i Sydslesvig, 2) at man vil støtte bestræbelser for at skaffe en tysk gymnasieskole eksamensret samt eleverne — ogsaa fra skoler i Tyskland — adgang til det danske universitet. I begge tilfælde med det forbehold, at eleverne har aflagt bevis for, at de behersker det danske sprog tilstrækkeligt, 3) at man vil støtte ønsket

om at give børn adgang til tyske skoler i en nabokommune, hvis en saadan skole ikke findes i egen kommune. En følge af denne overenskomst var oprettelsen af det private tyske gymnasium i Aabenraa, der, efter at have faaet eksamensret ad administrativ vej, i de følgende aar med dansk statsstøtte forøgede tallet paa unge tysksindede akademikere fra Nordslesvig.

Partiet gik støt fremad; det fordoblede sit stemmetal i 1924 og voksede derefter stadigt, saa det i 1939 havde 31.415 stemmer ved folketingsvalget (3 mandater). Det betyder, at socialdemokratiet — som i det øvrige land — har faaet stemmer fra mange andre kredse end arbejderne og dermed er blevet et bredt funderet demokratisk parti. Mange udtalelser har vist, at partiets syn paa flere afgørende spørgsmaal har ændret sig. Gennem den politiske medindflydelse, de forbedrede økonomiske kaar, den udbyggede sociale lovgivning, den større andel ogsaa i de kulturelle goder — gennem alt dette har arbejderens indstilling over for begreberne nation og fædreland ændret sig. Arbejderen af i dag har, som Frede Nielsen siger, meget, meget at miste og derfor ogsaa at værge for. Arbejderne er nu som konsekvens af de sidste generationers udvikling langt mere direkte med i den nationale kamp. Og en stor del af æren herfor maa tilskrives folketingsmand *J. P. Nielsen*.

Pesten sydfra, nazismens sejr i 1933, der styrkede Tyskland fra retsstatens grundvold ud i barbari og mørke, blev mødt af Nordslesvigs arbejdere med en klar antinazistisk, positivt demokratisk holdning. Ogsaa de bedste af de tysksindede arbejdere valgte i denne situation klart og utvetydigt demokratiet.

Typisk for dette opgør var *Wilhelm Ewalds* artikler i den sønderjyske »Social-Demokrat« i foråret 1933: ». . . Jeg er, som De ved, ikke en af de mange arbejdere, som »kun« læser »Social-Demokraten«, men jeg har været holder af Deres blad («Nordschleswigsche

Zeitung») i over 30 aar, og jeg er alligevel fyldt med den dybeste afsky og had mod de tyske nationalsocialister, og jeg glæder mig, hver gang i det mindste et blad viser mod til at offentliggøre nogle af de tyske nazihorders mange skændselsgerninger . . . Vi tyske socialdemokrater maa dybt beklage, at det eneste tyske blad, der udkommer her, gør os det umuligt at holde bladet i vore hjem. For et demokratisk Tyskland vilde vi være gaaet gennem tykt og tyndt, men vi betragter det nu som en stor lykke, at en grænse adskiller os fra det nuværende »nationale Tyskland«. Saa er dansk frihed os kærere end nazitrældom i Tyskland«. (30. marts 1933).

Socialdemokratisk forsoningspolitik led altsaa skibbrud i trediveerne, efterhaanden som nazismen gennemsyrede mindretallet. Allerede i 1933 konstaterede I. P. Nielsen; »Nu har det tyske mindretal selv brudt broen af, og saa maa vor stilling naturligvis ogsaa blive anderledes over for dem.« Og forud for det store valg i april 1939 beklagede han, at den forsoningspolitik, der var blevet ført siden 1920, nu var endt i ufordragelighed og krav om grænseflytning. Som facit opgjorde han sit partis indsats saaledes:

»Gennem 19 aar førte socialdemokratiet en udsoningspolitik mellem landsdelens befolkning. Vi antog os i 1920 det tyske mindretals sag. Vi gik sammen ved valget i Herning 1920 og 1928. Vi holdt kontrol med, at mindretallets folk ikke forfordeltes erhvervsmæssigt og ikke tilsidesattes ved statsforanstaltninger til opbøjning af landsdelen efter krigen . . . Og vi drev paa, saa mindretallet fik sin kulturelle ret gennem skole og kirke. Hvem husker ikke det ramaskrig, der lød mod os, da vi gennemførte eksamensretten til det tyske gymnasium i Aabenraa? Vort svar var: Vi skal ingen stedbørn have i Nordslesvig.«

Yderliggaaende bevægelser og smaapartier har haft en vis grobund i Nordslesvig, som Cornelius Petersen

og lignende urofænomener viser (se side 178f). Foruden disse fik *kommunismen* i trediverne en vis, ret begrænset tilslutning. Den havde sin rod tilbage i novemberrevolutionens og arbejdsraadernes dage i 1918 og var som følge heraf stærkt tysk paavirket. Paa smaa tusinde stemmer i de nordslesvigske opstillingskredse fik partiet et tillægsmandat i Nordslesvig i 1932, men ved det følgende valg gik stemmerne andetsteds hen.

Ved tredivernes midte gjorde pastor *Malling*, Brøns, sig bemærket som politisk agitator. Han arbejdede i aarene fra 1933 til 1936 i nazistiske smaapartier og holdt bl. a. »feltgudstjenester« iført ornat under hagekorset.

Paa denne tid var det »danske« *nationalsocialistiske arbejderparti* tonet frem. Det nød godt af højkonjunkturen i syd og naaede i 1935 3.575 stemmer, som steg til 4.474 i 1939, da »partiføreren« læge *Frits Clausen*, Bovrup, opnaaede et folketingsmandat. Partiet fungerede i udpræget grad som politisk slamkiste, og heller ikke dets »førere« kunde holde jævnmaal i moral og intelligens. Yderligere begik partiet den ene nationale dumhed efter den anden, men selv om bevægelsen som følge deraf ikke fik nogen større fremgang, gjorde den dog nationalt ikke ringe skade. Gennem en systematisk nedrakning af danske forhold og førende personligheder har bevægelsen gaact tyskernes ærinde og søgt at svække den danske front; den har styrket tyskernes haab om en rejsning i Nordslesvig mod Danmark, idet man regnede med den som et gennemgangsled til den rigtige tyske nazisme. Mere klartseende tyskere kunde dog nok se, hvor ringe folk de havde faaet som medløbere i »det nordiske rum«.

Ved det store valg 3. april 1939 viste de politiske partier en betydelig resignation. Flere af smaapartierne opstillede ikke, og partiskellene faldt, saa parolen lød først og fremmest at *stemme dansk*. Resultatet — frugten af en snes aars godt dansk arbejde i Nordsles-

vig — var nationalt tilfredsstillende. Med en stemmeprocent paa 92,4 faldt 84,1 pct. af de afgivne stemmer paa danske partier.

9. DET TYSKE MINDRETAL.

Gennem 25 aar isolerede det tyske mindretal sig bevidst, det tømrede paa alle omraader sine egne faste organisationer op og arbejdede maalbevidst paa at blive en stat i staten. I den første tid tegnede den nationalpolitiske udvikling til at blive ret fredelig, men to forhold fik afgørende betydning ved at kalde de uforsonlige kræfter frem igen: de økonomiske vanskeligheder, der udnyttedes nationalpolitisk af mindretallets ledere, og nazismens gennembrud i Tyskland. I folkeretslig forstand har Danmark intet mindretal. Hverken race, religion eller sprog sætter skel i Nordslesvig. Det gør derimod *sindelaget*, hvilket i et demokratisk samfund som det danske var tilstrækkelig begrundelse for de særlige vilkaar, der indrømmedes den tysksindede del af befolkningen.

Af Nordslesvigs befolkning, der i 1920 talte ca. 163.000 og i 1940 ca. 190.000 mennesker, udgjorde det tysksindede mindretal mellem 25.000 og 30.000 personer. Af dem var godt en halv snes tusinde født syd for den nuværende grænse, godt tre tusinde havde tysk statsborgerret, resten er af samme rod som den danske befolkning. De to tredjedele af mindretallet er dansk-talende (*hjemmetyskere*), kun en tredjedel, altsaa knapt 10.000, er tysktalende, hvilket vil sige, at den tyske sproggruppe udgør 5—6 pct. af landsdelens befolkning. Fra tysk side er maalet da det dobbelte: at vinde saa mange som muligt for tyskheden og at gøre hjemmetyskeren tysktalende, saa sindelag og sprog bringes i overensstemmelse med hinanden.

Den tysksindede del af befolkningen bor tættest i

de sydlige sogne, hvor de toneangivende mange steder er hjemmetyske storbønder. I grænsecomraadets to byer og 25 sogne (se kortet side 187) blev der i 1867 afgivet 38 pct. tyske stemmer. 1893 var stemmeprocenten oppe paa 59, og i 1912 endog paa 63 pct. Ved afstemningen i 1920 var inden for grænsecomraadet 46 pct. af stemmerne for Tyskland, og stadig udgør hjemmetyskheden en ikke ringe del af befolkningen i disse egne, nu ca. 25 pct. Hvorfor de er blevet tysksindede — undertiden er det hele slægten, undertiden kun et enkelt medlem, der er trukket til den tyske side — og hvordan det er sket, lader sig ikke besvare i korthed. Gamle historiske forhold, konjunkturbevægelser og personlige spørgsmaal har grebet ind.

For Nordslesvig som helhed var stillingen ved afstemningen i 1920 den, at af 92,2 pct. afgivne stemmer var de 75,1 pct. for Danmark og 24,9 pct. for Tyskland. Ved det første folketingsvalg i sept. 1920 var der 14,5 pct. tyske stemmer. Nedgangen fremkommer bl. a. ved den højere valgretsalder til folketinget (25 aar) sammenlignet med afstemningen, dernæst ved de ca. 3600 tilrejsende den 10. februar og endelig ved de tyske embedsmænds fraflytning ved genforeningen. 1924 var stemmeprocenten paa »det Slesvigske Parti« 13,5, 1926 15,6 pct., 1929 14,4 pct., 1932 13,3 pct., 1935 15,5 pct. og 1939 15,9 pct. med den hidtil højeste valgdeltagelse paa 92,4 pct. I disse valgtals bevægelser afspejler sig indvirkningerne fra de tyve aars store tildragelser i og uden for Nordslesvig.

Mens 13 stater, der ved fredslutningerne efter første verdenskrig fik fremmede nationaliteter inden for deres grænser, maatte forpligte sig over for Folkeforbundet til at garantere disse mindretal visse rettigheder, paatog Danmark sig ikke nogen saadan forpligtelse. Den danske delegation kunde overfor fredskonferencen pege paa de garantier for *gode mindretalsvilkaar*, der ligger i den danske lovgivnings almindelige frisin-

dede og demokratiske karakter, særlig hvad angaar aandelig frihed. Paa skolens og kirkens omraade sikrede lovgivningsmagten mindretallet de særlige rettigheder, der i den følgende tid blev udbygget videre (se side 162 f og side 169 f).

Det var »klosterpolitikernes« tanker (se side 41) og aanden fra de lange kampaar under prøjservældet efter 1864 — tiest udtrykt af Junggreen med en lille omskrivning af det gamle bibelord: Hvad du vil, at andre ikke skal gøre mod dig, det skal du heller ikke gøre imod dem — det var disse ideer, der nu førtes ud i praksis og dermed sammen med de for alle danske statsborgere fælles frihedsgoder — sikret i grundloven — dannede rammen om det tysksindede mindretals liv gennem 25 aar.

Nogen formel anerkendelse af grænsen af 1920 foreligger ikke fra ansvarlig tysk side, og selv om der baade i Weimarrepublikkens tid og under »det tredje rige« fremsattes forholdsvis velvillige udtalelser om grænsen og om nationalitetskampens høje stade, blev der ogsaa givet udtryk for den stik modsatte opfattelse. Forholdet synes at være det, at mens lokale tyske politikere og myndigheder i Sydslesvig og Holsten (f. eks. bl. a. fra Kiel universitets side) kom med ret aggressive udtalelser, især efter 1933, gjorde en mere rolig vurdering sig gældende i Berlin. Denne dobbelthed maa man have for øje for at faa den rette opfattelse af tyskernes stillingtagen til den dansk-tyske grænse.

Nationalitetskampen efter 1920 falder i forskellige faser. I de første aar var mindretallet, saa vidt det kan bedømmes, nogenlunde loyalt. Typisk for det gensidige forhold var den overenskomst, som de to landes socialdemokrater afsluttede i 1921 vedrørende beskyttelse af mindretallene paa begge sider af grænsen, der anerkendtes som lovligt gældende af de to partier. Det maa dog her fremhæves, at den liberalitet, der vistest de tysksindede i Nordslesvig, og som sikkert

kom dem overraskende paa baggrund af den tyske tvangspolitik før 1920, ikke blev gengældt blot tilnærmelsesvis over for det dansksindede mindretal i Sydslesvig.

Samlivet i Nordslesvig formede sig mere harmonisk, end man havde kunnet vente, de fleste fandt sig til rette under de danske forhold. Samtidig optømrede dog tyskheden et energisk virkende system for sit kulturelle og politiske arbejde under de nye vilkaar. De urolige og økonomisk usikre tilstande i Tyskland gjorde, at »das grosse Vaterland« længe ikke kunde virke stærkt tiltrækkende. Men da en skrinlæggelse af det politiske maal »tilbage til Tyskland«, let vilde betyde hendøen af tyskheden i Nordslesvig, maatte dette maal alligevel stadig holdes frem af de politiske førere. Mindretallets folketingsmand, *pastor Schmidt*, talte herhjemme forsigtigt, oftest i taagede vendinger — i Tyskland, hvor der skulde skaffes penge til det tyske arbejde i Nordslesvig, talte han kraftigere — om en ændring af grænsen paa grundlag af en forstaaelse med Danmark og de andre nordiske lande.

I »*Schleswigscher Wählervereins*« program fra 1926 lyder § 1: »*Den slesvigske vælgerforening vil, at den selvbestemmelsesret, der er lovet det tyske folk, ogsaa gennemføres paa en ren og retfærdig maade ved grænseskillet mellem Danmark og Tyskland*«, — og i § 2 hedder det: *Man kan ikke anerkende, at dette er sket ved fastlæggelsen af Danmarks sydgrænse, og forlanger derfor en ny afgørelse, som tager hensyn til de gamle, livsvigtige forbindelser med Tyskland og til den fraskilte landsdels særpræg.*«

Samtidig sluttede Tyskland sig til *Locarnopagtens* forsoningsaand (1925), traadte ind i folkeforbundet (1926) og erklærede, at dette skridt betød, at retsprincippet skulde træde i stedet for magtprincippet. Tyskland havde brug for et pænt ansigt udadtil. Derfor ud-

talte den nyvalgte formand for »Der Sshleswig-Holsteinerbund«, professor Otto Scheel i Kiel i 1926:

»Vort arbejde skal være kulturelt, ikke politisk, for folket, ikke for staten. — For kulturarbejdet eksisterer ingen statsgrænser. Vi betragter det som vor ret og vor pligt at arbejde paa den anden side af grænsen og gøre, hvad vi formaar, for at opretholde og styrke det tyske element i Nordslesvig. — Den danske minoritets rettigheder syd for grænsen skal respekteres. — Kampen skal føres ridderligt. Vi opfatter nationalitetskampen som en samvittighedsstrid og derfor som en hellig strid. Hvad der synes umuligt i Sydtyrol, Elsass, Böhmen og Polen er muligt i Nordslesvig. Det, som her udføres, kan faa betydning for hele Europa.«

Ordene fulgtes af handling i Sydslesvig, hvor der først nu ved regeringsforordninger af 1926 og 1929 skabtes kulturelle rettigheder for mindretallet, der dog ikke var saa sikre eller nær saa vidtgaaende som de, der siden 1920 var gældende i Nordslesvig. Bestemmelserne i Sydslesvig kunde ændres eller ophæves rent administrativt. Hele ordningen i Sydslesvig blev i vidt omfang saboteret af de stedlige myndigheder, og det var yderst vanskeligt at faa de højere instanser i Berlin til at tage affære over for overgreb fra lokale danskfjenders side.

Politisk blev der altsaa en overgang borgfred. *Kulturelt* fortsatte kampen, og tyskerne arbejdede støt paa at udnytte de bestaaende liberale danske love til bl. a. at skabe gode skoler i Nordslesvig. Ved siden af de offentlige tysksprogede kommuneskoler, der administreres som de almindelige danske kommuneskoler (se side 162 f), og hvis tal har ligget omkring 30, oprettedes *privatskoler* i stigende tal. I den første halve snes aar kom der et par stykker om aaret, saaledes at der ved udgangen af 1931 var oprettet 25 privatskoler. De sorterede før nazismens fremtrængen under »Tysk Skole-

forening for Nordslesvig«, der blev ledet af fhv. rektor *Koopmann*, Tinglev.

De økonomiske vanskeligheder ved tyvernes midte og *Cornelius Petersen* bevægelsen gav de tyske stemmetal nogen vækst: fra 7.500 i 1920 og 7.700 i 1924 til 10.400 i 1926. Og samtidig satte *jordkampen* ind fra tysk side paa en aggressiv maade. »Den bragte i vor erindring dette, at vi tidligere med begrebet tyskere havde forbundet den forestilling, at naar de havde magt, kom graadige kløer frem« (M. Hammerich i 1933).

»*Kreditanstalt Vogelgesang*« stiftedes 1926 paa initiativ af pastor *Johs. Schmidt* med det formaal »at bevare tysk grundejendom paa tysk haand.« Lederen var en indvandret brandenburgsk sagfører *Georg Vogelgesang* i Haderslev, som ved starten bombastisk forkyndte: »Det er opgaven at opmagasinere jord for dermed at hindre rigsdanske (!) i at bosætte sig i Nordslesvig,« — og senere: »Vi kan ikke finde os i, at rigsdanskerne kommer herved og tager jorden i besiddelse . . . om 10 aar har vi selv ungdom nok til at dyrke jorden.« Kreditanstalten organiseredes som et aktieselskab, hvis grundkapital var 495.000 kr.; de 450.000 kr. var tyske statsmidler udlaant gennem *Höfebank* i Kiel, hvis aktiemajoritet ejedes af den preussiske stat. *Vogelgesang* gav rundhaandet laan til nødstedte landmænd uden at se saa nøje paa sikkerheden, men stillede til gengæld krav af anden art, saafremt laaneren ikke tilhørte mindretallet. I mange tilfælde blev der ydet laan paa betingelse af, at laantageren indmeldte sig i de tyske organisationer og sendte sine børn til de tyske privatskoler. Nogle steder blev der da ogsaa taget en flagstang ned, men stort set begrænsedes udlaanet til tysksindede og »blakkede«.

At det ikke var forretningsmæssige synspunkter, men nationalpolitiske, der var bestemmende for laanernes placering, ses deraf, at aktiekapitalen i løbet af faa

aar gik tabt. I 1934 blev den nedskrevet til 45.000 — blandt andet som følge af deltagelse i 55 akkorder — men det lykkedes at skaffe nye aktier til et beløb af 450.000 kr. I 1929 oprettedes et datterselskab »*Höfeverwaltungsgesellschaft*« ligeledes ledet af Vogelgesang, med en aktiekapital paa 250.000 kr., ogsaa hovedsageligt stillet til raadighed af tyske statsmidler. Den overvejende part af laanene blev givet til gaarde i grænsecomraadet, hvor tyskerne overhovedet koncentrede deres forskellige bestræbelser med det tydelige formaal at skabe basis for en grænserevision.

Vogelgesang var sidst i trediverne den største jordbesidder i Sønderjylland; ved hjælp af udenlandsk kapital — han har udlaant en halv snes mill. kr. — havde han opkøbt op mod 90 gaarde med ialt ca. 4.000 ha og havde desuden panteretten i omkring 600 ejendomme. Han var forøvrigt en haardhændet kreditor, der ikke betænkte sig paa at sætte hjemmetyskerne fra deres gaarde og forpagte dem ud, undertiden til indvandrede tyskere uden dansk statsborgerret, for derved at faa større direkte indflydelse paa dem.

Fra dansk side havde man som tidligere nævnt afblæst jordkampen i 1920 og opløst kamporganisationerne fra den preussiske tid. Nu oprettedes »*Landeværnet*« i 1927 med *Hans Andersen*, Kongsbjerg, som formand, som modtræk mod Vogelgesang, og det lykkedes i nogen maade, selv om midlerne, der var fremskaffet ad privat vej, var mindre end modstanderens, at afværge hans farlige anslag.

Tyvernes sidste aar — rolige som de var i økonomisk henseende — betød en afspænding i nationalitetsskampen og en bedring i det dansk-tyske forhold. Men den store økonomiske krise og *nationalsocialismens* sejr i Tyskland i 1933 gav paany tyskheden vind i sejlene. De store begivenheder i syd nærrede i høj grad forventningerne om, at der ogsaa i Nordslesvig skulde »ske noget«. »*Schleswigscher Wählerverein*« udtalte i

marts 1933: »Vi tilstræber en afgørelse, der genopretter Nordslesvigs gamle forbindelse med Slesvig-Holsten og derigennem med riget. . . . Slesvigs deling er blevet vort lands ulykke.«

Og i »Schleswig-Holsteiner-Bund« fik nu atter de radikale elementer overtaget. I en programtale erklærede den nye formand, *dr. Sievers*, borgmester i Eckernförde: »Vi maa klart og iskoldt sige danskerne, hvad vi vil. Vi vil have Nordslesvig igen. Begriber danskerne ikke, at grænsen maa revideres, kan det tidspunkt komme, hvor der med kendsgerningernes magt træffes en afgørelse, som ikke passer danskerne, men som det unge Slesvig-Holstens vilje bestemmer.«

Endnu større uro maatte det vække, da nazisternes særligt sagkyndige i det nordslesvigske spørgsmaal, pastor *Peperkorn* fra Fjælde i Sydslesvig, ved et møde i Eckernförde i april udtalte:

»Danmarks stjerne er i dalen, og den vil aldrig stige igen. Den kærlighed, som mange oprigtige nordslesvigere i de første aar efter genforeningen nærrede til Danmark, er afløst af et infernalsk had til Danmark, og et haab om befrielse er tændt. Den dag vil oprinde, da vejen er aaben og fri for de brune batailloner. Det bliver dag for dag mere klart, at Tysklands skæbne ogsaa er Nordslesvigs. Jeg har modtaget mange breve deroppe fra, hvori man skriver: Kom og hjælp os! Efter moden overvejelse og indhentede informationer i Berlin vil vi efterkomme dette ønske. For kort tid siden er allerede de første tre nationalsocialistiske organisationer oprettet i Nordslesvig, og nu vil vi sætte ind af al vor magt. Som et lyn vil den tyske nationalsocialisme tage Nordslesvig i besiddelse. 10 — 20 — 30 — 40 — 50 — 60 — 70, ja 80 organisationer vil blive oprettet ud over Nordslesvig. Vi vil dermed sørge for, at Nordslesvig tvinger København til at gaa til Berlin. Den dag vil oprinde, da det tyske flag atter vajer over Dybbøl skanser.«

Saadanne udtalelser florerede i det urolige foraar 1933, ogsaa paa vor side af grænsen, og der blev ikke skredet ind imod dem. Højdepunktet naaede gaardejer *Wilh. Deichgräber*, i tyverne en af Cornelius Petersens drabanter, i 1935 tysk kandidat ved folketingsvalget. Han udtalte i den danske radio:

»I mange aar var vor skæbne knyttet til Tyskland . . . i den nye jord-, blod- og raceteori genkender vi vore gamle ideer . . . Paa valgdagen vil vi under symbolet: to løver og et hagekors værgе vor hjemstavn.«

Og i hans valgavis kunde bl. a. læses: *»Adolf Hitler, Tysklands store fører, er den eneste, der kan frelse os.«*

Denne rabiante slesvig-holstenske linje blev dog ikke fulgt af den nazistiske hovedledelse. I den nazistiske skoleagitation spillede slagordet *»vore blødende grænser«* en stor rolle, og paa Tysklandskortene, der brugtes i den grænsepolitiske undervisning, var *»Schleswig«* med blandt de blødende saar. Det nazistiske partis daværende *»udenrigsleder«*, *Alfred Rosenberg*, antydede dog i oktober 1933 en mere moderat løsning:

»En Dag vil forholdene være stærkere end sympatier og antipatier. De fornuftigste blandt disse nordiske folk vil da sætte sig sammen og drøfte problemerne paany, og saa tror jeg, at det nordiske folkefællesskabs lande og vi vil naa til en forstaaelse. Det vil maaske føles lige smerteligt i Schleswig-Holstein og i Danmark.«

Saavel det anførte maksimale som minimale grænse-revisionsprogram stod i modstrid med regeringens linje, som mentes inspireret af rigsværnet, og som gik ud paa at lade spørgsmaalet om en grænserrevision falde for i stedet at opnaa en nøje økonomisk alliance med Danmark. Den daværende udenrigsminister baron von *Neurath* og lederen af *»det tredie riges«* økonomi, den hjemmetysk fødte dr. *Schacht*, for eksempel var ganske klare over det uholdbare i agitationen mod grænsen af 1920, men da rigets udenrigspolitik i

høj grad har benyttet sig af, at det besad mindretal i svage nabostater, har den opfattelse været gjort gældende, at grænsespørgsmaalet har været et middel til at bringe Danmark i økonomisk afhængighed af Tyskland. Mange andre faktorer, — bl. a. nedskæringen af dansk landbrugseksport til England — virkede i samme retning. At vor udenrigspolitik over for Tyskland i denne periode har været præget af vigen og frygt er sikkert — den ugunstige handelstraktat og Danmarks negative holdning ved folkeforbundsraadets fordømmelse i 1935 af Tysklands ophævelse af Versailles-traktatens rustningsbestemmelser er de vigtigste eksempler. Som den senere besættelse af Danmark viste, var det for nazistregeringen i Berlin ikke længere en del af Danmarks omraade, men hele Danmarks eksistens som uafhængig demokratisk stat, det nu gjaldt.

En kendsgerning er det endvidere, at efter nazisternes magterobring i 1933 dirigeres det tyske arbejde i Nordslesvig af officielle tyske statsorganer. Den øverste ledelse havde »gauleiter« *Lohse* i Kiel og overborgmester *Kracht* i Flensborg fra 1936. I den lokale ledelse i Nordslesvig gik ensretningen ikke igennem uden voldsomme indre opgør de første par aar. Pastor Schmidt blev skubbet til side som for veg og forsigtig, og efter at forskellige »førere« havde afløst og indbyrdes bekriget hinanden, gik ledelsen af mindretallet fra 1935 over til dyrlæge *Jens Møller*, Graasten, og det officielle parti blev N. S. D. A. P. N. (*National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei Nordschleswig*). Ligeledes efter rigstysk mønster skabtes S. A. — og S. S. — afdelinger, der dannedes en saakaldt »motorstorm« og »marinestorm«, som ganske vist snart (jan. 1934) opløstes igen, men kun for at indføjes i den nye organisation *Schleswigsche Kameradschaft*, hvis førere uddannedes paa nazistiske førerskoler i Tyskland, og som uden videre holdt militære øvelser i Nordslesvig. Deres opgave var dels at skabe en permanent uro og

dels at iværksætte en effektiv spionage paa alle omraader. Der synes at have paahvilet mindretallet en generel pligt til at indberette alt af interesse gennem et net af »Vertrauensmänner« i landsdelen.

Midlerne og metoderne skærpedes; om loyalitet var der ikke længere tale. Skærtorsdag 1938 holdt det tysk-nazistiske parti sin aarskongres i Haderslev. Den prægedes af en aabenlys aggressivitet, stormtropperne trodsede uniformsforbudet og marcherede gennem byen med flyvende hagekorsfaner. Dyrlæge Møller formulerede fremtidsmaalet kort og klart med ordene: »Hagekorset til Kongeaa«. Til Hitler sendte man telegram: »1500 partimedlemmer i Nordslesvig hilser føreren med mottoet: ein Volk, ein Reich, ein Führer.«

I 1938 udbyggedes de tysk-nazistiske organisationer i Nordslesvig med en bemærkelsesværdig nyindretning, idet der oprettedes en stilling som chef for »Aufklärung und Propaganda«. Denne post tildeltes den unge jurist *Rudolf Stehr*, som altsaa blev landsdelens dr. Goebbels. Han var en af de mange tysksindede nordslesvigere, der fulgte mindretallets parole at bevare sin danske statsborgerret for efter endt faglig og politisk uddannelse i Tyskland, at vende tilbage til Nordslesvig og »gøre sin indflydelse gældende for sit hjemlands skæbne« (Nordschleswigsche Zeitung 14. febr. 1934). Han sørgede for at ensrette presse, propaganda og foreningsvirksomhed, og samtidig lod han den danske presse forstaa, at der vilde blive holdt nøje kontrol med, hvad den skrev, og han vilde ihærdigt og skaanselsløst bekæmpe enhver kritik, der kunde genere det tyske rige.

I begyndelsen af samme aar kom *Stollig-sagen* for højesteret. Den var typisk for aanden og fremgangsmaaderne i de nazificerede hjemmetyskers kamp mod alt dansk — og for det officielle Danmarks svage holdning i grænselandsproblemerne. En hjemmetyskers gaard i Stollig (i Løjt nord for Aabenraa) var blevet

stillet til tvangsauktion og blev overtaget af gaardejer Warming som bestyrer. De stedlige tyskere forsøgte ved overgreb mod hans ejendom, ved at true ham paa livet og ved at forsøge brøndforgiftning at drive ham fra gaarden. Anstifterne, men ikke deres bagmænd, dyrlæge Møller og redaktør Harboe Kardel, blev dømt ved landsretten, men appellerede til højesteret. Inden sagen kom for, udsendte imidlertid »Auslandsinstitut« i Stuttgart en redegørelse for sagen under titlen »Justitsmord i Nordslesvig«. Højesteret frikendte terroristerne.

En af hjemmetyskernes ihærdigste skribenter, som til at begynde med arbejdede for at »bygge bro« mellem dansk og tysk, men senere kastede masken som renlivet nazist, var dr. *Lorenz Christensen*. I 1933 var han ophavsmand til »*det nordslesvigiske manifest*«, hvori danske L. S. folk og tyske landmænd krævede den danske stat for 300 mill. kr. i »erstatning« for lidte tab. Og et par aar senere viste han i bogen »*Nordslesvig venter*«, at han var havnet i den nazistiske ortodoksis formelverden: ». . . Bonden maa frigøres for det marxistisk-liberale styre . . . marxismen og den jødiske finansverden sætter alt ind paa at tvinge den nordslesvigiske bondestand i trældom og gøre hjemlandets befolkning rodløs, retsløs og karakterløs.«

En anden »brobygger« var *Fritz Clausen*, der blev »fører« for Danmarks nationalsocialistiske Arbejderparti i 1933, og som under et besøg i Berlin kaldte sig »Hitlers apostel i Norden«. I de første aar efter 1933, da linjerne endnu laa uklare for mange, gjorde han og hans parti murbrækkerarbejde for den tyske nazisme.

Svaret fra dansk side over for urobevægelserne fra 1933 udeblev dog ikke. Den gamle høvding H. P. Hanssen, de sønderjyske arbejdere, landsdelens unge i »Det unge Grænseværn« rejste sig til energisk modstand, og modoffensiven indledtes (se kap. 11).

Ganske vist afblæstes grænserrevisionen fra Berlin,

men det svækkede ikke mindretallets energiudfoldelse; ogsaa paa det kulturelle omraade satte et kraftigt fremstød ind, mens jordkampen derimod ikke aktive-redes synderligt i trediverne.

10. DEN TYSKE SKOLE UNDER NAZISMENS TEGN.

I løbet af faa maaneder efter 1933 oprettedes 15 nye *privatskoler*, i 1934 kom yderligere 7 til, i 1940 var der 51 privatskoler, i 1941 60, saaledes at antallet fordobledes siden 1932. Samtidig holdt de tyske kommunale skoler sig paa et antal af omkring 30 (1931: 28, 1941: 30). Ser man paa børneantallet i de to skoleformer var der:

	1921	1930	1940
I de kommunale skoleafd.:	2782	2129	1859
I de private skoler:	145	1039	1637
Ialt.....	2927	3168	3496

Afvigelserne mellem tallene her og de Side 165 anførte skyldes, at de forskellige amtsskoledirektioners årsberetninger ikke er udarbejdet efter helt de samme principper, idet der ikke overalt er sondret mellem skolesøgende og undervisningspligtige børn.

Naar udviklingen er gaaet fra den offentlige til den private skole, en udvikling, der økonomisk begunstiges ved den lave kronekurs i forhold til den tyske mark, er forklaringen naturligvis den, at privatskolen bedre kunde ledes i ren tysk aand. Den senere tyske skolekonsulent *Elholms* ord fra 1935: »Skolen er et helligt

sted, som ligger uden for alle politiske forhold,« kom til at staa i den skarpeste modstrid med praksis, som viste, at de tyske privatskoler blev lige saa mange celler, hvorfra tysk liv og tysk propaganda bredte sig. De nye skoler byggedes med skydedøre mellem klasseværelserne, saaledes at de kunde bruges som forsamlingshuse, de blev udstyrede med alle tekniske hjælpemidler, og lærerne, som overvejende var indkaldt fra Tyskland, var indstillet paa at udføre et aktivt nationalt arbejde ogsaa uden for skolen.

Man satte især ind paa at erobre børnene i »den truede firkant« (se side 187), og midlerne blev der ikke set saa nøje paa. Det var sjælekøb af den mest utilslørede art. Børnene fik cykler og skolctøj, forældrene kontante tilskud eller varer. I de første aar kom pengene alle sydfra, senere skaffede »*Deutsche Selbsthilfe*« i Nordslesvig en del af midlerne til veje. Da der i den første urolige tid efter 1933 og et par gange senere gik rygter om grænseflytningsaktioner sydfra, gjorde trusler om, hvad der vilde ske, »naar Hitler kom«, nogen virkning, og naturligvis var der altid nogle, som ikke kunde modstaa de materielle lokkemidler, men nogen større eller faretruende forskydning fra dansk til tysk skole fandt dog ikke sted. I 1921 var procenten af tyskunderviste børn 11,0, i 1939 13,4, mens den tyske stemmeprocent i 1920 (sept.) var 14,5 og i 1939 15,9.

Samtidig med, at de tyske børn blev trukket fra den tvedelte kommuneskole til privatskolen, blev skellet mellem dansk og tysk ogsaa i børnenes verden trukket skarperc. Redaktør Nic. Blædel fortæller eksempelvis om et besøg i en saadan tvedelt kommuneskole i 1935, hvor de tyske og de danske børn i frikvarteret holdt sig skarpt adskilte fra hinanden og legede i hver sin gruppe, hvilket var noget ukendt før 1933.

I 1938 fremsatte den tyske skoleforening en række

krav til den danske regering, som for de flestes vedkommende blev opfyldt. Der krævedes en særlig *tysk skolekonsulent* og særlige *tyske skolekommissioner*; udelukkende tyske lærere ved og tyske ledere af de kommunale tyske skoler; en eksamensberettiget tysk realklasse med tysk undervisningssprog; anvendelse af de i det tyske rige brugte lærebøger, »for saa vidt de ikke behandler staten eller folket i Danmark paa saarende maade«, og endelig forlangtes det, at skolernes officielle benævnelse ikke skulde være *tysksprogede*, men *tyske* skoler. Den stortyske bølge bar disse krav — der ikke blot var forslag — frem, og de maatte virke grelt paa baggrund af de danske sydslesvigeres samtidige stilling.

Der oprettedes hurtigt efter 1920 private tyske *mellemskoler* i Købstæderne med tysk undervisningssprog, men efter dansk undervisningsplan; de opnaede eksamensret, mens det af undervisningsministeriet blev fastholdt, at den private tyske *realeksamen* ingen rettigheder gav i Danmark. Derimod gjorde men i 1926 et forsøg paa at imødekomme mindretallet, idet man i Sønderborg »ovenpaa« de fire mellemklasser byggede en realklasse med dansk undervisningssprog, men med mellemskolens tyske lærere, og denne realeksamen gav »borgerlige rettigheder«. Denne løsning passede dog ikke det tyske mindretal og blev saa godt som ikke benyttet.

Tidligt arbejdede mindretallet maalbevidst for et tysk gymnasium, men i 1928 afviste undervisningsminister *Byskov* det tyske ønske om eksamensret for »Aabenraa tyske Privatskole«. Han fastholdt, at real- og studentereksamen maa være danske og undervisningen dansk i de klasser, der forberedte til disse eksaminer. Denne afvisning støttedes til det sidste af de nordslesvigske rektorer og amtmænd. Men den udvej stod aaben for de unge nordslesviger, der tog tysk studentereksamen syd for grænsen, at de kunde faa adgang

til universitetsstudier i Danmark, naar de mødte med »fornøden uddannelse i dansk sprog og kultur«.

Da ændredes situationen ved »Herning-overenskomsten« i 1928 (se side 182—83) mellem socialdemokraterne og det tyske mindretals landstingsvalgmænd. I efteraaret 1930 begyndte en første gymnasieklasse ved det tyske gymnasium i Aabenraa, og 13. maj 1933 gav undervisningsminister *Borgbjerg* rektor *dr. Gäde* ret til »som Rektor ved nævnte Skole at afholde Studentereksamen af nysproglig Retning . . . paa Betingelse af, at Skolen underkaster sig de efter dansk Lovgivning almindeligt gældende Regler for examensberettigede Gymnasieskoler og med den Afvigelse, at Skolen kan benytte Tysk som Undervisningssprog, undtagen i Dansk og Nordens Historie«. Denne eksamen gav ret til videregaaende studier ved de højere læreanstalter paa lige fod med dansk studentereksamen, men gav ikke adgang til stillinger i den danske statstjeneste (d. v. s. i etaterne), hvortil fortsat kræves dansk real- eller studentereksamen.

I sommeren 1942 oprettedes en matematisk afdeling i første gymnasieklasse. I tiden fra 1933 dimitteredes godt 100 nysproglige studenter fra det tyske gymnasium.

Før 1920 var der fire *tyske blade* i Nordslesvig. Lærerkredsen blev mindre efter genforeningen, og de nye forhold medførte, at der kom vanskeligheder — bl. a. fra konkurrencen fra de danske aviser, som mange af de dansktalende hjemmetyskere gik over til at holde paa trods af det nationale modsætningsforhold. Derfor blev det nødvendigt flere gange at foretage sammenlægninger af de tyske blade. I 1929 skete det afgørende, at de forskellige smaaaviser blev slaaet sammen til »*Nordschleswigsche Zeitung*«, som udgik fra Aabenraa, først under ledelse af *dr. Kähler*, fra 1934 med *dr. Harboe Kardel* som chefredaktør. Dets linje bestemtes hovedsageligt af redaktør *Ernst Schröder*,

Flensborg, som stod i forreste række i det tyske grænsepolitiske arbejde. I »Zeitungs« spalter kan man følge mindretallets udviklingslinje fra en forholdsvis fordragelig holdning over stigende fjendskab og hadskhed mod alt dansk til oplagt illoyalitet.

I 1938 naaede de vesteuropæiske stormagters eftergivenhed over for Hitler-Tyskland højdepunktet med *Neville Chamberlains* stadige vigen. *München-mødet* solgte Tjekoslovakiet til Tyskland for en kort »fredstids« galgenfrist, og *Konrad Henleins* Karlsbad-forordringer fik deres parallel i Nordslesvig. Dyrlæge Møller krævede, at enhver form for agitation mod »det tredje rige« indstilledes øjeblikkeligt og straf for enhver, som forbrød sig mod dette krav. Man krævede skadeserstatning for »den tyske folkegruppes« tab siden 1919 og massetildeling af dansk statsborgerret til indvandrede rigstyskere. Og dertil føjede Jens Møller: »Naar vi fremsætter disse krav, maa man erindre sig, at vi fører vor kamp som en del af den samlede tyske nation og paa den tyske nations vegne.«

Det laa da i konsekvent fortsættelse af denne linje, naar det tyske mindretals medlemmer den 9. april 1940 skilte deres sag totalt fra deres hjemlands ved at modtage de tyske invasionstropper med aabne arme og være dem behjælpelige fra første færd. De optraadte som vejvisere for de tyske tropper gennem landsdelen, højste hagekorsflaget over offentlige danske bygninger og beredte sig paa at fratage de danske myndigheder magten, mens medlemmer af »Schleswigsche Kameradschaft« gjorde sig parat til at deltage i afvæbningen af de danske soldater. I besættelsesaarene udbyggede mindretallet sine organisationer paa alle omraader i nøje samarbejde med tyskerne og stillede sig til raadighed for den nazistiske imperialismen i og uden for Danmark.

11. DANSKE NATIONALE ORGANISATIONER.

I »genforeningens« vækst og partiernes udvikling ligger et nationalt arbejde af vidtrækkende betydning i stort og smaat. Dette arbejde har haft regering, rigsdag og offentlige myndigheder bag sig i større eller mindre udstrækning. Ved siden deraf har en række organisationer og enkeltpersoner gjort en *grænseværnsindsats*, der i de skildrede tyve aar har faaet større eller mindre tilslutning, men burde have samlet hele det danske folks støtte. Det afgørende har ikke været, om man har skiltet med det «nationale». Vel har den store løftende nationale manifestation sin betydning, men tit har det stilfærdige, indirekte arbejde baaret større frugter i det lange løb.

I den første tid efter genforeningen mærkedes en tydelig afslappelse i interessen for grænselandet. Mange ansaa alle disse spørgsmaal for løst, og saa meget nyt trængte sig paa. Dertil kom, at der — naturligvis med mange undtagelser — gjorde sig en vis afstand gældende mellem ældre og unge i det første tiaar. Man saa forskelligt paa det nationales betydning og paa de udtryksformer, som den nationale agitation fra tidligere tid gav sig. Hærdningen i realiteternes verden førte hos mange unge til et krav om nøgternhed og saglighed ogsaa i sprogføringen.

Den aandelige rodløshed bevirkede en jagt efter nye idealer, religiøse, nationale, moralske. Fortiden interesserede ikke meget, det gjaldt om at finde sig til rette i nutiden; skyttegravens kammeratskab mellem danske og tyske soldaterkammerater og folkeforbundsepokens forsoningspolitik fremmede internationalismens idealer, saa de en tid fortrængte det nationale. For mange stod de sociale problemer som de vigtigste. Mange forblev rodløse, men de, der naaede til en fast livsanskuelse, bevarede ofte fra de søgende aar et videre udsyn og en forstaaelse for andres standpunkter.

Krigsdeltagerne havde svært ved at vende tilbage og fortsætte, hvor de slap, eller begynde et normalt liv. Deres grundstemning var en trang til stilhed, som *Johs. Reiff* har givet Udtryk for det i »Sange fra Ingenmandsland«:

*Min Lyre har rustne Streng
fra et flandersk Pigtraadsbegn
og i mine Sange synger
Skyttegravsnætternes Regn.
Jeg kommer, en mødig Vandr
ude fra Ingenmandsland,
og længes mod Fred og Hvile
herhjemme ved Danmarks Strand . . .
Jeg gemmer mig bort dybt inde,
en Dreng ved sin Moders Bryst,
i dine dejlige Skove,
Danmark, ved Slesvigs Kyst . . .*

I de afgørende situationer (1926, 1933, 1939—40) blev der dog ikke kaldt forgæves, og navnlig det sidste tiår har forstaaelsen og interessen for, hvad man sammenfatter under betegnelsen »nationalt arbejde«, været i glædelig vækst. Den naturlige form for dette mangeartede arbejde har været og er foreningens. Frivilligt har man sluttet sig sammen for at give sit arbejde større slagkraft i fællesskabet. I *foreningerne* virkeliggøres folkestyrets idé i en nøddeskal. Deres folkeopdragende betydning kan næppe overvurderes. De viser, hvad der kan opnaas ved at løfte i flok, og de har været med til at uddanne de ledere, som intet folkestyre kan undvære.

Ved genforeningen var en af de mange opgaver at tilpasse de mange store og smaa foreninger til de nye forhold. Nogle kunde ophæves, andre maatte ændres, nogle kunde bevares, som de var, og mange nye kom til.

Den centrale politiske organisation, *Vælgerforeningen*, afsluttede sin betydningsfulde tilværelse i december 1921. Den ældste af de store foreninger, *Sprogforeningen*, fortsatte og fik medlemmer over hele landet. Dens medlemstal var 1940 ca. 16.000, af hvilket godt 6.000 er bosat i Nordslesvig. Dens formand var *H. P. Hanssen* til sin død i 1936.

H. P. Hanssens deltagelse i dansk politik efter genforeningen blev en skuffelse for ham. Til gengæld brugte Nordslesvigs »grand old man« sine store evner og sin altid vaagne energi i et fortsat arbejde for danskheden i sin landsdel. Som før 1920 var han til sin død den drivende kraft og vækkende røst, naar det gjaldt dansk arbejde i Nordslesvig eller agtpaagivenhed over for tyske fremstød. Han var sjælen i genoplivelsen af det gamle »*Landeværn*« i 1927 som modstød mod »*Kreditanstalt Vogelgesang*« (se side 192—193). Han fulgte nøje jordkampens forløb og manede alle sine landsmænd til ansvarsbevidsthed over for denne side af grænsekampen.

Da det store tidskifte brød igennem i syd i 1933, var *H. P. Hanssen* straks paa sin post. I artikler og taler gjorde han rede for nationalsocialismens gennembrud i Nordslesvig og var med til at tilbagevise de tyske udæskninger. Han var til det sidste ivrig for at skabe samling om grænseopgaverne, saa hele folket kunde staa maalbevidst bag arbejdet for grænsens værn.

Ogsaa sprogforeningens formand fra 1936, bibliotekar *Jacob Petersen*, har viet sit liv til det kulturelle arbejde i Nordslesvig, først ved udbygningen af landsdelens biblioteksvæsen, senere inden for Sprogforeningen, hvis arbejdsmark siden genforeningen udvidedes betydeligt. Den udsender boggaver, udgiver bøger, støtter ungdomsarbejdet og giver støtte til rejsning af forsamlingshuse, især i selve grænseområdet. I bøger og talrige afhandlinger har *Jac. Petersen* givet livfulde be-

handlinger af ældre og nyere emner i landsdelens historie.

Sønderjydske Skoleforening er ogsaa blevet en landsforening. Den har (1940) ca. 23.500 medlemmer, og af disse er ca. 14.500 bosat i Nordslesvig. Den har gjort et meget stort arbejde for sønderjysk ungdom. Siden foreningens stiftelse i 1892 har den ydet understøttelse til over 17.000 unge til ophold paa danske skoler, og af disse unge kom henved 6.000 fra grænseområdet. Den har siden 1920 ogsaa virket syd for grænsen, hvor den har støttet skolebyggeri, børnehaver, forsamlingshuse. Den administrerer en del af statens kulturbevilling og faar et betydeligt aarligt statstilskud. Dens formand siden 1910 var en forgrundsskikkelse i landsdelen fra de unge aar. *Hans Jepsen Christensen*, gaardejer i Vestslesvig, fik ved sine evner og sin store arbejdskraft stor indflydelse paa genforeningsarbejdet, baade i Tønder amt — som medlem af amtets skoledirektion — i Nord- og Sydslesvig gennem Skoleforeningen — og i det politiske liv som landstingsmand for partiet Venstre.

I *Den nordslesvigske Kvindeforening*, hvis medlemstal er ca. 5.000, har landsdelens kvinder siden 1907 gjort et værdifuldt socialt og folkehygiejnisk arbejde.

Grænseforeningen dannedes 1920 paa basis af de samvirkende sønderjydske foreningen i Danmark. Med sine 150.000 medlemmer (1940) over hele landet, det langt overvejende tal uden for Nordslesvig, er den Danmarks største nationale organisation. Foreningens formaal er »ved alle lovlige midler, saavel aandeligt som materielt, at støtte og udvikle danskheden, særligt syd for grænsen«. Foreningen yder meget store aarlige beløb til skolearbejde, til organisationer og presse, til bogsamlingerne, til børnehaver og børnebespisning i Sydslesvig. Den er med sine store midler (bl. a. fra »Dybbøldagen«) en afgørende faktor i det nationale

arbejde i grænselandet. I mange aar var rektor *H. P. Hansen*, som fra sin ungdom havde været en af de ledende i »To Løvers« sønderjyske arbejde, formand for Grænseforeningen. Efter rektor *H. P. Hansens* død i 1943 blev fhv. præsident *Holger Andersen* valgt til formand. Han deltog med iver i afstemningstidens agitationsarbejde i 2. zone og blev som rigsdagsmand fra 1920 til 1939 det konservative partis ekspert i sønderjyske spørgsmaal. I begyndelsen af trediverne var han præsident for Folkeforbundets kommission vedrørende den græsk-tyrskiske befolkningsudveksling og blev senere en forgrundsfigur i det nordiske oplysningsarbejde bl. a. som redaktør af tidsskriftet »Le Nord«.

Samtidig med »Landeværnets« start (1927) vedtog de tre store nationale organisationer at skabe større samling om grænselandsarbejdet. Initiativet udgik fra vore landsmænd i Sydslesvig, det lykkedes at bygge bro over kløften fra grænsestridens dage, og det synlige udtryk for samlingen blev dannelsen af *6-mandsudvalget* i 1927, der senere foruden af formændene i de tre store foreninger kom til at bestaa af formændene i de nye organisationer: *Landeværnet*, *Det unge Grænseværn* og *De danske Samfund*.

Da de voldsomme angreb paa grænsen satte ind i foraaet 1933, meldte ungdommen sig til det nationale frontarbejde. Det var ikke noget nationalt omslag, der skete. Men ungdommen forstod nu, at der var fare paa færde, og at det ikke alene var statens sag at værne grænsen. Da tyskheden kastede masken, blev ungdommen sig sit ansvar bevidst. I april 1933 holdtes to betydningsfulde møder, der blev udgangspunkterne for de kommende aars rejsning. De gamle nationale foreningstillidsmænd mødtes 12. april i Aabenraa, og arbejdernes politiske og faglige organisationer kaldte til møde i Tinglev 17. april. I *Aabenraa* vedtog man en resolution, der manede til alvor og udtalte, at de danske statsmyndigheder maatte 1) sikre Nordsles-

vig mod, at irregulære Tropper overskrider Grænsen, 2) skarpt overvaage alle Handlinger, som tager Sigte paa Grænseflytning, 3) skride hurtigt og kraftigt ind mod Urostiftere — og 4) drage danske Embedsmænd, som deltager i en mod Danmarks Integritet rettet Agitation, til Ansvar.

Det følte befriende, at der fra dansk side blev taget til orde mod de udæskende tyske udtalelser, som ganske umaskeret krævede grænseflytning. Ogsaa landsdelens arbejdere tog beslutsomt kampen op. Efter forslag af en af de unge socialdemokrater, der blev ledende i de følgende aars kamp, redaktør *Frede Nielsen*, vedtog det socialdemokratiske Tinglev-møde en resolution, der udtalte:

»Den dansk-tyske grænse er fastlagt i henhold til befolkningens egen frie afgørelse og er blevet de nordiske folks grænse. Vi afviser derfor paa det skarpeste ethvert forsøg paa atter at rejse strid om grænsen. Vi betragter de fra tysk-nazistisk side fremsatte krav om grænseflytning som en haan mod folkeret og frihed og som et udslag af tilbagevenden til voldspolitikken.

Vi opfordrer myndighederne til hurtigt og haandfast at skride ind mod ethvert forsøg — skjult eller aabent — der tager sigte paa en krænkelse af grænsen.

Vi er fast besluttet paa at møde de nationalsocialistiske organisationsbestræbelser i Sønderjylland med al den kraft, vi er i stand til at opbyde. Den nazistiske haan og udfordring mod hele den socialistiske bevægelse besvarer vi med modstød, i hvilke vi lægger hele vor organisatoriske styrke. Vi er rede til i denne kamp at anvende alle til raadighed staaende midler.

En selvfølgelig konsekvens af nazis udfordrende holdning over for socialismen maa være, at forbindelsen mellem medlemmer af nazistiske organisationer og arbejdere afbrydes. Vi viger ikke tilbage for i alle forhold at tage den fulde konsekvens af denne indstilling over for nationalsocialister

Vi retter en indtrængende appel til alle sønderjyske arbejdere om at staa ubrydeligt sammen i den kamp, der nu er indledet. Vi lader os ikke skræmme af trusler og lader os ikke løbe over ende . . . »

Foruden den stærke moralske virkning fik disse tilkendegivelser praktiske følger. Uniformsforbudet skabte nogen beroligelse, selv om det gentagne gange blev overtraadt fra tysk side. Ved forøgelse af politistyrken, ved foranstaltninger, der sikrede, at ikke smaabander sydfra kunde rende grænsen over ende, ved en fastere kurs over for urostiftere i landsdelen genskabtes noget af tryghedsfølelsen. Men vigtigst var, at de tyske anslag havde fremkaldt en ung, dansk, demokratisk front. Det unge Grænseværn, De danske Samfund og Arbejderbevægelsens sønderjyske Landsforening blev de vigtigste frugter af stormen fra syd.

En række store ungdomsstævner viste over for verden, at Nordslesvig knyttede sin fremtid endnu stærkere end før til Danmark.

Den 10. maj indkaldte *Sønderjydske Idrætsforening*, som allerede i fremmedherredømmets tid under gaard-ejer *Johs. Juhls* ledelse havde samlet ungdommen, til et stort stævne i Tønder. Over for de 10.000 deltagere, deraf 2.000 gymnaster, gav de unges ordførere udtryk for deres vilje til at løfte arven efter fædrene. En maaned senere mødtes 40.000 paa Dybbøl, hvor en række unge i ædruelige ord, som ungdommen kunde vedkende sig, erklærede deres solidaritet med det danske samfund og deres faste vilje til at bygge fremtiden op paa fortidens danske linje.

Allerede før disse stævner var det forberedende arbejde gjort til dannelsen af *Det unge Grænseværn*, som traadte ud i livet i 1933. Det blev i udpræget grad den nye ungdoms, verdenskrigens ungdoms, organisation. Foreningens formaal var at styrke og fremme danskheden i grænseomraadet, at fremme forstaelsen for grænse-sagens betydning ved et kultur- og grænsepoli-

tisk oplysningsarbejde og at fremme samarbejdet mellem nordisk ungdom. Det unge Grænseværn blev ikke drevet frem af had til det tyske folk eller til de hjemmetyske naboer; over for anderledes tænkende ønskede man at vise sund fordragelighed. Men man ønskede kærligheden til Danmark omsat i handling; man ønskede at hidføre en omvurdering af grænsesagen, saa den fra et anliggende for specielt sønderjysk interesse-rede blev en rigssag, der i alles interesse havde krav paa hele Danmarks medvirken. Det gjaldt om at trække grænsen skarpt op mellem dansk og tysk tankegang, mellem det nordiske liberale demokrati og den forvrængede »nordiske aand« og de »nordisk-ariske idcer«, som den nye tyske propaganda lancerede; — altsaa ikke blot et nationalt, ogsaa et politisk maal satte man sig i den nye organisation. — Tredivernes sidste aar og besættelsestiden viste, at maalet for de tyske infiltrationsbestræbelser nu ikke længere blot gjaldt Nordslesvig, men hele Danmark og videre ud ogsaa Norden. Derfor følte D. u. G.'s arbejde saa realitetsbaaret og derfor fik det saa stærkt ungdommens tilslutning over hele landet. Foreningen, der i 1940 ændrede sit navn til *Dansk-Nordisk Ungdomsforbund* (D. N. U.), har over 40.000 medlemmer og 17.000 i kollektivt tilsluttede foreninger og har i de forløbne aar kunnet yde betydelige beløb til nationale og nordiske formaal.

Formanden siden stiftelsen, lærer *P. Marcussen*, var 20 aar, da han kom hjem fra verdenskrigen, og var derefter i en aarrække lærer i Nordslesvig. I hans første store tale paa Dybbøl i 1933 lød krigstidsgenerationens toner. Den var udviklet i modgangens haarde skole, først i krigens strenge aar, derefter i efterkrigstidens opløsningsaar, da saa mange »snublede i starten«. De bedste kæmpede sig igennem virvaret ind til de værdier, der gav deres liv indhold og deres sind styrke. Gennem denne kamp vaagnede der en erken-

delse af, at vor fremtidsskæbne ikke afhænger af ydre forhold, men af os selv, af hvad vi gør eller ikke gør. P. Marcussen har i samarbejde med andre mænd og kvinder præget D. N. U. med sine tanker og har gjort foreningen til et aktivt værn for dansk og nordisk kultur.

De sønderjyske danske Samfund er nu Nordslesvigs største nationale organisation med henved 80.000 medlemmer. Deres oprindelse maa søges i de »Danske Samfund«, der stiftedes i 1927 i Sønderborg amt og udbyggedes videre i 1933 i grænseomraadets 32 sogne. I hver sit sogn skulde de varetage danskhedens tarv paa tværs af politiske skillelinjer og virke som diger, der kastes op for at modstaa stormfloden sydfra. I 1940 udbyggedes de Danske Samfund ud over hele landsdelen. Ligesom Dansk-Nordisk Ungdomsforbund fik Danske Samfund mange i tale, der hidtil havde staaet uden for det nationale arbejde.

De Danske Samfunds formand til sin død i 1940 var direktør *Martin Hammerich*, en af de ædleste og mest uselviske skikkelser i de tyve aars genforeningsarbejde. Fra sine unge aar knyttede han talrige forbindelser med førende personligheder i Sønderjylland og kom i aarene 1918—20 til at øve betydelig indflydelse paa arbejdet for at forberede dansk administrations og lovgivnings indførelse i Nordslesvig. Efter genforeningen sad han i nogle aar i den beskædne stilling som dommerfuldmægtig i Løgumkloster, hvor han kom i nær berøring med landbefolkningen, og fik et første haands kendskab til jordspørgsmaalets betydning i grænsekampen. Da jordkampene rejstes igen, deltog han i Landeværnets stiftelse og overtog i 1927 stillingen som direktør for *Sønderjysk Hypoteklaanefond*. I de følgende aar gjorde han en fremragende indsats for at afbøde landbrugskrisens virkninger i landsdelen, idet hans arbejde baade var præget af en dybtgaaende sagkundskab og af varmhjertet for-

staaelse for befolkningens vanskelige kaar. Fra 1933 var han en af de virksomste i arbejdet for at skabe værn mod den indtrængende nazisme; han var med til at danne Det unge Grænseværn, i hvis ledelse han sad til sin død, og tog initiativet til Grænseegnens Danske Samfund, der paa tværs af politiske og andre skillelinjer vilde samle befolkningen om de danske og nordiske idealer.

Som den sidste gren paa organisationslivets store stamme oprettedes i 1938 *Arbejderbevægelsens sønderjydske Landsforening*. Maalet var at aktivisere hele den danske arbejderbevægelse til større deltagelse i den grænsepolitiske kamp, og planen blev mødt med stor forstaaelse i de politiske og faglige hovedorganisationer. Landsforeningen er arbejderbevægelsens organ med hensyn til det grænsepolitiske og det nationale arbejde. Med den voksende forstaaelse for grænsekampens betydning, især efter 1933, fulgte et stærkt ønske fra arbejderne om at være med til at gøre en national indsats og en større trang til at blive orienteret om udviklingen i grænselandet. Landsforeningen betød, at den personlige kontakt blev skabt, og at arbejderpartiet vedkendte sig sin forpligtelse i grænsekampen. — — —

Fordelen ved de mange foreninger er den, at de enkelte lettere vinder indpas i hver sine kredse, end en stor organisation vilde kunne det. Der er dog en del skyggesider. Det mangeartede initiativ *kan* skabe forvirring i offentligheden, og tit ved den ene haand ikke, hvad den anden gør, saaledes at der opstaar usikkerhed med hensyn til, hvem der skal eller kan gøre hvad; det kan igen afføde en vis indbyrdes foreningsjalousi.

V.

DANSKHEDEN I SYDSLESVIG

1920—40.

Danskhedens historie i Sydslesvig er et mørkt kapitel. Nederlag og tilbagegang, smaa kaar og trange tider er ikke saa tillokkende at fordybe sig i, som opgangens og sejrens historie i Nordslesvig. Vi savner den alsidige og detaljerede skildring af »forpostens« lange og trælse kamp. Som baggrund for en bedømmelse af situationen nu skal her blot anføres en række kendsgerninger i oversigtsform i tilknytning til redaktør Bogensees bog om »Det danske Mindretal i Sydslesvig« (Nyt Nordisk Forlag 1942), suppleret med de karakteristiske eksempler paa tysk voldspolitik, som besættelsestidens vilkaar hindrede Bogensee i at føre frem.

1. POLITISKE FORHOLD.

Som tidligere fremhævet, var Sydslesvig nationalt og kulturelt tabt før 1864. »Afstemningslinjen« 1867 viser det (se side 60). Man har været tilbøjelig til kun at fremhæve dansk administrations nationale forsyndelser som aarsag til fortyskningsprocessen; vi maa ikke undervurdere slesvig-holstenernes kulturelle indsats, og den dragende kraft i det, der kom sydfra. Godsejerne, storbønderne og embedsmændene var gennemsyrede af det tyske, som fortsatte sin frem-

march. Det var begge de nævnte faktorer, der bevirkede, at danskheden smuldrede, og i udlændighedstiden fik den ikke tilstrækkelig kraftig støtte fra Nordslesvig.

Afstemningstiden betød en *national opvaagnen* i mange døde egne, og der forblev trods modgang og forfølgelser en fast kerne af danskhed gennem hele perioden. Den falder naturligt i tre hovedafsnit. Først tiden fra 1920 til 1926, da mindretallets rettigheder kun var beskyttet ved Weimarforfatningens § 113: »Rigets fremmedsprogede folkedele maa ikke ved lovgivningen og forvaltningen hindres i deres frie folkeejendommelige udvikling, i særdeleshed ikke i brugen af deres modersmaal ved undervisningen samt ved den indre forvaltning og retspleje«, og i § 148: »Ved undervisningen i offentlige skoler skal der tages hensyn til, at anderledes tænkendes følelser ikke saares«. Disse almindelige bestemmelser maatte kræve en nærmere præcisering, som først kom i 1926. Til sammenligning tjener, at det tyske mindretal i Danmark bygger sin ret til egen undervisning paa grundlovens konkret formulerede § 83, og at det straks i 1920 fik sine vidtgaaende rettigheder lovmæssigt fastslaaet.

I perioden 1926—33 var Tyskland medlem af folkeforbundet og gennemførte i folkeforsoningens aand mindretalsforordningerne af 1926 og 1929 vedrørende skolerne, som gav det danske mindretal omtrent de samme rettigheder som det tyske havde i Nordslesvig. Det laa, som tidligere nævnt, i Tysklands interesse at fremvise en liberal mindretalsordning udadtil i Stresemannperioden. Forholdene udviklede sig taaleligt i disse aar, dog under stadig chikane fra stedlige myndigheders side.

Omvæltningen i 1933 fik indgribende betydning, ogsaa for det danske mindretal. Den officielle linje, som hyppigt proklameredes, betød nærmest et fremskridt set fra danskhedens synspunkt, derved at saavel

Hitler som hans eftersnakkere gav udtryk for »agtelse« for den danske minoritet. *Rigsborgerloven fra 1935*, en af de berygtede Nürnberg-love, hvis formaal var at ramme jøderne, betød for de nationale mindretal, at deres medlemmer kunde faa del i rigsborgerretten, naar de opfyldte deres pligter mod staten, saasom værnepligten o. a. En særbehandling af mindretallet maatte ikke finde sted.

Alligevel betød nazismen en total ændring i danskhedens livsvilkaar. Som aldrig før greb staten, d. v. s. partiet, ind i den enkeltes liv. De brutale metoder havde til formaal at knægte enhver form for individets frihed og at ensrette hele samfundslivet. Den totalitære stats effektive maskineri maatte i realiteten kue eller knuse alle anderledes tænkende. At det trods alt dette lykkedes at bjerge den lille kærne af danskhed frelst igennem tolv aars lidelser, maa fylde alle med respekt og beundring for den sejge, danske livsvilje, der ligger bagved.

Folketallet i Sydslesvig anslaaes til ca. 325.000. Den eneste større by i omraadet er Flensborg med ca. 70.000 indbyggere. Den dansksindede befolknings tal anslaaes ved periodens begyndelse til omkring 20.000, ved dens slutning til 10—15.000.

Administrativt tilhører Sydslesvig den preussiske provins Slesvig-Holsten, hvis hovedstad er Kiel. Provinsen ledes af en overpræsident, i den nationalsocialistiske periode var det »Gauleiter« *Lohse*.

Nazisterne afskaffede det lokale selvstyre og udpegede embedsmænd og lokale raad efter »førerprincippet«. I Flensborg udpegedes paa denne maade 18 raadsherrer, deraf 2 danske, og 69 »raadgivere« (Beiräte), deraf 6 danske.

Afstemningstillene fra 1920, med og uden de tilrejsende, er anført side 142. I betragtning af den mistroelige stilling for danskheden, som valgtallene før første verdenskrig viser, især rigsdagsvalget 1912, maa

afstemningens resultat i det store og hele siges at være gunstigt for danskheden. Det beviste, at der syd for grænsen var en danskhed, det var værd at værne om. De følgende aars valgtal var smaa og dalende, indtil den frie deltagelse i det politiske liv ophørte efter 1933.

Man maa dog have sin opmærksomhed henvendt paa de forskelligartede valgeregler og paa, at ogsaa det tyske mindretals stemmer i Nordslesvig gik tilsvarende ned fra afstemningen til det første danske rigsdagsvalg, hvorefter det ganske vist var stigende.

Ved det første rigsdagsvalg under Weimarrepublikken i 1921 blev der afgivet 4.723 danske stemmer overfor 121.097 tyske. Ved det næste rigsdagsvalg i 1924 steg det danske stemmetal til 6.761, mens de tyske partier samlede 130.580 stemmer, deraf 8.009 nazistiske. Allerede i december samme aar gik man til rigsdagsvalg igen, og det viste sig, at den danske fremgang ikke holdt. Overfor modstanderens 140.305 stemmer stod danskheden med 4.727 stemmer, altsaa samme tal som i 1921. Valget i 1928 viste en katastrofal tilbagegang, idet det danske mindretal kun mønstrede 2.215 stemmer. Der var flere aarsager til nedgangen. Danskhedens kulturelle underbygning var meget svag, den økonomiske depression virkede ind — og endelig spillede det en rolle, at mindretallet overhovedet ingen muligheder havde for at faa en repræsentant i den tyske rigsdag.

Den sidstnævnte kendsgerning medførte ved det følgende valg i 1930 uenighed om den rette taktik, idet Slesvigsk Forenings Flensborgafdeling vedtog overhovedet ikke at deltage i rigsdagsvalg, mens ledelsen i landdistrikterne opstillede kandidater og gennemførte en valgkampagne som tidligere. Derfor maatte naturligvis stemmetallet falde yderligere ved de følgende valg. I 1930 naaede de danske ikke højere end til 1.671 stemmer, mod hvilke der stod 145.770

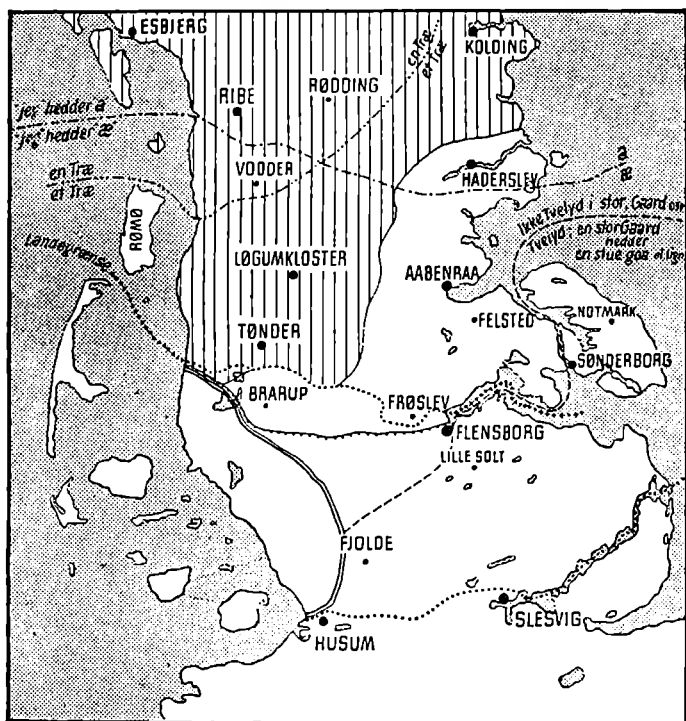
tyske, deraf 41.160 nazistiske. Ved det sidste valg i marts 1933 — efter rigsdagsbranden — stod 1781 danske stemmer over for 114.084 nationalsocialistiske.

Da der ved de *kommunale valg* var chance for at opnaa repræsentanter, var valgdeltagelsen følgelig større og mere stabil. I 1921 faldt der ved de kommunale valg 4.723 danske stemmer, i 1924 opnaaede danskheden 4.727 stemmer og i 1933 4658 stemmer. Altsaa trods al nedgang, som for øvrigt var fælles for alle de nationale mindretal i Tyskland, dog en stabil kerne af danskhed.

2. SPROG OG SKOLE.

Hverken i Nord- eller Sydslesvig falder *sprog* og *sindelag* sammen. To trediedele af det tysksindede mindretal i Nordslesvig er dansktalende, og mange dansksindede sydslesvigere har plattysk hjemmesprog. I det sidste aarhundrede har det danske sprog i Sønderjylland som bekendt været vigende, og i dette forhold ligger forklaringen paa det danske kulturarbejdes store vanskeligheder. Det tyske sprog er en overordentlig væsentlig hemsko for dansk kulturs udvikling. Omkring 1890 var dansk i det væsentlige forsvundet fra hele Angel og den sydlige del af Midslesvig; kun i 14 midslesvigske sogne længst mod nord taltes der endnu overvejende dansk.

Omkring 1930 viste det sig, at i 6 af disse 14 midslesvigske sogne var det nu kun de gamle, der talte dansk indbyrdes, mens tysk iøvrigt var alles omgangssprog. I 3—4 sogne var det saaledes, at de voksne talte dansk indbyrdes, men de fleste talte tysk med deres børn, som yderligere lærte tysk i skolen og af deres kammerater, saaledes at tysk var børnenes, dansk de voksnes omgangssprog. Og i de øvrige 4—5 af de 14 sogne talte de voksne dansk indbyrdes, men nogle

 STØD i HUS,
GAARD, KO osv.

 Omtrentlige Sydgrænse f. alm. dansk Omgangssprog nu.

 c. 1800.

 STØD
findes ikke

 Østgrænse for Frisisk ca 1885.

Det danske Sprogs Sydgrænse i 1930'erne
 (efter Dr. phil. A. Bjerrum).

af dem, især de mest velhavende og opadstræbende, talte tysk til børnene. Disse lærte dog samtidig dansk af de skolekammerater, som havde dansk som modersmaal, og fik som voksne dansk omgangssprog.

Det vil altsaa sige, at man endnu i en halv snes sogne syd for grænsen kan træffe folk, der taler dansk, og i over halvdelen af dem taler mere end 50 pct. af de voksne dansk indbyrdes, men en del af dem taler tysk med deres børn (hvorimod ingen tysktalende taler dansk med *deres* børn); og kun i fire sogne har børnene dansk som omgangssprog. Naturligvis sidder der desuden flere steder i Sydslesvig enkeltpersoner, midaldrende og gamle, som er i stand til at udtrykke sig paa dansk.

Hovedaarsagen til det fortsatte sprogskifte er den, at i Sydslesvig var tysk kultursproget, bæreren af de højere aandelige værdier, mens det danske folkemaal siden reformationstiden var det dagligdags, »lavere« sprog.

Dansk kulturarbejde blev forsømt, hvor det var mest paakrævet at søge at fremme det. Med undtagelse af forsøget »fra oven« i sprogreskripterens tid mellem 1850 og 1864 og redaktør Jessens og »Flensborg Avis«s arbejde lod man fra dansk side egnene syd for den nuværende grænse skøtte sig selv i kulturel henseende før 1920.

I 1875 og 1878 blev de sidste *danske skoler* lukket i Flensborg, og først efter 1920 blev der igen mulighed for at faa et dansk skolearbejde i gang igen. Indtil 1926 var det overladt til de stedlige myndigheder at fortolke og praktisere Weimarforfatningens alment formulerede mindretalsbestemmelser. Derfor udsendte Flensborg bystyre i marts 1920 en meddelelse om, at »Byraadet har paatænkt i henhold til rigsforfatningens artikel 113 vedrørende de rettigheder, der tilkommer de folkelige mindretal, at oprette en kommunal borgerskole med dansk undervisningssprog. For-

ældre, der ønsker at sende deres børn i denne skole, opfordres til inden den 10. april at anmelde dem hos overlæreren i deres distrikt. Der kommer kun børn i betragtning, som har dansk modersmaal, og som for tiden besøger borgerskolen eller nu bliver skolepligtige«.

Den sidste passus i bestemmelsen betød en meget væsentlig indskrænkning og aabnede mulighed for chikane og vilkaarlighed. Der meldte sig ca. 1.000 børn til optagelse i den danske skole, et tal, der ganske vist ikke er officielt, men heller aldrig er blevet dementeret fra tysk side.

Efter at den nystiftede »*Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn*« havde forhandlet med myndighederne, blev der udsendt en ny opfordring til indmeldelse, hvor bestemmelsen om dansk modersmaal var strøget. Der meldte sig i første omgang ca. 400 børn, og efter at »*Dansk Skoleforening*« havde undersøgt forholdene, kom der yderligere 407 til, men kun de 400 første blev anset for rettidigt indmeldte. De blev eksamineret af en kommission bestaaende af 4 tyske lærere, som kun fandt 239 skikkede til at gaa i *den danske kommuneskole*.

Skolen oprettedes som den første og eneste offentlige danske skole i Sydslesvig; men den manglende vilje til at vise frisind paa dette omraade kom endnu tydeligere frem, da myndighedernes placerede skolen i byens nordligste udkant i smaa og daarlige lokaler og med tysksindede og tysk uddannede lærere. De 239 elever fordeltes i fem klasser, hvilket altsaa giver 48 elever pr. klasse, en ganske uforsvarlig overfyldning.

Ved det nye skoleaars begyndelse i 1921 var der anmeldt 972 børn til den danske kommuneskole, men de tyske myndigheder bestemte, at kun børn, hvis far eller mor var født i 2. zone eller i Danmark, maatte optages. Kommissionen fandt kun 83 egnede til optagelse, saa man forstaar »*Flensborg Avis*«s spørgs-

maal: »Er det Meningen, at Forældrene skal have Lov til at bestemme, hvorvidt deres Børn skal i dansk eller i tysk Skole? Eller skal denne Forældreret fratages dem?«

Af samtidige tyske bladudtalelser faar man et grelt indtryk af den manglende forstaaelse for anderledes tænkende. »*Flensburger Nachrichten*« skrev den 7. marts 1921, at bladet ikke vilde gaa med til at anvende offentlige midler til »skoler for landsfjendene«, og det fandt, at det vilde være usandsynligt, »om der stadig findes folk af tysk afstamning, som er samvittighedsløse nok til med koldt blod at se deres børn offentligt brændemærkede som afkom af moralsk set tarvelige overløbere.«

Og en af socialdemokratiets førende mænd udtalte samtidig, at det »ikke kan kræves af os, at der ved tyske midler skal oprettes en dansk skole, i hvilken der skal læres dansk kultur . . . Man kan dog ikke forlange, at der ved tyske midler skal oprettes en dansk skole, i hvilken der oplækkes højfjendene.«

Den preussiske, socialdemokratiske ministerpræsident *Braun* udtalte i maj 1923, at den danske mindretalsordning tog sig meget godt ud paa papiret, men i realiteten var den stærkt begrænset. Den preussiske skoleordning havde derimod vist sig udmærket i praksis, idet omkring 950 børn fik dansk undervisning i Flensborg. I den anledning gav »Dansk Skoleforening« følgende oplysninger 1. juni 1923: 1) Den danske kommuneskole har henvend 240 elever, mens 700 elever maatte blive i de tyske skoler. 2) Der er oprettet en dansk realskole med ca. 250 elever. 3) I 1922 indrettedes nye lokaler i »Tivoli«, og eleverne der undervises efter realskolens timeplan. Skolen har ca. 240 elever. 4) I de tre skoler undervises ca. 730 elever og ikke, som ministeren angiver, ca. 950. 5) Ved dette skoleaars begyndelse har myndighederne hindret 76 elevs optagelse.

Skoleforeningen opgør stillingen for dansk skolevæsen syd for grænsen 3 aar efter afstemningen: Skolemyndighederne tvinger direkte dansksindede forældre til at sende deres børn i tyske skoler og hindrer dem i at sende deres børn i den danske, private skole. Der var 28 pct. danske stemmer i Flensborg ved afstemningen, men kun 8 pct. af byens skolebørn faar dansk skolegang, og alle forsøg paa at faa danske skoler paa landet bliver afvist.

Aaret efter (1924) udtalte *Skoleforeningen* som sit program: »Det danske mindretal syd for den dansk-tyske grænse har straks efter grænsedragningen erklæret sig tilfreds med de betingelser, som den danske lovgivning tilsikrer det tyske mindretal nord for grænsen. Dette standpunkt opretholder vi stadig.« Endnu paa dette tidspunkt var det umuligt at grundlægge privatskoler, naar de ikke havde eksamensret.

Efter lange besværligheder ordnedes omsider mindretals-skoleforholdene ved *reskriptet af 13. febr. 1926*: Mindretallet kan inden for et omraade, der omfatter Flensborg by og landkreds samt Sydtønder kreds oprette en privatskole, naar der findes mindst 10 børn, der vil besøge skolen. Som hørende til mindretallet regnes familier, hvor enten faderen eller moderen er født i Danmark eller i ovennævnte landomraade. Alle andre tilfælde maa nøje prøves. Men hensyn til undervisningen træder dansk i stedet for tysk, men der maa gives et tilstrækkeligt antal timer i tysk som undervisningsfag. Lærerne maa have taget en dansk eller tysk lærereksamen, mod hvilken der ikke kan rejses indvendinger. Der kan oprettes en offentlig dansk skole, naar der findes mindst 24 skolepligtige børn, der vil søge skolen.

Den 1. febr. 1929 tilføjede et *nyt reskript*, at tilhørsforholdet til mindretallet hverken maa efterprøves eller bestrides, og at alle, der ønsker det, kan sende deres børn i dansk skole. Statsunderstøttelsen

fastsættes til 60 pct. af lærerens løn. Det tillodes at begynde privatskoler med mindre end 10 børn, men saa bortfaldt statsunderstøttelsen. Grænsen for denne skoleordning var stadig fastsat til Flensborg by og landkreds og Sydtønder kreds.

Syd derfor gjaldt de samme bestemmelser som for *det polske mindretal*, nemlig, at en forening med juridiske rettigheder skal paatage sig sikkerhed for, at midlerne til skolens drift er til stede. Først med et antal af 40 børn kan der faas statstilskud, og naar skolen har virket 3 aar i træk med statsunderstøttelse, kan den omdannes til en offentlig skole med dansk undervisningssprog, saafremt forældre til mindst 40 børn ønsker det. Tyskerne selv var meget imponerede af den »forbilledlige« ordning, de hermed havde skabt.

Det er dog værd at minde om, at der til oprettelse af en offentlig mindretalsskole syd for grænsen krævedes indmeldt 24 elever, mens en offentlig tysk skole nord for grænsen kan oprettes med 10 elever. Først 6—9 aar efter, at Danmark skabte den fuldstændig frisindede ordning af 1920, indrømmede Preussen det danske mindretal de nævnte minimale vilkaar.

Nazismens sejr betød paa enkelte punkter en forbedring af skoleforholdene. Flensborgs skoledeputation udvidedes med et medlem, »Dansk Skoleforenings« formand. Og kommuneskolen fik i 1935 en dansk overlærer og danske lærerkræfter; senere flyttedes den til bedre, men ikke mere centralt beliggende lokaler.

Samtidig viste det sig dog, at embedsmændene under det nazistiske styre ved overgreb af forskellig slags havde held til at skræmme adskillige danske forældre til at sende deres børn i tysk skole. Alle indmeldelser til den danske kommuneskole skulde foregaa paa raadhuset, hvor de »opdragelsesberettigede« skulde møde personligt. Fra 1936 var børnetallet i de danske skoler faldende.

Da myndighederne udelukkede saa mange børn fra

den offentlige danske folkeskole, maatte de danske forældre forsøge at faa oprettet *private skoler*. Det var meget vanskeligt før 1926, der var kun mulighed for at oprette private eksamensskoler. Allerede i oktober 1920 begyndte en realskole sin virksomhed; det var i »Hjemmet« med 40 elever, og da tallet voksede støt, maatte der i 1922 oprettes et anneks i »Tivoli-bygningen«, der bestod til 1925. Samtidig skred opførelsen af den nye store skolebygning frem, og i juni 1924 kunde »Duborgskolen« indvies. Den bekostedes af den danske stat, som ogsaa gennem aarlige bevillinger opretholdt den. Realskolens leder indtil sin død i 1940 var rektor dr. phil. *Andreas Hansen*; dens elevtal laa højest i tredivernes begyndelse, da der gik 365 elever i skolen. Da Duborgskolen kun kan optage elever, der har gennemgaaet grundskolen, d. v. s. har gaaet i skole i 4 aar, og da kun en del af de danske børn kom i den danske grundskole, kommuneskolen, vil det sige, at mange elever maatte gaa i den tyske kommuneskole først. De mødte derfor paa Duborgskolen i 10-aars alderen uden virkeligt kendskab til dansk, hvilket selvsagt gjorde skolens arbejde meget vanskeligt. Duborgskolens betydning som dansk kulturspreder i Sydslesvig har alligevel været meget stor.

Først 1926 blev der lovhjemmel for *private skoler paa landet*, og dette og de følgende aar oprettedes 8 private skoler, hvoraf en, Kobbermølleskolen, maatte lukke i 1938 paa grund af manglende elever. De andre syv, i Tarup, Jaruplund, Harreslevmark, Langbjerg, Ladelund, Tønning og Slesvig, bestod gennem hele perioden og virkede som smaa, danske kulturcentre i deres egn. Duborgskolens rektor var disse skolers konsulent, og det økonomiske grundlag for dem tilvejebragtes af den danske stat, Sønderjydske Skoleforening og Grænseforeningen.

Elevtallet i samtlige danske skoler syd for grænsen voksede jævnt til 1936, da det var 967. Naar man

regner eleverne i de 8 danske børnehaver med, undervistes der dengang ca. 1200 børn paa dansk. I de følgende aar dalede elevtallet, hovedsageligt paa grund af tyske overgreb, saaledes at det i de nævnte 9 skoler var 531 i 1940.

Af stor betydning for hele dette skolearbejde var *vandrelærernes* virksomhed, som især satte ind lige efter afstemningen. Deres undervisning skabte det grundlag, hvorpaa skolerne kunde bygge, og de fortsatte deres brydsomme, stilsfærdige arbejde i de mange landsbyer, der ikke havde dansk skole.

Mens det før 1914 kun var et faatal af sydslesvigere, der fandt vej til *ungdomsskolerne i Danmark*, blev billedet et andet efter 1920. I stort tal søgte den sydslesvigske ungdom til de danske efterskoler, højskoler og fagskoler af forskellig slags. »Sønderjydsk Skoleforening« ydede i tiden 1920—40 understøttelse til godt 2000 elever (2173). I dette tal er der dog ikke saa faa »gengangere«, saa det virkelige tal paa unge fra Sydslesvig, der har været paa danske skoler, ligger noget lavere og er anslaaet til ca. 1200.

Det *tyske* skolevæsen nord for grænsen kunde altsaa lægge ud straks efter 1920 i henhold til den skolelov, der blev givet, og der blev ikke paa noget tidspunkt lagt hindringer i vejen for, at det kunde udvikle sig frit. Syd for grænsen maatte det *danske* skolevæsen kæmpe sig frem gennem etaper, og fuld frihed kom aldrig til at raade.

3. KIRKELIV.

Ude paa landet var det danske sprog forlængst forstummet i *kirkerne*, kun i Flensborg lød det i *Helligaandskirken* en gang om maaneden efter aar 1900. I 1921 indrettede »Den danske Menighed i Flensborg« i samarbejde med »Dansk Kirke i Udlandet« en

kirkesal i »Ansgar«, da den tyske menighed ikke kunde undvære Helligaandskirken, som imidlertid blev lukket i 1923. Først efter mange henvendelser lykkedes det den danske menighed at faa lov til at leje Helligaandskirken i 1926. Der kom liv og fart i arbejdet, menigheden nærmede sig 3.000 medlemmer, og der blev holdt mere eller mindre regelmæssige gudstjenester i en række landsogne, enten i kirkesale i tilknytning til privatskolerne eller i forsamlingshuse. Væksten i arbejdet medførte, at der snart maatte 3 præster til at betjene menighederne (*Noack, H. F. Petersen og Jordt Jørgensen*), og der ansattes desuden to ungdomssekretærer. I 1933 aabnedes sognekirken i *Adelby* for danske gudstjenester. Samme aar blev der for første gang holdt dansk gudstjeneste i Frederiksstad og i Tønning, det sidste sted overvaaget af politiet.

En særlig form fik det danske kirkeliv i *Valsbøl*, hvor *H. F. Feilberg* havde virket som præst før 1864. Her begyndte *Maren Sørensen* at holde kirkelige møder med støtte af præster nordfra og præsten i Flensborg. Hendes virksomhed fik saa god tilslutning, saa der i 1923 kunde indrettes en kirkesal i en gaard i *Valsbøl*, og i 1930 blev der rejst et nyt, stort forsamlingshus, som fik stadig større tilslutning ogsaa fra omegnen.

Ogsaa paa dette omraade gjorde tysk uvilje sig gældende, især i de første aar. Præsten i Gelting i Angel døbte den 24. februar 1922 et barn paa dansk i Gelting kirke. Da hans handling blev kritiseret af myndighederne, forsvarede han sig paa følgende maade:

»Heller ikke havde jeg nogensinde foretaget daaben paa dansk, dersom jeg havde vidst, at Angel skulde gøres til et kampomraade, hvilket kort efter viste sig. . . . Mit sogn kan vidne, at jeg med frimodighed gør front imod det Judas-sindelag, der aabenbarer sig i den tysksprogede, danske presse, som jo vil forgifte vor befolkning. Jeg har, uhildet som jeg var, ubetænksomt

gjort en fejl, som jeg paa det smerteligste beklager, fordi det er blevet benyttet til at tilføje mit folk og min kirke et fejgt og forræderisk dolkestød.»

Der har dog trods saadanne episoder været en støt vækst over det danske kirkelige arbejde i Sydslesvig. Det er ikke i samme grad som skolearbejdet blevet berørt af de skiftende tiders vanskeligheder.

4. PRESSE OG BIBLIOTEK.

I afstemningstiden steg »Flensborg Avis«s abonnenttal stærkt, men efter grænsedragningen gik det ned igen paa grund af den tidligere omtalte konkurrence fra bladene i Nordslesvig. Dertil kom vanskeligheder af økonomisk art, bl. a. som følge af den svingende pengekurs i Tyskland og i Danmark. I 1930 gik »Flensborg Avis« over til et aktieselskab, men maatte stadig i de følgende aar have økonomisk støtte fra kredse i Danmark.

De politiske vilkaar i Tyskland beredte bladet store vanskeligheder, især i forbindelse med nazismens preselov og »Kulturkammerloven« i 1933, hvorved forlags- og bladvirksomhed ordnedes paa et nyt, »ensrettet« grundlag. Hvor store vanskelighederne var, ses af den kendsgerning, at »Flensborg Avis« snart blev det eneste nationale mindretalsblad, der udkom i Tyskland paa mindretallets sprog.

Under mottoet »front og bro« ledede redaktør *Ernst Christiansen* (fra 1906) avisen ogsaa efter genforeningen, til han i sommeren 1940 blev tvunget til at træde som redaktør af »Flensborg Avis«, efter at bladet havde været ramt af et forbud i 14 dage. Hele ledelsen af »Flensborg Avis« blev derefter under de meget vanskelige kaar overtaget af redaktør *L. P. Christensen*, redaktionsekretær siden 1906.

Da en stor del af den dansksindede befolkning talte

plattysk, prøvede redaktør Jessen som tidligere nævnt (se side 86) at faa en tyskskrevet, dansk avis til at gaa. Det var ham en stor sorg, at den maatte gaa ind i 1894. Først 25 aar senere under afstemningskampen kom der igen et tysk blad med dansk indhold. En kreds af mænd købte »*Flensburger Norddeutsche Zeitung*«, hvis redaktion blev overtaget af *J. Bogensee* og *J. Kronika*. Bladet, som senere ændrede titel til »*Neue Flensburger Zeitung*«, fik et ret aneligt holdertal, over 12.000, i de faa aar, det fik lov at leve. Det traadte i nært samarbejder med »*Der Schleswiger*«, som *Johs. Oldsen* udsendte i Sydtønder amt i afstemningstiden, og som fik en aflægger i Slesvig by. For alle tre blade skabtes i 1923 et fælles økonomisk grundlag, derved at 82 interesserede fra Sydslesvigs forskellige egne dannede et aktieselskab »*Schleswigsche Presse A. G.*«.

Disse blade blev forfulgt fra første færd, og den ihærdighed, hvormed myndighederne bekæmpede dem, viser, hvor farlige de var for tyskheden. Bøder og fængselsstraffe haglede ned over dem; postbudene afviste bestillinger, annoncørerne modtog truselsbreve. Hverken de paa tysk skrevne blade eller »*Flensborg Avis*« modtog offentlige kundgørelser før 1928, da det lykkedes at faa byens bekendtgørelser; rigets offentlige bekendtgørelser derimod fik de danske aviser overhovedet ikke.

Imidlertid ramtes de tre tyskskrevne aviser af et militærforbud, der standsede deres udgivelse i over tre maaneder (nov. 1923 til jan. 1924). Begrundelsen var, at de havde arbejdet paa løsrivelse fra den preussiske stat, altsaa faktisk en sigtelse for landsforræderi. Der forelaa dog ikke skygge af bevis; og »*Den slesvigske Forening*« kunde pege paa, at mens tyske blade syd og nord for grænsen næsten daglig slog til lyd for en grænseflytning, var dette aldrig sket fra de forbudte danske blades side.

Det lange forbud maatte dog virke ødelæggende, og

det lykkedes da heller ikke at genrejse den tyskskrevne, danske presse. I 1925 overtog »Flensborg Avis« udsendelsen af »Der Schleswiger«, som bladets titel nu blev. Fra 1928 maatte bladets omfang nedskæres stærkt; det kom nu som følgeblad til »Flensborg Avis« indtil 1937, da »Der Schleswiger« blev forbudt som dagblad. Forbudet vakte stor opsigt og gav anledning til et større, grænsepolitisk opgør. Det lykkedes at opnaa det tyske propagandaministeriums tilladelse til, at »Der Schleswiger« maatte udkomme som maanedblad, men paa den betingelse, at det ikke beskæftigede sig med indrepolitiske tyske forhold.

I 1921 blev der skabt faste rammer for *dansk biblioteksvæsen* syd for grænsen, idet »Sprogforeningens« udlaan og bogsamlingen i »Margrethesminde«, Gustav Johannsens gamle hjem, centraliseredes i det nye, store bibliotek i »Flensborghus« med ca. 40.000 bind. Udlaanet laa paa 40—50.000 bind om aaret. Samtidig oprettedes der 18 smaa bogsamlinger ude i landdistrikterne. De førte dog en meget beskeden tilværelse, og det var derfor noget særdeles betydningsfuldt, da bogudlaanet paa landet fra 1931 blev besørget af en bogbil, hvis udlaan steg støt gennem trediverne. Da bogens verden af myndighederne ansaas for neutral, var der paa dette omraade ingen vanskeligheder fra modstandernes side.

5. FORENINGSLIV.

Mindretallets faste borg blev »Flensborghus«, som rummer en del af det mangesidede arbejde for danskhedens bevarelse og udvikling. Dertil kommer i Flensborg »Hjemmet« og »Borgerforeningen«, foruden »Ansgar« til brug for det kirkelige arbejde. Ude paa landet kom der efterhaanden flere mødesteder, enkelte steder begyndte arbejdet i et privat hjem ved en

enkelt mands initiativ, saaledes i *Tarup*, hvor *Hans Brodersen* til sin død (1935) var en foregangsskikkelse baade paa det kulturelle og det landbrugsfaglige omraade, og i *Valsbøl* (familien Jepsen). Ialt har det danske mindretal 16 forsamlingshuse og mødesteder, af hvilke de fleste ligger lige syd for grænsen. De kan langt fra staa maal med tyskernes tilsvarende bygninger; det afgørende er dog ikke rammen, men livet, der leves indenfor, og det lykkedes at bygge et stabilt mødeliv op.

Den sydslesvigske danskheds hovedorganisation er »*Den slesvigske Forening*«, der er stiftet 1920 med afdelinger i landdistrikterne. Den opstillede i tiden fra 1920 til nazismens sejr i 1933 kandidater til alle politiske og kommunale valg, repræsenterede mindretallet over for de tyske myndigheder og afholdt det store aarlige stævne i Flensborg, hvor ogsaa mange danske nordfra gav møde. Foreningens medlemstal var i tyvernes begyndelse omkring 9.000, men daledede under det voksende tyske tryk, saa at det i 1939 var gaaet ned til godt 2900.

Det danske Generalsekretariat oprettedes 1927 for at varetage mindretallets anliggender over for myndighederne, og der har utallige gange været lejlighed for generalsekretariatet til at protestere og gribe ind over over for overgreb og uretfærdighed, især paa økonomiske omraader. — De kulturelle hovedforeninger er den tidligere omtalte *Dansk Skoleforening* for Flensborg og Omegn og *Dansk Biblioteksforening*. Ungdommen er samlet i spejderkorps, i K. F. U. M. og K. og i »*De sydslesvigske Ungdomsforeninger*«, der samlede en række ungdomsforeninger med forskelligt formaal (i 1936 var der 12) under en fælles ledelse. — »*Flensborg Sygeplejeforening*« og »*Den slesvigske Kvindeforening*« har især filantropiske formaal.

Desuden har de gamle selskabelige foreninger haft en vis betydning, først og fremmest »*Sankt Knuds*

Gilde«, der er en af de ældste foreninger i Norden. Dens Gildeskraa er affattet paa dansk og stammer fra tiden omkring 1200. Desuden »*Borgerforeningen*«, som kong Frederik VII og Grevinde Danner tit glædede med deres nærværelse. Det forringede deres nationale betydning noget, at det tyske sprog dominerede indtil dette aarhundredes begyndelse; derefter vandt det danske mere og mere frem i foreningerne. Rent dansk-sproget var foreningen »*Ydun*« fra 1877, der nærmest var en foredragsforening. En fællesrepræsentation for disse nævnte foreninger og mange flere skabtes i 1938 med »*Folkeraadet*« paa 18 medlemmer og »*Folkeraadsudvalget*« med 5 medlemmer.

6. UNDER TIDERNES TRYK.

Da en stor del af mindretallet er økonomisk afhængige, har det i hele perioden været ude for tysk tryk. Arbejdere, der tilhørte mindretallet, blev afskediget eller nægtet arbejde, naar de søgte det. Haandværkere og arbejdere blev truet til at tage deres børn ud af de danske skoler. I den nazistiske periode nægtede man arbejdsløshedsunderstøttelse, der camoufleredes under navnet »vinterhjælp«, til danske familier; Børnehjælpen, hvis formaal var »at styrke det tyske folk«, blev kun givet til hjem, hvor »den tyske opdragelse af alle børn var sikret«, hvilket altsaa ogsaa ramte danske smaakaarshjem. I Slesvig by organiseredes i 1923 boykott mod medlemmer af Den slesvigske forening og mod holdere af danske aviser. I april 1934 udeblev næsten 80 børn fra den danske kommuneskole i Flensborg, aarsagen viste sig at være frygt for ikke at faa del i »vinterhjælpen«, fremmet ved direkte trusler af S. A.-folk.

Ogsaa *landmændene* havde daarlige kaar. Udstykningsarbejdet blev lagt i hænderne paa »Höfebank« i

Kiel, og efter 1933 blev der kun givet brug til parti-medlemmer, andre henvistes til at faa jord i Østtyskland. Resultatet var, at ingen dansksindet kom i betragtning ved fordelingen af husmandsbrugene. *Arvegaardsloven af 1933* fik ogsaa skadelige følger for mindretallet. Landejendomme fra 7½ ha til 125 ha skulde forblive i slægten, maatte ikke deles eller behæftes med gæld. En uduelig ejer kunde sættes fra gaarden. Arvingen skulde være tysk statsborger »af rent blod« og uplettet vandel. Var ejeren barnløs, bestemte myndighederne, hvem der skulde overtage gaarden, og overhovedet skulde enhver gaardoverdragelse godkendes af myndighederne. Som saa megen anden nazistisk lovgivning var ogsaa denne lov et skalkeskjul for *retsløshed* og *vilkaarlighed*, den gjorde det uhyre vanskeligt for en ung dansk sydslesviger at blive godkendt som arvegaardsbonde, mens det gik tilsvarende nemt for en tysk partifælle.

*

Alle disse bestræbelser for at kue det danske mindretal ved at gøre det til anden klasses borgere — om end dets medlemmer fuldt ud og loyalt opfyldte alle forpligtelser, selv de tungeste, over for den tyske stat — kulminerede med *folketællingen i maj 1939*, da der paa hver enkelt persons skema forlangtes oplysning om nationaliteten. Skemaerne kontrolleredes af officielle tællere, der skulde besøge hvert hjem. At mange af frygt fornægtede deres danskhed, kan der med de foregaaende aars erfaringer ikke være tvivl om, og de, der tilkendegav deres nationalitet, blev lukket ind i en baas, hvortil adgang udefra blev spærret, da nationaliteten bestemtes ved »*blodet*« og ikke uden videre kunde skiftes, efter de nazistiske lærdomme — i hvert fald ikke fra tysk til dansk, men nok omvendt.

Med alle disse forfølgelser og hele det tryk, de af fødte, er der intet mærkeligt i, at mange unge, over to tusinde, udvandrede i tiden efter 1920.

Før 1914 lød det om egnene syd for grænsen: »Lyder Modersmaalets Røster syd for Flensborg Fjord, er det Klang fra sjunkne Kyster, hvor de Døde bor.«

Paa denne baggrund er fremgangen stor. Trods de meget vanskelige kaar har det vist sig, at der er en fast kerne af danskhed, hvis kamp ikke alene aftvinger respekt, men hvis kulturelle indsats vækker den største beundring og kalder paa dansk arbejdsmod og livsvilje i fremtiden.

VI.

SØNDERJYLLAND - EUROPA NORDEN.

Hundrede aar er ikke noget langt tidsrum, og nationalitetskampen i Sønderjylland er, maalt med den store verdens maalestok, kun et lille spørgsmaal. For Danmarks indre og ydre udvikling fra 1830'erne og fremefter fik nationalitetsrøret dog afgørende betydning. De liberale og nationale ideer, der brød igennem med revolutionerne i Frankrig og Tyskland i 1830 og 1848, satte skel i forhold til det foregaaende tidsafsnit. Der er dybtgaaende forskelle mellem Danmark, som det var i slutningen af *Frederik VI.s* tid, da det moderne politiske og nationale liv begyndte at røre sig, og Danmark i 1930'erne under *Christian X.* Det var et statisk, patriarkalsk-enevældigt samfund, der langsomt ændredes til et dynamisk, liberalt-demokratisk samfund med en tilsvarende omformning af mennesketypen.

I statspolitikken mærkedes de nye tanker ret sent. Trods nationalliberalisme og treaarskrig maatte Danmark af stormagterne lade sig binde til at føre »helstatspolitik« efter aftalerne i Berlin og London 1852, da det var i Europas interesse at bevare Sønderjylland og Holsten sammen med Danmark. Kyndige udenrigspolitikere som *C. A. Bluhme* og *Carl Moltke* gjorde det mulige for at skabe en stabil ordening. Den strandede af flere forskellige aarsager. Nationalitetsbevæ-

gelserne indenfor det danske monarki maatte arbejde paa dets sprængning, og den storpolitiske udvikling gik os imod. Først sprængtes den dansk-slesvigsk-holstenske helstat og derefter den historiske enhed Slesvig (Sønderjylland). Mens det folkelige nationalitetsrøre kompromitteres ude i verden af en Bismarcks statsnationalisme, fastholdes i Sønderjylland nationalitetskampen som en kulturkamp, især under indflydelse af de grundtvigske ideer. Ogsaa andetsteds i Europa — i Finland, i de baltiske lande, i Polen, paa Balkan, i Norditalien, i Irland, i Alsace-Lorraine — var der stærke nationalitetsbrydninger; vi kan dog uden selv-
godhed sige, at intetsteds førtes kampen med renere vaaben og paa et mere ideelt plan end fra dansk side i Sønderjylland. Striden fostrede ikke de store verdenshistoriske skikkelser, men kraftige personligheder fra *Peter Hiort Lorenzen* over *Hans Krüger*, *Gustav Johannsen* til *Jens Jessen* og *H. P. Hanssen* tog efter tur førerskabet, og en række ædle skikkelser som *Christian Paulsen*, *J. P. Junggreen* og *Martin Hammerich* forstod i den trælse hverdag at holde de store ideer levende. Eftertiden vil hos disse mænd og i deres gerning kunne finde svar paa spørgsmaalet om, hvad det er at være dansk.

Med fredstraktaterne efter det tyske riges nederlag i 1918 skabtes en større national reform end nogensinde tidligere i Europas historie. Paa basis af præsident *Wilson's* ideer byggedes med Folkeforbundet en overstatslig organisation op, hvis opgave blandt meget andet var den at danne et værn for de nationale mindretal. Deres eksistens legitimeredes altsaa hermed i folkeretten.

Det siger noget om tilliden til det danske styres nationale retsindighed, at sejrherreerne ikke ansaa det for nødvendigt at stille den danske mindretalsordning af 1920 under Folkeforbundets kontrol. Det siger meget om det tyske mindretal i Nordslesvig, at det be-

nyttede sine frihedsgoder til i liberalismens krisear mellem de to verdenskrige at bygge sig en stat i staten med det maal at undergrave ordningen af 1920 og udnytte alle midler, ogsaa landsforræderiske, for at hidføre en grænserevision.

Den nationale og den nordiske ide var fra første færd nøje knyttet til hinanden. Dette at man blev sig sin danskhed bevidst og kom til klarhed over de folkelige og kulturelle værdier, den rummede, skabte ganske naturligt blik for, at det danske er en del af den fælles nordiske kulturarv. Den voksende bevidsthed om, at danskheden i Sønderjylland udgjorde et led af et større hele, var af største betydning ved at give nationalitetskampen et dybere perspektiv, og den blev en modvægt over for Slesvig-Holstenismens rygstød, den tyske enhedsbevægelse.

Den nordiske bevidsthed kom til orde allerede i 1837 i det brev, en af danskhedens pionerer i Haderslev, bogbinder *N. C. Nissen*, skrev til *Flor*, da planerne om udgivelsen af bladet »Dannevirke« drøftedes: ». . . Vi erkender Svensken, Norsken og Dansken for Brødre og Skandinavien for vort kære Fædreland . . .«. Den nordiske samfølelse og den danske bevidsthed i Sønderjylland kom samtidig til udtryk paa det første Skamlingsbankemøde i 1843, og gang paa gang har disse toner lydt paa det minderige sted fra fremragende talsmænd for danskhedens og for Nordens sag.

Ganske vist var den nære forbindelse mellem nationalliberalismens og skandinavismens maal medvirkende til at skabe et voksende udenrigspolitisk modsætningsforhold til Preussen og senere til Rusland og saaledes medvirkende til nederlaget i 1864, da ogsaa de skandinavistiske drømme brast. Alligevel levede samhörighedsfølelsen og kom til udtryk ved flere lejligheder fra norsk og svensk side i prusserstyrets tid. Og

da den første verdenskrig nærmede sig sin afslutning, var det i Sverige og Norge, nogle af de første røster lød, der krævede oprejsning for uretten mod Danmark i 1864. Paa fredskonferencens anmodning udnævnte den svenske og den norske regering to medlemmer til den internationale kommission, der tilrettelagde og ledede afstemningerne. De var saaledes med til at fastsætte den dansk-tyske grænse.

Ved mange lejligheder gav svenske og norske politikere i mellemkrigsperioden udtryk for deres syn paa Danmarks grænse som *Nordens sydgrænse*. Der ligger heri ikke noget *politisk* bindende, men dette synspunkt er en faktor af væsentlig *moralisk* betydning, og det er af vigtighed for Danmark at fastholde denne nordiske indstilling overfor udviklingen i vort grænse-land ogsaa i fremtiden. Derved gavner og styrker vi saavel danskheden i Sønderjylland som den nordiske samfølelse.

PROBLEMER I TIDEN SIDEN BEFRIElsen.

NORDSLESVIG.

Denne fremstilling standser ved skæbnedatoen i 1940, der indvarslede Danmarks dybeste fornedrelses-tid. En mere indgaaende skildring af tiden derefter maa afvente undersøgelsen af mindretallets forhold og fremdragelsen af dets arkivmateriale. Mens dette fore-gaar, kan nogle principielle betragtninger dog være paa deres plads. Tysklands nederlag og dermed det nord-slesvigske mindretals forlis rejser en række problemer dels vedrørende den hidtil fulgte linje overfor min-dretallet, dels vedrørende de kompromitterede med-lemmer af mindretallet.

Paa dansk side var og er der ikke enighed om, i hvor høj grad erfaringerne fra besættelsesaarene skal influere paa mindretallets vilkaar. Striden staar især om *skolepolitikken*. Linjen fra »klosterpolitikkerne« op til mindretalslovgivningen af 1920 er blevet ændret. Et mindretal ønskede, at der fortsat skulde raade den fuldkomne frihed i kulturkampen, og hævdede, at modpartens overgreb ikke motiverede en fravigen af den helt idelle kurs fra vor side. Et flertal holdt paa, at det var urimeligt, at tyskerne skulde beholde de *særrettigheder*, der tildels var afpresset os, og de *orga-nisationer*, hvis maal var undergravelse af demokratiet og grænseflytning. Ingen ønskede at give plads for hævntendenser eller at øve nogen form for gengæld-delse.

Tyskerne fik i 1920 med den af det offentlige betalte grundskole (kommuneskolen) en ret, som de udnyttede langt ud over dens oprindelige forudsætninger. De krævede en udbygning af grundskolen med en af det offentlige anerkendt eksamensskole lige til studentereksamen, og de krævede et af det offentlige betalt særligt tysk skoletilsyn. De fik det altsammen efterhaanden, og for derfor i fremtiden at undgaa, at mindretallet organiserer sig som en stat i staten, har man i 1946 fjernet det grundlag, hvorpaa den byggedes op, kommuneskoleordningen. Tyskerne i Nordslesvig har dog stadig den samme ret som alle danske statsborgere til at oprette privatskoler med et betydeligt tilskud fra det offentlige. Derfor er det urigtigt at tale om, at der er sket en begrænsning af mindretallets aandelige frihed.

Et hovedargument for bevarelsen af den offentlige skole var det, at man ikke maatte indføre et økonomisk moment i kulturkampen. Som de sidste hundrede aars historie viser, lader det sig dog ikke gøre at udskille det økonomiske. I nationalitetskampen har de økonomiske faktorer spillet ind, og de vil fortsat gøre det. Der er heller ikke i almindelighed sagt noget usundt i, at de kulturgoder, man har i et samfund, kræver et vist økonomisk offer. Endelig er en stor del af mindretalstyskerne meget velstillede folk, saaledes at en mindre økonomisk belastning — at holde børnene i private skoler — ikke for mindretallet som helhed vil føles noget videre.

Det maa ikke glemmes, at det var tyskerne selv, der svigtede kommuneskoleordningen af 1920 ved i hobe tal at flytte deres børn over i privatskoler.

Et andet perspektiv i overvejelserne er væsentligere for fremtidens udvikling: den indvirkning, som skolepolitikken i Nordslesvig kan faa paa mindretallets stilling i Sydslesvig. Vel kan man ikke uden videre side stille de to folkegrupper nord og syd for grænsen, især

da de danske sydslesvigere i alle de tunge aar fuldt ud opfyldte deres statsborgerforpligtelser, men maaske kan det dog ventes, at vilkaarene for de danske i Sydslesvig i nogen grad kan paavirkes af, hvordan de tysksindedes forhold ikke mindst paa skolens omraade ordnes i Nordslesvig.

Tilsynet med de tyske skoler har, som det fremgaar af kommissionsbetænkningen vedrørende skoleforholdene i Nordslesvig, ikke været effektivt. Det tilkom amtsskoleinspektionerne, det vil i praksis sige amtsskolekonsulenterne, at føre kontrol med lærerne og lærebøgerne i de tyske skoler. Det ses, at samtlige lærebøger var gennemsyrede med nazistisk propaganda. Dette gælder endog regnebøgerne.

Kontrol skal man sikkert i almindelighed ikke vente sig saa farlig meget af. Det har særlig gyldighed med hensyn til undervisningen. Overfor aanden i skolen og lærernes indflydelse i den daglige undervisning vil et nok saa effektivt tilsyn komme til kort.

Der er ikke fra de offentlige myndigheders side holdt nogen fast kurs overfor mindretallet. Den særlige tyske skolekonsulent, der ansattes i 1939, skulde egentlig kun føre tilsyn med de offentlige tyske skoler, men fik ad administrativ vej tillagt tilsynet ogsaa med de private skoler. Det tyske gymnasium i Aabenraa — oprettet paa basis af »Herming-overenskomsten« 1928 — fik af undervisningsministeriet meddelt eksamensret i 1933, mens det rigtige i et demokratisk samfund naturligvis havde været at træffe saa afgørende bestemmelser ad lovgivningens vej og ikke gennem administrationen.

Ogsaa paa *jordpolitikens* omraade gik man, som det vil ses af eksemplerne fra mellemkrigsaaarene, ud over det rimelige i hensyntagen til tyskerne. Det vil være naturligt, om man ogsaa her trækker linjen klart op ved nu endelig at gennemføre den »løfteparagraf«, der indeholdes i grundlovens § 50: »Om Udlændinges

Adgang til at blive Ejere af fast Ejendom her i Landet fastsættes Regler ved Lov«.

Behandlingen af *de kompromitterede medlemmer* af mindretallet er et stort problem. Konflikten — om nogen saadan har foreligget — i deres sjæl mellem pligterne som danske statsborgere paa den ene og deres nationale overbevisning paa den anden side førte dem tilsyneladende let ud i illoyaliteten. De faar nu deres sager undersøgt og paadømt efter dansk lov og ret. Kun hos de færreste af dem vil der være nogen erkendelse af nogen brøde. De allerfleste vil under og efter den udstaaede straf føle sig som martyrer for deres sag. Den logiske konsekvens af vor mindretalspolitik og mindretalstyskernes forræderiske handlinger vilde være udvisning af de kompromitterede til Tyskland.

Til slut en kendsgerning, som ikke maa glemmes. Det tyske mindretal blev ikke »opsuget« eller neutraliseret under dansk styre. Stort set holdt det stillingen. Der var ikke noget større frafald i tyverne, og tilvæksten under højkonjunkturen var ikke foruroligende. Fra 1933 gravede mindretallet kløften stadig dybere mellem dansk og tysk.

SYDSLESVIG.

Blandt de overordentlig mange spørgsmaal, som Tysklands nederlag rejste, er — set fra et dansk synspunkt — danskhedens fremtid i Sydslesvig et af de største og tillige et af de mest komplicerede.

To ting er vigtige. Først oplysning og atter oplysning om dette vigtige spørgsmaal, hvorom uvidenheden notorisk er meget stor. Dernæst gælder det, at afgørelserne træffes ud fra dansk »ret og billighed«, med ansvar overfor fortid og fremtid og saa vidt det er gørligt uden at skele til de storpolitiske konjunkturer. Det maa forlanges, at alle, for hvem denne sag er af

betydning, behandler problemerne med den alvor og redelighed, de har krav paa.

Afgørende er, om end ikke i lige høj grad, fire faktorer: den hjemmehørende sydslesvigske befolknings udvikling, flygtningeproblemet, Danmarks — folkets og regeringens — holdning og stormagternes (i første række Englands) planer.

Folkeligt set er det afgørende, hvad *den sydslesvigske befolkning* vil, først og fremmest kulturelt, ad aare ogsaa statspolitisk. Mange optimistiske og pessimistiske betragtninger er blevet fremsat om den sydslesvigske befolknings udvikling. De hviler paa sand, saalænge de bygger paa forudfattede meninger eller turistbesøg med hastige og mere eller mindre tilfældige indtryk. Saa længe en uhildet, fri og dybtgaaende undersøgelse af stillingen i Sydslesvig ikke har fundet og ikke har kunnet finde sted, kan noget endeligt ikke siges. Den for de fleste overraskende og vældige dansk-orienterede kulturudvikling, der er ved at udfolde sig, maa have ro og maa have tid. Der maa skabes fri bane for kulturarbejdet til begge sider, og det maa have den fornødne tid til at fæstne sig, saaledes at der kan komme en klaring paa stillingen. I administrativ henseende maa maalet være en adskillelse fra Holsten og et sydslesvigsk selvstyre med embedsmænd og raad valgt af den hjemmehørende befolkning.

En uomgængelig betingelse ikke blot for, at de ovenfor skitserede maal skal kunne naas, men ogsaa for selve den dansksindede befolkningsdels fremtidige eksistens er fjernelsen af de østpreussiske *flygtninge*, som i hobetal (over 300.000, d. v. s. mere end hele den indfødte befolkning) er blevet anbragt i Sydslesvig.

Den danske regering har været meget forsigtig og tilbageholdende i det sydslesvigske spørgsmaal. Opfatelserne er delte og uenigheden stor i befolkningen, naar talen er om den statspolitiske maalsætning. Pro-

blemstillingen for og imod en grænseflytning er ganske uaktuel, for saa vidt som kun en forsvindende del af det danske folk ønsker grænseflytning nu. Saa uafklarede som forholdene er i Sydslesvig, kan der ikke foreløbig ske nogen stillingtagen til omraadets fremtidige ordning. Danmark ønsker at opnaa adgang til underkommende internationale forhandlinger at varetage de nationale danske interesser, som er knyttet til den fremtidige ordning i Sydslesvig. Og faktisk kan regeringen vel siges at have opnaaet en vis paataleret overfor de engelske okkupationsmyndigheder i det sydslesvigske mindretals interesse. Paa denne moderate linje, som principielt hviler paa *selvbestemmelsesrettens grund*, er det lykkedes at samle et flertal paa rigsdagen.

Det humanitære og folkeligt-kulturelle arbejde i Sydslesvig støttes paa bred basis af befolkningen gennem de store nationale organisationer, især Grænseforeningen, og af folkerepræsentationen gennem det af rigsdagen nedsatte udvalg vedrørende det sydslesvigske spørgsmaal.

For saa vidt som det kulturelle arbejde kan faa ro, og saafremt den sydslesvigske befolknings ønsker om dens egen fremtid kan afklares og faa lejlighed til at gøre sig gældende, vil et nogenlunde klart arbejdsgrundlag være skabt. Det er dog langt fra tilfældet endnu. Uklarheden om Danmarks maal har været medvirkende til at skabe usikkerhed i Sydslesvig som hos de interesserede stormagter. Det maa være klart, at den folkelige kulturkamp maa have et maal, ogsaa med hensyn til Sydslesvigs fremtidsstilling. Danmark kan ikke efter et aaremaals kulturarbejde nægte støtte til, at den sydslesvigske befolkning gennem en afstemning udtaler sit ønske om Sydslesvigs statspolitiske fremtid, ej heller til at de praktiske konsekvenser deraf drages.

Hvad der yderligere komplicerer spørgsmaalet er, at dets statspolitiske side er nøje knyttet til *europæisk storpolitik*, og det er selvklart, at der hermed er truk-

ket snævre grænser for Danmarks indflydelse paa en løsning. Danmark har som sagt ikke straks ved Tysklands kapitulation tilkendegivet sit maal, og stormagternes planer ved man endnu intet konkret om. Det er dog klart tilkendegivet, at de sejrende stormagter ikke har nogen interesse i nationale mindretals eksistens.

Derudover afhænger Sydslesvigs fremtidige stilling af, hvad stormagterne vil med Tyskland og med Kielkanalen. Begge faktorer er ukendte størrelser. Fra Bismarcks dage og til dato knytter stormagternes interesse for det slesvigske spørgsmaal sig uløseligt til Holstens havne og til kanalomraadet. Uanset den folkelige udvikling i Sydslesvig er dets fremtid en brik i det storpolitiske spil. Den dansksindede befolkning i Sydslesvig er dog en del af den nordiske kulturkreds, og derfor er det vor pligt ikke at give op over for vanskelighederne, men fortsætte det danske arbejde i Sydslesvig, saa at befolkningen dernede, frit og efter eget ønske, kan lære dansk kultur at kende.

(Afsluttet 10. aug. 1946).

LITTERATUR.

(Yderligere i Fink og Hvidtfeldt: Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie, 1944).

I. Det nationale Gennembrud (ca. 1830—1864).

I Almindelighed: A. D. Jørgensen: Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie (1882).

P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede I—VIII (1909—18).

H. Rosendal: Træk af Danmarkens Historie i Sønderjylland I—II (1911—12).

Knud Fabricius: Sønderjyllands Historie IV (1937).

Troels Fink: Rids af Sønderjyllands Historie (1945).

Biografier: J. Hatting: Sønderjydske Førere (1942).

Dansk Kulturtiv: Chr. Paulsen: Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig (1837 og 1941).

A. Bjerrum: Vort Sprogs gamle Sydgrænse (i Sønderjydske Aarbøger 1944).

Jakob Petersen: Skamlingsbanken 1843-1943 (1943).

Mod Bruddet: A. D. Jørgensen: Christian VIII og Nordslesvig (i Sønderjydske Aarbøger 1894—95).

Dannevirke 1838—1938 (1938).

H. R. Hiort-Lorenzen: Den slesvigske Forening (i Sønderjydske Aarbøger 1890).

Mellem Krigene: P. Stavnstrup: Dansk Tidhverv (1941).

H. Hjelholt: Den danske Sprogordning i Slesvig (1923).

H. F. Petersen: Regenburg og Sønderjylland (i Sønderjydske Aarbøger 1936).

J. Appel: Klosterpolitikken (i Festskrift til H. P. Hanssen 1932).

H. F. Feilberg: Erindringer fra et dansk Præsteliv i Mellemlesvig (Sønderjydske Aarbøger 1895).

II. Preusserstyret 1864—1918.

I Almindelighed og politisk Historie: Sønderjyllands Historie V 1933 (Hans Lunds Afsnit).

M. Mackeprang: Nordslesvig 1864—1909 (1910).

Sv. Dahl og A. Linvald: Sønderjylland I—II (1919).

Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie (ved Franz v. Jessen, 1901).

Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie I ved Franz v. Jessen, 1937).

H. P. Hanssen: Sønderjyderne under Fremmedherredømmet (i Det danske Folks Historie VII 1926—27).

Folkekultur: Claus Eskildsen: Dansk Grænselære (1936).

Biografier: Lausten Thomsen og N. Svendsen m. fl.: Haabets Mænd (1923).

Hanne Jensen m. fl.: Sønderjydske Kvinder under Fremmedherredømmet (1930).

Tidsskriftet Danmark Nr. 17—18 (1945).

V. la Cour: J. Jessen (1913).

Fr. Nørgaard: Rigsdagsmand H. P. Hanssen (1919).

Erhverliv: M. Iversen: Den økonomiske Udvikling i Nordslesvig (i Sønderjyllands Historie V).

H. Hansen: Landbruget i Sønderjylland (i Festskrift til H. P. Hanssen, 1932).

C. Hübbe: Haderslev Bank 1875—1925 (1925).

Paragraf 5 og Protestpolitik: Aage Friis: Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening — I—II. (1921—39).

Krügers »politiske Testamente« (i Dahl og Linvald II).

Indre Splid: J. Junggreens Breve (i Sønderjydske Aarbøger 1937—38).

- A. D. Jørgensens Breve (1939).
Fremgangstiden: H. P. Hanssen: Et Tilbageblik I—IV (1928—34).
H. P. Hanssen: Fra Kampaarene I—II (1928—29).
Redaktør Jessens Artikler i Udvalg (1907).
Redaktør Jessen i Tale og Skrift (1921).
J. Jessen: Valgtaler (1902).
Jakob Petersen: Sprogforeningen 1880—1930 (Sprogforeningens Aarsberetning 1930).
Jakob Petersen: Foreninger og Forsamlingshuse (Sprogforeningens Aarsberetning 1942).
Sønderjydske Skoleforening 1892—1942 (1942).
Köllerperiode og Jordkamp: H. V. Clausen: Fra Köllerpolitikens Dage (i Festskrift til H. P. Hanssen).
G. Brandes: Sønderjylland under preussisk Tryk (1919).
Den mildere Kurs: Optantkonventionen 1907 (i Sønderjydske Aarbygger 1907).
M. Rubin: Tyskland, Nordslesvig og Danmark (i »Tilskueren« 1911 II).
Fortsat Fremgang: A. Grau: Nutidens Sønderjylland (1911).
Adler Lund: Sønderjydske Idrætsforening (1932).
Thade Petersen: De sønderjydske Frimenigheders Historie I—II (1921).
H. Tonnesen: Indre Mission og Nordslesvig (1913).
G. Horstmann: Erinnerungen aus verlorene Land (1925).
V. Ammundsen: Det aandelige Liv (i Sønderjyllands Historie V).
Nye tyske Toner: V. Ammundsen: Nordslesvig 1909. En Forhandling — (1909).
Johs. Tiedje: Die Zustände in Nordschleswig (1909).
Forbindelsen med Danmark: J. Appel: Folkehøjskolen og Sønderjylland (Dahl og Linvald II).
H. L. Möller: Arbejdet i Danmark for den sønderjydske Sag (Dahl og Linvald II).

- Den første Verdenskrig:* H. P. Hanssen: *Fra Krigstiden I—II* (1924).
 H. P. Hanssen: *Sønderjylland under Verdenskrigen* (Det danske Folks Historie VIII (1929)).
 J. Sarup og V. Rørdam: *Sønderjyden Mikael Stefensen* (1919).
 H. Nielsen: *Sønderjydske Soldaterbreve* (1915).
 N. A. Jensen: *Ventetider*. (1926).
 I. Thomsen og S. Thorsen: *De fire onde Aar* (1933).
 S. Thorsen: *Lunets Sønner* (1937).
- III. *Grænsestrid og Genforening* (1918—20).
Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie II, 1937 (ved Fr. v. Jessen).
 Fr. de Fontenay: *Det slesvigske Spørgsmaals diplomatiske Historie* (1922).
 H. P. Hanssen: *Grænsespørgsmaalet* (1920).
 H. V. Clausen: *Før Afgørelsen* (1918).
 Aage Friis: *En Rejse til Berlin i Nov. 1918* (Tilskueren 1921).
Grænsevagten I—II 1918—20 (red. af Vilh. la Cour).
Slesvig delt — ved L. P. Christensen (1922).
Folkeafstemningen 1920 (Særtryk af »Dybbøl-Posten«, 1930).
 Johs. Andersen: *Afstemningen i 2. Zone 1920* (i »Sydslesvig«, 1945).
 Fr. v. Jessen og A. Tardieu: *Slesvig paa Fredskonferencen* (1926).
 N. Svendsen og S. Thorsen: *Paa Vej til Danmark* (1935).
 N. Svendsen og S. Thorsen: *Tiende Februar* (1939).
 H. Lausten Thomsen: *Genforeningsdagene* (1943).
- IV. *Mellemkrisperioden* (1920—40).
 I *Almindelighed:* *Haandbog i det slesvigske Spørgsmaal Historie III* (1937) (Fr. v. Jessen).
Grænsevagten III-XXII (m. Register v. E. Eriksen).
 K. Kretschmer: *Sønderjydske Noter* (1936).

- K. Rasmussen: Sønderjylland 1920—35 (1935).
J. Petersen: 15 Aar — — — (Sprogforeningens Aarsberetning, 1935).
- Pengeforholdene*: P. A. Callø: De økonomiske Forhold i Sønderjylland (1928).
C. Hübbe: De sønderjydske Pengeinstitutter efter Genforeningen (Sønderjydske Aarbøger 1931).
- Erhvervene*: M. Hammerich: Omkring Landbrugskrisen (1932).
P. A. Callø: Jordspørgsmaalet i Sønderjylland (1938).
Sønderjysk Erhvervsliv 1920—30 (1930).
H. Lützhöfft: Ingeniørarbejderne i Sønderjylland (i »Ingeniøren« 1933).
Nordslesvigsk Industri (»Dybbøl-Posten«s Særnummer, 1935).
- Det kulturelle Arbejde*: Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920—42 (1943).
M. Refslund Poulsen: De gamle sønderjydske Blade »Højskolebladet« 1933).
Aage Dahl: 15 Aars Kirkeliv - (i »Dybbøl-Posten«s Særnummer, 1935).
- Den politiske Udvikling*: M. Hammerich: Stemninger og Tilstande i Sønderjylland (1933).
J. Petersen: Folketingsvalgene i Sønderjylland 1920—39 (Sprogforeningens Aarsberetning, 1939).
Thormod Jørgensen: Folketingsmand I. P. Nielsen (1939).
Frede Nielsen: Fra Udmark til Forpost (1938).
- Det tyske Mindretal*: Holger Andersen: Mindretalsordningen og den almindelige sønderjyske Lovgivning (i Danmarks Kultur ved 1940 I).
E. Schröder: Schleswig — Ein Grenzland (1938).
Deutscher Volkskalender Nordschleswig (1925 og flg. Aar).
Lorenz Christensen: Hjemmetyskhedsproblemet (Sønderjydske Aarbøger 1929).

- A. Grau: Hjemmetyskerne som internationalt Problem (Grænsevagten 1933).
- H. P. Hanssen: Tysk Grænsearbejde (Sprogforeningens Aarsberetning 1929).
- H. P. Hanssen: National-Socialismens Gennembrud (Sprogforeningens Aarsberetning 1933, 1934).
- K. E. Larsen: Det tyske Mindretal og det Organisationer (Grænsevagten 1935).
- P. A. Callø: Vogelgesangs Millioner (Særtryk af »Hejmdal« 1936).
- H. Jepsen Christensen og Callø: Stollig-Sagen (Særtryk af »Hejmdal« 1938).
- Nic. Blædel: Er vor Sydgrænse truet? (1935).
- Johan Vøgt: Den tyske Indflydelse i Danmark (1937).
- Danske nationale Organisationer:* H. Jepsen Christensen: De tre nationale Foreninger siden 1920 (Dybbøl-Posten 1935).
- Sprogforeningens, Grænseforeningens og Dansk-Nordisk Ungdomsforbunds Aarsberetninger.
- Sydslesvig 1920—40:* Haandbog i det slesvigske Spørgsmaal III (Fr. v. Jessen).
- K. Kretschmer og G. Knudsen: Sydslesvig I—II (1933 og 1945).
- L. P. Christensen: Grænsebogen (1923).
- A. Grau: De Danske i Sydslesvig. Tyskerne i Nord-slesvig (1934).
- J. Petersen: Syd for Grænsen (Sprogforeningens Aarsberetning 1937).
- J. Bogensee: Det danske Mindretal i Sydslesvig (1943).
- Bernhard Hansen: I Fædres Spor. Dansk Skoleforening 1920—45 (1945).
- K. Lænkholm m. fl.: Sydslesvig. Dets Historie og kulturelle Liv (1945).

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Indledning	5—8
I. Det nationale gennembrud	9—46
1. Forudsætninger	9
2. Spirende dansk kulturliv	13
3. Mod bruddet	20
4. Det danske gennembrud	26
5. Under treaarskrigen	33
6. Dansk kulturpolitik	36
7. Udlandets holdning og krigen 1864	44
II. Preusserstyret 1864—1918	47—121
1. Erhvervene	48
2. Samfundets opbygning	54
3. Protestpolitik 1864—81	55
4. Det kulturelle arbejde	66
5. Indre splid 1881—88	71
6. Oplysningsarbejde og menighedsliv efter 1888	77
7. Pressen	85
8. Vælgerforeningen	89
9. Jordkampen	93
10. Köller-perioden	95
11. Den mildere kurs	99
12. Fortsat fremgang	103
13. Nye tyske toner	106
14. Slesvigeren	108
15. Forbindelsen med Danmark	110
16. Den første Verdenskrig	115

III. Grænsestrid og genforening	122—146
1. Standpunkter og faser i striden	122
2. Afstemningstiden	139
3. Nordslesvigs genforening	144
IV. Mellemkrigsperioden	147—214
1. Pengeforholdene	149
2. Landbruget	153
3. Byerhvervene	160
4. Skolen	162
5. Kirken	168
6. Andet kulturarbejde	171
7. Pressen	173
8. Den politiske udvikling	175
9. Det tyske mindretal	186
10. Den tyske skole under nazismens tegn	200
11. Danske nationale organisationer	205
V. Danskheden i Sydslesvig 1920—40	215—235
1. Politiske forhold	215
2. Sprog og skole	219
3. Kirkeliv	227
4. Presse og bibliotek	229
5. Foreningsliv	231
6. Under tidernes tryk	233
VI. Sønderjylland—Europa—Norden	236—239
Problemer i tiden siden befrielsen	240—246
Litteratur	247—252